

ustozi ekanligimdan iftixor qilaman»¹. Ludvig ijodiga bu qadar yuqori baho berishiga qaramasdan, Gaydn o'z o'quvchisi bilan to'liq til topisha olmaydi. Bunga ajablanmasa ham bo'ladi, ular mutlaqo boshqa-boshqa insonlar, o'zgacha uslubli musiqachilar edilar. XVIII asr kompozitori bilan yangi avlod vakili dunyoqarashlari orasidagi farq o'z ishini qildi.

Betxoven bir yarim yilcha muddatda nazariyotchi olim, kompozitsiya bo'yicha darslik muallifi, shunga qaramay o'rtamiyona bastakor bo'lgan Albrextsberger rahbarligida kontrapunktini o'rganadi. Biroq bu yerda ham musiqani turlicha tushunish, o'ziga xos dunyoqarash, boshqa tafakkur tarzi bu ikki shaxs orasida o'tib bo'lmas devorni tiklab qo'ygan edi. «U hech narsani o'rganolmadi va hech narsani o'rganolmaydi ham!» deb zorlangan edi Albrextsberger o'z o'quvchisi haqida. Betxovenning mashhur italiyalik Salyeridan olgan saboqlari ham katta ahamiyatga ega bo'lgan. Biz uni Motsartni «zaharlagan» shaxs sifatida bilamiz, vaholanki, bu tarix bir ertak, o'sha suronli va hayratomuz yillarning afsonasi, xolos. Mashhur opera bastakori o'zining nomuntazam bo'ladigan mashg'ulotlarida Betxovenga «vokal maktublar» deyiladigan yangi narsani ochadi. Garchi yosh bastakor italyan san'atkorlaridan bu sohada ancha uzoq bo'lsa-da, Salyeri Betxovenning o'z vokal uslubini topishiga yordam berdi.

Venada kechirilgan dastlabki bir necha yillar Ludvig uchun haqiqatan ham umrining eng yaxshi onlari bo'ldi. U kibor tinglovchilar oldida muvaffaqiyatli chiqishlar qildi, professional san'atkorlar, qolaversa, o'zi uchun nihoyatda muhim bo'lgan homiylar e'tiboriga tushdi. Tez orada Ludvig van Betxoven butun Yevropada kompozitor sifatida tanila boshladi.

Bu davrda Betxoven o'zining uslubiga sayqal bera boshlaydi va yangilik yaratishga intiladigan yorqin ijodkor sifatida shakllanadi. Uslub — asardagi barcha unsurlarning birligi va uyg'unligi bo'lib, u faqat asarning o'zini emas, balki muallif shaxsiyatini ham aks ettiradi. Betxovenda bularning barchasi keragicha mujassamlashgan edi. 1795-yildan 1802-yilgacha Betxoven o'n to'qqizta fortepiano uchun sonatalari, uchta fortepiano va orkestr uchun konsert, ikkita simfoniya, oltita torli kvartet op. 18, fortepiano va torli trio,

shuningdek, ko'plab boshqa asarlarini yaratadi. Ushbu asarlarining barchasini Uchinchi «Qahramonnoma» simfoniyasi bezab turadi. U Betxoven yetukligining inkor qilib bo'lmaydigan dalilidir.

Musiqachi va inson fojiasi. O'z san'atini tasdiqlash uchun keskin kurash yillarida Betxoven dahshatli baxtsizlikka uchraydi — uning eshitish qobiliyati yo'qoladi. Karlikning birinchi belgilari uning 28 yoshida sezila boshlaydi. Bu qadar achinarli holatga tushganiga qaramasdan, Betxoven sog'lom aqlini saqlab qola biladi.

Ammo kulfat yolg'iz kelmaydi. Bu voqealik ham o'sha 1801-yilda yuz beradi. Og'ir tabiatli, odamovi bastakor sevib qoladi. U shu qadar qattiq, chin dildan sevadiki, o'z hayotini sevgilisi uchun o'ylab ham o'tirmasdan berishga tayyor turadi. Buyuk ijodkorning qalbini rom etgan go'zal kim edi? U o'n olti yoshli aristokrat qiz — yoqimli, bahorday go'zal, farishta yuzli, maftunkor tabassumli Julyetta Gvichchardi edi. Qiz ham bunday otashin muhabbatga javob berganday ko'rinardi. Ludvig qaytadan o'zida kuch seza boshlaydi, sog'ayishga umid paydo bo'ladi, uning nazarida baxt juda yaqin edi. Ammo taqdir unga shafqatsiz munosabatda bo'ladi. Uning ko'z oldidagi sarob tarqala boshlaydi. Betxoven yana bir sinovdan o'tadi. Julyettalar xonadoni uchun musiqachi ikkinchi darajali odam, bor-yo'g'i artist, xizmat qiluvchi shaxs edi, xolos. Qizning o'zi ham yengil fikr yuritib, tez orada graf Gallenbergga turmushga chiqadi.

Karlik muqarrar bo'lib, o'ttiz ikki yoshli Betxoven shaxsiy hayotidagi muvaffaqiyatsizlik bois boshi berk ko'chaga kirib qoladi. Nima qilish kerak? Bundan keyin qanday yashamog'i lozim, umuman, yashash kerakmi-yo'qmi? Yoki joniga qasd qilsamikan? Bu chora yordam berarmikan?

Geyligenshtadt — Venadan unchalik uzoq bo'lmagan xilvat va osoyishta bir joy edi. Dunay qirg'oqlaridagi go'zal tabiat manzaralari bastakorning sog'ayib ketishi uchun imkon berishi lozim edi. Bu shaharcha Betxoven tarjimayi holida tarixiy ahamiyatga ega. Baxtga qarshi, u ko'proq iztirobli voqealar bilan aloqadordir. Bu yerda u eshitish imkoniyatiga ega bo'lishdek so'nggi umidlarini yerga ko'madi, chunki shifokorlar tavsiya etgan davolash usullari hech qanday natija bermaydi. Buning ustiga juda yaqin va hamma narsadan qutqaruvchi bo'lib ko'rinayotgan o'lim haqidagi o'ylar uni tark etmasdi.

¹ Письма Гайдна курфюрсту Максимилиану Францу от 23 ноября 1793 года. «СМ», 1961, № 8, стр. 70.

Ludvig o'zining mashhur Geyligenshtad vasiyatnomasini yozadi. U ukalari Karl va Iogannlarga atalgandi. U Betxovenning vafotidan keyingina o'qilishi kerak edi. Betxoven vasiyatnomada ancha erta yolg'izlikda, jamiyatdan ajralgan holda yashashga majbur bo'lgani, qaysi bir jamiyatga yaqinlashmasin o'zining holati — karligidan xabar topib qolinishidek dahshatli qo'rquvga ro'para kelmaslik uchun quvg'inda yashashga majburligi haqida yozadi.

Shu yillarda uning boshidan o'tgan iztirob va kechinmalar bilan bog'liq bo'lgan tuyg'ular uning asarlarida o'z aksini topgan. Faol harakat, intilish, osudalikni qo'msash, o'zini chetga olish singari qarama-qarshi voqealar Betxoven uchun murakkab bo'lgan mana shu davrda yozilgan asarlarida uyg'un bir tarzda namoyon bo'ladi. Ular: Uchinchi fortepiano c-moll konserti, op. 37 (1800); motam marshi bilan As-dur sonatasi op. 26 hamda «Sonata-fantaziyalar» (Juletta Gvichchardiga bag'ishlangan «Oymoma sonatasi») (1802); emotsional-shiddatkor d-moll sonatasi, op. 31 (1802); skripka va fortepiano uchun «Kreytserov» sonatasi (1803) va boshqa bir qator asarlardir. Endilikda, buyuk bastakorning butun umrini baholab va tahlil qilib ayta olamizki, Betxovenga o'z hayotini va sog'lom aqlini asrash, saqlab qolish mana shu musiqa tufayligina mumkin bo'lgan, xolos. Hayot u uchun hamma vaqt kurashdan iborat bo'lgan. Bu kurash o'z g'alabalari va mag'lubiyatlari bilan davom etar, boshqacha bo'lishini u tasavvur ham eta olmasdi.

Yetuk ijod davri (1803—1812). Ludvigning ong-u shuurini sonanoqsiz g'oya va loyihalar band qilib olgan edi. Ular shu darajada ko'p ediki, bir paytning o'zida bir necha asarlar ustida ishlashga to'g'ri kelardi. Uchinchi simfoniya («Qahramonnomma») yaratilar ekan, xuddi shu davrda, Beshinchi simfoniyaning hamda «Apasionata»ning qoralamasi ham paydo bo'lgan edi. «Qahramonnomma» simfoniya va «Avrora» sonatasi oxiriga yaqinlashib qolganda Betxoven «Fidelio» operasi ustidagi ishlarni ham allaqachon boshlab yuborgan edi. Bu operadan keyin yana Beshinchi simfoniya ustidagi ishlar jonlanadi. Ammo bu ham uzoqqa cho'zilmaydi, chunki endi To'rtinchi simfoniya boshlanib ketadi. 1806—1808-yillar oralig'ida To'rtinchi, Beshinchi va Oltinchi («Pastoral») simfoniya, «Koriolan» uverturasi, fortepiano, xor va orkestr uchun fantaziya yaratiladi. Navbatdagi har bir asar oldingisiga mutlaqo o'xshamaydi.

«Qahramonnomma» simfoniya tufayli kompozitorning shu davrdagi hayoti ham shu nom bilan ataladi. Simfoniyaning bosh sahifasida kompozitorning «Buonaparte», sal pastroqda esa «Luidji Van Betxoven» degan yozuvlari ham bor edi. 1804-yilning bahorida Napoleon dunyo tuzilishida o'zgarishlar bo'lishini kutayotgan, eski aqidalar yukidan qutilish istagi bilan yonayotgan ko'plab insonlar uchun e'tiqod manbayi edi. Bonapart respublikachilar idealining timsoli, «Qahramonnomma» simfoniya munosib edi. Napoleon o'zini imperator deb e'lon qilganidan keyin yolg'on tasavvurlar tarqab ketdi. «Bu ham oddiy odam! Endi u barcha insoniy huquqlarni oyog'i ostida ezg'ilab tashlaydi, faqat o'z xudbinligi va manfaatparastligiga rioya etadi, u o'zini boshqalardan ustun qo'yadi hamda zolim hukmdor bo'ladi!»¹ muallif bosh sahifani yirtib tashlaydi. «Eroica» («Qahramonnomma») simfoniyaning yangi nomidir.

Aynan Uchinchi simfoniya simfonik musiqa oldida cheksiz kengliklarni ochib yubordi, shu asardan simfonizm tarixidagi yangi davr boshlanadi.

Uchinchi simfoniya keyin «Fidelio» operasi dunyoga keladi. U Betxoven yaratgan yakka-yu yagona operadir. Uni muallifning o'zi ham juda yaxshi ko'rardi. U fransuz dramaturgi Buving «Leonora yoki er-xotin sadoqati» asari asosida yaratilgan.

1809—1812-yillarda yaratilgan asarlar. Beshinchi fortepiano konsertini yaratish bilan Betxovenning ushbu janr ustidagi ishlari oxiriga yetadi. Forteplano konsertlari guruhi orasida eng mahobatli va ulug'vori o'laroq, u o'z lirik obrazlarining nozikligi va yuksak badiiyatiga ko'ra hayratlidir. Tuyg'ular lirikasi op. 81 a, Es-dur kabi dasturiy sonatalarni ham bezab turadi. Betxoven uning uch qismiga «Xayrlashuv», «Hijron», «Qaytish» deb nom bergan. Yettinchi va Sakkizinchi simfoniya yaratilishi (1812) bastakor ijodining markaziy davriga yakun yasaydi.

Bu yillar Gyote she'riyatiga kuchli berilish belgilari ostida o'tdi. Betxoven Gyote she'rlarining musiqaga oson tushishini qayd etgan. Shunga qaramay «Egmont» Betxovenning e'tiborini, hammadan avval, o'z mazmuniga ko'ra jalb etgan va u bastakorning o'z tafakkur tarziga yaqin edi. Gyote «Egmont»idagi qahramonona obrazlar, fojiaiy pafos, ommaviy sahnalar Betxoven musiqasida tom ma'noda inqilobiy mazmun kasb etgan.

¹ А. Альиванг. Людвиг ван Бетховен. М., 1977, стр. 214.

Betxoven Venada yetarlicha mashhur bo'lishiga qaramasdan, vaqt-vaqti bilan moliyaviy jihatdan ayrim muammolarga duch kelib turardi. Bastakor tomonidan yaratilgan ulkan ijodiy boylik uning shaxsiy hayotidagi parokandalik, nobarqaror moddiy ta'minot bilan ziddiyatga kelib qolardi. O'zgarishlar kompozitorning bevosita shaxsiy hayotiga ham daxl qiladi. 1799-yilda Ludvig ikki yoqimtoy opa-singillar — Tereza va Jozefina Brunsviklarga dars bera boshlaydi. Yaqin-yaqinlargacha u aynan Terezaga ko'ngil qo'ygan deb hisoblanardi, biroq, yigirmanchi asrda Betxovenning bir xati topildi. Bu xat o'sha davrga tegishli bo'lib, Jozefinaga atalgan.

Ayni paytda, Betxoven qirollik-imperatorlik saroy teatrlarining direksiyasiga xat yozib, o'z kompozitorlik xizmatini taklif etadi, ular esa bu xatga javob berishni ham munosib ko'rishmaydi. Bunday muvaffaqiyatsizliklarning zalvori ostida, sharoit tazyiqi bilan Ludvig Venani tark etishga qaror qiladi. Xuddi shu yerda homiyar nimalarni yo'qotayotganlarini anglab qolishadi. Kin grafi ersgersog Rudolf va knyaz Lobkovis 1809-yilda bastakorga har yili nafaqa to'lash majburiyatini oladi, buning evaziga esa kompozitordan Avstriyani tark etmaslikni so'raydi. Majburiyatini faqat ersgersog Rudolfgina bajargan bu mashhur shubhali nafaqa haqida keyinroq aytishlaricha, u Betxovenga yordam berish o'rniga ko'proq ko'ngilsizliklarni keltirgan. Uning butun hayotida ehtiyoj va yolg'izlik hamrohlik qilgan. Betxovenning hayotini kuchayib borayotgan karlik yanada murakkablashtiradi. U konsert safarlari borasidagi rejalaridan, Italiya bo'ylab sayohat fikridan voz kechishga majbur bo'ladi. Betxoven tirikchiligining asosiy manbayi mualliflik qalam haqi bo'lib qolaveradi.

Tanazzul yillari. Hayoti va ijodining so'nggi yillari. Fransuz armiyasining yengilishi hamda Napoleon imperiyasining qulashidan so'ng Yevropada og'ir siyosiy holat boshlanadi. Reaksion davlatlar koalitsiyasi Venadagi kongressga to'planishadi. Eng ashaddiy mamlakatlar Avstriya kansleri Metternix atrofiga birlashadi. Bu birlashma «Muqaddas ittifoq» nomini oladi. Uning bosh maqsadi erksevarlik, inqilobchilikning har qanday ko'rinishlariga qarshi shafqatsiz kurashishdan iborat edi. Rasmiy tantanalarga aristokratik ommaning bayramona ko'rinishlari uyg'un kelardi. Hashamatli bal va maskaradlar tashkil etiladi.

Adog'i yo'q ko'ngilocharliklarga ko'milgan holda saroy devorlari ichida Yevropaning xaritasi boshqatdan bichilmoqda edi. Betxoven obro'sining shiddatli ommalashishi uchun yana bir holat

yuzaga kelgan edi. Bu ayni paytda to'laligicha musiqa ravnaqi uchun ham muhim omil bo'ladi — metronom kashf etiladi. Mashhur mexanik-kashfiyotchi Melselning nomi metronom tufayli tarixda abadiyatga muhrlandi. «Vittoriya qoshidagi urush» — eng ommaviy harbiy mavzudagi asar xuddi shu Melselning taklifi bilan o'zi yasagan asbob uchun yaratiladi. Asar juda ta'sirli bo'lib, uni simfonik orkestr ijro etadi, u ikkita harbiy orkestr bilan kuchaytirilgan, xilma-xil moslamalar — qurollar va to'p otishlarini ifoda etardi. Omma orasidagi ulkan muvaffaqiyat Betxovenni shon-sharafning eng oliy cho'qqisiga olib chiqdi. Imperator teatri Betxovenning «Fidelio» operasini yaxshi eslaydi, biroq karlik muallifning dirijorlik qilishiga xalaqit beradi. Kapelmeyster Umlauf uning orqasida turib ehtiyotkorlik bilan xatolarini tuzatib turadi. Betxovenga bo'lgan qiziqish tobora kuchayib boradi. Uni har xil qabullarga taklif etishadi. Eshitish qobiliyati amalda deyarli tugab bo'lgan edi. Shunga ko'ra, Ludvig maxsus «So'zlashuv-daftar-chasi»dan foydalanadi. Unda savol va javoblar yozilgan edi. Bizgacha shu xildagi 400 ga yaqin daftarlar yetib kelgan. Ulardagi yozuvlar hayratlanarlidir.

1813-yildan 1818-yilgacha Betxoven juda kam va sekin ijod qiladi, biroq depressiya holatida yaratilgan asarlari ham juda go'zaldir. Fortepiano uchun yozilgan op. 90, e-moll sonatasi, violonchel uchun ikkita sonatasi, xalq qo'shiqlarining ishlanmalari nashr etiladi. Ularning soni ko'p bo'lmasa-da, shu davrdagi ifoda tarzining, uslubning o'zgarishini sezish mumkin. Bizning davrimizda u Betxovenning «so'nggi uslubi» nomini olgan. «Olisdagi mah-bubaga» turkumidagi qo'shiqlarni alohida ta'kidlash joiz. Ular mutlaqo takrorlanmas bo'lib, bu asarlardan yangilik shabadalari ufurib turadi. Ayni shu asarlar Shubert va Shumanlarning romantik vokal turkumlariga kuchli ta'sir ko'rsatgan edi. 1816-yildan 1822-yilgacha bo'lgan davr orasida oxirgi beshta fortepiano sonatalari yaratiladi, ularning kompozitsiyasi juda murakkabdir. O'ni kelganda aytish joizki, so'nggi kvartetlarning (1824—1826) kompozitsiyasi ham shunday murakkablikka ega edi. U sonatalarning klassik shakllaridan biroz chekinadi, bularning barchasi uning falsafiy-ma'rifiy kayfiyati bilan bog'lanib ketadi.

So'nggi davrdagi barcha asarlardan To'qqizinchi simfoniya ustun turadi. U jahon musiqa asarlari orasida eng mahobatli asar sifatida tan olinan.

To'qqizinchi simfoniya inqiroz yillaridayoq o'ylab qo'yilgan edi, ammo bu g'oyani amalga oshirish 1822-yildagina nasib etdi. U Tantanavor messa (Missa solemnis) bilan bir paytda yaratilgan. 1823-yilda Betxoven messani yaratadi, bir yildan keyin esa simfoniya dunyoga keladi. Muallif o'zining o'lmas asaridagi final qismiga xor va yakkaxon xonandalarni kiritadi. Ularga Shillerning «Shodlik uchun» qasidasidagi quyidagi so'zlari kiritilgan edi:

«Odamlar bir-birlari bilan aka-ukadirlar!
Millionlar, bag'ringizga bosing bir-biringizni!
Bir shodlikdan quvoning birga!»

Bunday ulkan g'oyalar uchun musiqada ham xuddi shunday ulug'vor ifodalar topilgan edi. To'qqizinchi simfoniya mashhur «Qahramonona», beshinchi «Pastoral» va yettinchi simfoniylar, «Fidelio» operasidagi mavzularni rivojlantiradi. Baribir, bu simfoniya Betxovenning butun ijodi orasida eng ahamiyatlisi, hamma jihatlariga ko'ra eng mukammalidir.

Tez orada ildam yuruvchi shuhrat otib bo'ldi. Ludvigni hamma esdan chiqardi, ko'plab o'rtoqlarining Venadan ketganiga ancha bo'lgan, ayrimlari vafot etgan. Kompozitor yashagan uy ancha abgor ko'rinar edi. Sovuq tortuvchi, namiqqan tosh zinapoyalar uchunchi qavatga, to'g'ri ustozning xonasiga boshlab boradi.

Betxoven ko'p kuchini o'z jiyani yordamlashish uchun sarflab, ukasining vafotidan keyin qonmagan mehrning o'rnini to'ldirishga harakat qiladi. Bu yerda ham Ludvig yana kurashishga majbur bo'ladi. Sud.zallarida ko'p kuch va sog'lig'ini yo'qotib, jiyani Karlga vasiylik qilish huquqi uchun kurashadi. Kompozitorni qoralovchisi bolaning onasi — tamagir va noshukur ayol edi. Jiyanning o'zi ham amakisi qilgan barcha yaxshiliklarning qadriga yetmaydi, vaholanki, u Karl bilan bog'liq bo'lgan ko'plab iztirobli voqealardan qutilish uchun sarflanadigan mablag'larni zo'r qiyinchiliklar bilan topar edi.

Betxovenning yaqin do'stlarining favqulodda yordami bilan 1824-yil 7-mayda To'qqizinchi simfoniya ijro etiladi. Bu voqea yana bir jihati bilan e'tiborliki, musiqa ishqibozlari tomonidan ijro etilgan qo'shiqlar o'ziga xos shuhrat topadi. Vaholanki, bu paytda, ayniqsa, ijodining so'nggi davrlarida asarlarida favqulodda chuqurlik va ulug'vorlik bor edi. Orkestrga Umlauf dirijorlik qiladi. Kompozitorning o'zi esa, garchi bu davrda eshitish qobiliyatini butunlay yo'qotgan bo'lsa-da, rampa yonida turar, har bir qismga shiddat bag'ishlab turardi. Omma kuchli hayajonda edi, hamma yoqni

gulduros qarsaklar sadosi egallaydi. Musiqachi va qo'shiqchilar simfoniya muvaffaqiyatidan hayajonda qolishadi. Faqat bir kishigina hayajonli qiyqiriqlarga nisbatan beparvo, oldingi holatida turardi. U ularni eshita olmas edi, xolos. Uning miyasida simfoniyaning ijrosi davom etardi. Unger nomli yosh qo'shiqchi kompozitorning oldiga yugurib keladi, uning qo'lidan ushlab yuzini ommaga qaratadi. Ana shundan keyingina u o'z asarining muvaffaqiyatiga ishonch hosil qiladi.

Shunga qaramay, moddiy natijalar juda arzimmas bo'lib chiqadi. Imperator va saroy ahli konsertga kelishmagan edi. Qimmatbaho joylarni egallab o'tirgan a'yonlar uning haqini to'lash kerakligini eslab ham qo'ygani yo'q. Boshqa yig'img'lar esa xarajatlarni zo'rg'a-zo'rg'a qoplaydi. To'qqizinchi simfoniyaning ikkinchi ijrosi yarim bo'sh zalda o'tadi. Bu o'sha paytdagi omma didini, aniqrog'i, didsizligini yana bir marta tasdiqlab turardi.

O'limidan biroz oldin Betxoven o'z ukalaridan biri Ioganning yoniga boradi. Ludvig bu baxtsiz safarni Ioganni jiyani Karlga atalgan vasiyatiga ko'ndirish uchun rejalashtirgan edi. Istagan natijasiga erisha olmagan Betxoven darg'azab holda uyga qaytadi. Bu sayohat uning taqdirida hal qiluvchi bo'ldi. Qaytayotgan paytda Ludvig qattiq shamollab qoladi, shundan keyin u oyoqqa turolmaydi, uning madori butunlay qurigan edi. Bir necha oy og'ir yotganidan keyin Ludvig van Betxoven 1827-yilning 26-martida vafot etadi. Vena, garchi, uning kasalligiga beparvo qaragan bo'lsa-da, vafoti haqidagi xabar tarqalishi bilan ko'p ming kishilik muxlislar buyuk kompozitorni qabrga kuzatib bordi.

Eslab qolish kerak

• «Musiqa insonlar yuragidagi uchqunni alangalatishi kerak» derdi kompozitorning o'zi. Ushbu Prometeycha shior Betxovenning san'at oldiga qo'yan vazifalarining ulkanligi haqida tasavvur bera oladi.

• Ijroning Betxoven asos solgan demokratik uslubi XIX asrdagi ko'p sonli ulug' san'atkorlar orasida davom etdi va rivojlandi. Ular safida Paganini, List va boshqalar bor edi.

• Uchinchi simfoniya simfonik musiqa oldida cheksiz-chegarasiz kengliklarni ochib yubordi, ushbu asardan simfoniya janri tarixida yangi davr boshlanadi.

• «Olisdagi mahbubaga» qo'shiqlar turkumi Shubert va Shumannning romantik vokal sikllariga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

1. Fransuz burjua inqilobi qachon bo'lgan edi?
2. Betxovenni kim ommaning Shekspiri deb atagan edi?
3. Betxoven musiqa haqida nima degan?
4. Betxovenning hayoti haqida gapirib bering.
5. Betxovenning birinchi o'qituvchisi kim bo'lgan?
6. «Unga e'tibor bering, u hammani o'zi haqida gaprishga majbur qilyapti», degan so'zlarni kim aytgan edi?
7. Vena davri haqida nimalarni bilasiz?
8. Betxovenning Venadagi birinchi o'qituvchisi kim edi?
9. Betxoven Venada qaysi italiyalik bastakor bilan shug'ullangan edi?
10. Karlikning birinchi belgilari Betxoven necha yoshga kirganda namoyon bo'lgan?
11. Betxovenning ukalari Karl va Iogangga yozgan xati qanday nomlanadi?
12. Betxoven Uchinchi simfoniya dastlab kimga bag'ishlagan edi?
13. Fransuz armiyasining tor-mor etilishidan keyin Yevropa davlatlarining Avstriya kansleri Metternix atrofidagi birlashmasi qanday nomlangan edi?
14. Metronomni kim ixtiro qilgan?

13.1. Betxoven ijodining tavsifi

Betxovenning musiqiy tafakkuri Fransuz burjua inqilobi ommaviy san'atining kuchli ta'siri ostida edi. Atoqli san'atkorning qobiliyati, uning ulkan tabiatiga mos bo'lgan davrda dunyoga keldi. Betxoven o'z davrining ulug'vorligi va keskinligini, uning shiddatli dramtizmini, xalq ommasini shodliklari va qayg'usini nodir ijodiy kuch hamda o'tkir his-tuyg'ular bilan kuyladi. Bugungi kungacha Betxovenning san'ati fuqaro qahramonligi tuyg'ularini badiiy ifodalashda tengi yo'q bo'lib kelmoqda. Kurash va g'alaba, ozodlikka bo'lgan intilish kabi mavzular aks ettirilgan asarlar Betxovenga jahon bo'ylab beqiyos shuhrat keltirdi. «Qahramonoma», Beshinchi, To'qqizinchi simfoniya, «Patetik sonata», «Appassionata», «Egmont», «Leonora» uverturalari Betxovenning qahramonona-dramatik yo'nalishdagi eng buyuk asarlaridir.

Qahramonlik mavzusi bilan bir qatorda, kompozitor ijodida Oltinchi («Pastoral») simfoniya, fortepiano uchun № 15 «Cho'l-ponnoma» sonata, fortepiano uchun «Avrora» sonatasi, To'rtinchi simfoniyalarda aks etgan tabiat timsollari alohida o'rin egallaydi. Tabiat Betxoven uchun hayot manbayiga aylanadi, uning qahramoni tabiat bilan muloqotdan kuch oladi, irodasi mustahkamlanadi, kelajakka ishonch bilan qaraydi.

Betxoven novatorligi musiqaning roli va vazifasini o'zgartirdi, musiqiy nutqning barcha qismlariga tegib o'tdi, yanada demokratlashgan alohida janrlar holatiga o'z ta'sirini o'tkazdi.

Kompozitor tomonidan inqilob davrida Parij maydonlarida yaratilgan davrning yangi yutug'idan olingan ommaviy ohang va ritmlar Betxoven asarlariga alohida hayotbaxsh kuch bag'ishlaydi. Turli voqealar munosabati bilan yaratilgan marsh ritmlari Betxoven musiqasida o'zining ajoyib talqiniga ega bo'ldi. Bu sayohat, g'alaba, dafn marshlari, marsh-madhiya, marsh-qo'shiqlardir. Marsh Uchinchi simfoniya va fortepiano uchun dafn marshli op. 26 As-dur sonatasida, Beshinchi simfoniya finalida va Yettinchi simfoniya Allegrettosida, uning boshqa asarlarining ko'plab qismlari va alohida lavhalarida sadolanadi.

Betxoven musiqasida raqsona ohanglar o'zining qiziqarli talqiniga ega bo'ldi, kompozitor ulardan ommaviy xursandchilik manzarasini yaratish uchun foydalangan. Raqsona ritmlar Beshinchi simfoniya finali kodasida, «Avrora» sonatasi finalida eshitilib turadi.

Betxoven o'z davrida mavjud bo'lgan musiqiy janrlarda asarlar yaratdi. U vokal musiqasi janrlarida ishladi: «Olisdagi mahbubaga» romanslar turkumi, qayta ishlangan xalq qo'shiqlari, bir nechta dunyoviy kantatalar, ikkita messa, «Fidelio» operasi.

Betxoven ijodida *cholg'u musiqasi* muhim o'rin egallaydi. Bular *orkestr musiqasi* — simfoniya (9 ta simfoniya), uverturalar («Prometey», «Koriolan», «Leonora», «Egmont»), konsertlar (fortepiano uchun beshta konsert, skripka uchun bitta konsert, skripka, violonchel va fortepiano uchun uch karrali konsert), *fortepiano musiqasi* (32 ta sonata) va *kamer-ansambl musiqasi* (skripka va violonchel sonatalari, puflama cholg'ular ishtirokidagi ansambllar, fortepiano kvartetlari va triolari, torli kvartetlar).

Betxoven ijodi musiqiy klassitsizm davrini yakunladi va XIX asr yosh kompozitorlarini yangi san'atni izlashga ilhomlantirdi.

Eslab qolish kerak

- Kurash va g'alaba, ozodlikka bo'lgan intilish mavzulari Betxovenga beqiyos shuhrat keltirdi.
- Betxoven musiqasida raqsona ohanglar o'zining qiziqarli talqiniga ega bo'ldi.

1. Betxovenning musiqiy tafakkuri nimadan iborat?
2. Betxovenni qanday muammo hayajonlantirar edi?
3. Betxovenning butun ijodidan qanday g'oya «qizil ip» kabi o'tadi?
4. Betxovenning qaysi asarlarida tabiat timsollari aks ettirilgan?
5. Betxovenning qaysi asarlarida marsh sadolanadi?
6. Betxovenning qanday vokal asarlarini bilasiz?
7. Betxovenning orkestr musiqasi sirasiga qaysi asarlar kiradi?
8. Betxoven nechta sonata yozgan?
9. Betxovenning kamer-ansambl musiqasi sirasiga qaysi asarlar kiradi?

13.2. Fortepiano ijodi

Fortepiano sonatasi Betxoven uchun o'y va hissiyotlari, uning badiiy intilishlari va izlanishlarini bevosita ifodalashda eng qo'l kelgan shakllardan biri edi.

Fortepiano sonatalarini kompozitorning «ijodiy laboratoriyasi», deb ham atashgan, unda bo'lajak katta asarlarning obrazlari tug'ilgan. Betxovenning fortepiano sonatalari o'ziga xos va dadilligi bilan namoyon bo'lgan holda ulardan hech qaysi biriga tajribaviy tugallanmaganlik xarakteri xos emas. Betxovenning har bir sonatasi — aniq shakl va yorqin mavzuga ega, tugallangan yuksak badiiy asardir. Betxoven uchun xos bo'lgan mavzular, ularni bayon etish va rivojlantirish uslubi, sonata shaklini dramatik tarzda talqin etish, yangi tembr xususiyatlari ilk marotaba fortepiano sonatalarida namoyon bo'ldi.

Uchinchi («Qahramonoma») simfoniyaning yaratilish vaqtida Betxoven yigirmata fortepiano sonatalarining muallifi edi, ularning aksariyati Betxoven uslubining yorqin namunalaridir: Patetik sonata, sonata op. 26, As-dur motam marshi bilan, «Oydin sonata»si op. 27 № 2, «Pastoral sonata» op. 28, D-dur, rechitativ bilan sonata op. 31 d-moll.

1822-yilda Betxoven o'zining 32-sonatasini yozdi, undan keyin To'qqizinchi simfoniya, «Tantanali messa» yaratildiki, ularda so'nggi fortepiano asarlarida kashf etilgan obrazlar o'z rivojini davom ettirdi.

Ijodining turli davrlarida yaratilgan fortepiano sonatalaridagi katta o'zgarishlar Betxoven musiqiy tafakkuridagi yangi yutuq-

larga mos kelardi. Sonata turkumining talqini, yozish uslubi, musiqiy obrazlar xarakteridagi o'zgarishlar mana shundandir.

Ilk sonatalarda sonata turkumining uch va to'rt qismli tuzilmalari o'rtaida beqarorlik kuzatiladi. 50-opuslardan boshlab, turkumni yanada ixchamlashtirish, ikki qismli sonatalar yaratishga intilish sezilib turadi.

Keyingi sonatalarda *polifonik shakllar* va rivojlantirishning *polifonik usullari* paydo bo'ladi.

Jahon fortepiano musiqasi tarixida Betxovenning 1-sonatasidan oxirgi sonatasigacha bo'lgan yo'l butun bir davrni tashkil qiladi. Klavesin ijrochiligi san'ati bilan bog'liq bo'lgan sodda klassik fortepiano uslubidan boshlagan Betxoven o'zining so'nggi sonatalarini zamonaviy royal uchun yozdi, bu cholg'u sadolanish diapazonini oxirigacha kengaytirdi.

O'zining original fortepiano uslubini yaratib, Betxoven o'sha paytgacha ma'lum bo'lmagan chetki registrlarining ifodaviy xususiyatlarini ochib berdiki, bu bilan u keng havoyi makon taassurotini yaratdi. U kuyni-quyi registrarga o'tkazib, quyi, o'rta va yuqori registrarning ohangdorlik (kuy) ahamiyatini muvozanatga keltirdi. Pedalning turli-tuman tarzda ishlatilishi fortepiano sadolanishidagi dinamik va turfa rangligini orttirdi. Turli xil xususiyatlarga boy faktura, qudratli akkordlar, tembrli cholg'u uslublari, ko'p sonli passajlar ulkan ma'noli ahamiyatga ega. Bularning barchasi — yangi fortepiano uslubining tarkibiy qismlari bo'lib, u XIX asr buyuk pianinochilari ijodida rivojlantirildi.

Patetik sonata

«Patetik sonata»ni (op. 13 c-moll) Betxoven 1798-yilda yozdi. Betxovenning o'zi bu sonataga «Katta patetik sonata» sarlavhasini qo'ydi, bu bilan uning ko'tarinki va yuqori darajadagi (yunon. *pathos* — *pafos*) kayfiyatiga ishora qilingan edi. Sonatada teatr taassurotli va o'ziga jalb qiluvchi patetik xitoblari, zulmatli dialoglar juda yorqin va ta'sirli sadolanadi.

Sonataning birinchi qismi og'ir akkordli tantanavor mavzu bilan sadolanadigan ulug'vor, vazmin muqaddimasi ila sonata allegrosi shaklida yozilgan. Quyidan yuqori registrga asta-sekin harakatlanuvchi qudratli ovoz oqimi g'ayrioddiy tarzda ta'sirchan sadolanadi.

75-misol

Grave

Muqaddima mavzusi asosida sonata allegrosi va finalning butun tematizmi o'sib chiqadi va rivojlantiriladi. Bosh partiya mavzusining o'zi qudrat bilan ko'tarilayotgan to'liqlarni eslatadi.

76-misol

Allegro di molto e con brio

Ohangdor va kuychan yordamchi partiya ketidan bosh partiyaning hayajonlanishini asta-sekin tinchlantiruvchi yordamchi partiya keladi. Yordamchi partiya mavzusi es-moll tonalligida sadolanadi, garchi Vena klassiklari o'rnatgan qoidalar bo'yicha u parallel major (Es-dur) tonalligida sadolanishi lozim edi.

77-misol

Sonataning barcha dramaturgik harakati muqaddimaning ulug'vor mavzusi, bosh partiyaning jo'shqin dramatizmi va lirik, hayajonli yordamchi partiya o'rtasidagi obrazli-mavzuli qarama-qarshiliklarga asoslangan. Ziddiyatning bosh manbayi muqaddimaning mavzusida joylashgan, u ikki — lirik va dramatik unsuridan tashkil topgan. Muqaddimaning mavzusi yana ekspozitsiya va rivojlov o'rtasidagi chegarada paydo bo'ladi. Bu yerda uning lirik unsuri qaytib kelmaydi va dahshatli savollar javobsiz qoladi.

Rivojlovda bosh partiyaning shiddatli mavzusi va muqaddimaning lirik unsur o'rtasida keskin kurash boradi, u jadal sur'atda behalovat sadolanadi.

Reprizada c-moll bosh tonalligida ekspozitsiyaning barcha mavzulari takrorlanadi. Bog'lovchi partiya mavzusining sezilarli darajada qisqarganligini ta'kidlab o'tish joiz. Bosh partiya mavzusi esa kengaydi va bu bilan uning yetakchilik roli ta'kidlanadi.

Birinchi qism tugashi oldidan muqaddima mavzusi yana bir bor paydo bo'ladi. U kuchsiz hissada boshlanib, xavotirli va shiddat bilan sadolanadi.

Bosh partiya mavzusi *kodaning* yakunlovchi tuzilmasida jaranglaydi. Bu yerda u ildam tempda berilgan, tonikali oktava va kamaytirilgan septakkord garmoniyasi bilan kuchaytirilgan.

Ikkinchi qism Adagio cantabile — Betxoven sonatalarining og'ir qismlariga xos bo'lgan xotirjamlikning yuksak darajasini ifodalaydi, uning asosiy mazmuni kurashdagi qahramonlikdir. Ohista jo'rlik ostida sadolanuvchi oliyanob va ulug'vor kuy Betxoven lirikasining eng yaxshi namunalari qatoridan joy olgan.

78-misol

Osoyishta ritmik harakatda violonchel registridagi akkordli tonlar bo'yicha joylashgan kuyga alohida go'zallik baxsh etadi.

Yuqori registrda ikkinchi bor o'tkazilganda mavzuning sadolanishi skripkalar ovozini eslatadi.

*Adagio cantabile*ning o'rta qismida shu nomdagi minor (as-moll) tonalligida yangi mavzu paydo bo'ladi. Behalovat trioli harakat mavzuga xavotirli xarakter baxsh etadi. Ikki ovoz bahsi nizoga olib keladi, musiqa katta keskinlik va hayajonli xarakterga ega bo'ladi. Sadolanish kuchayadi, u yanada tig'izlashadi, go'yo butun orkestr ijro etayotganga o'xshaydi.

79-misol

Asosiy mavzuga qaytilganda repriza (takror) boshlanadi, unda mavzu xarakteri sezilarli darajada o'zgaradi. Jo'rlikdagi ohista o'n oltitaliklar o'rniga triolar eshitiladi. Ular boshdan kechgan xavotirlik haqida eslatish kabi o'rta qismdan bu yerga o'tgan.

Uchinchi qism. Rondo. Allegro. Final qat'iy, bir xildagi ritmda sadolanuvchi, erkin oqib kelayotgan kuyi bilan tinglovchilarni maftun qiladi.

Final *rondo shaklida, c-moll tonalligida* yozilgan. Butun qism xarakterini to'rt marta takrorlanuvchi refren mavzusi belgilab beradi. O'zining xarakteri va kuy shakli bilan bu lirik hayajonli mavzu sonata birinchi qismi yordamchi partiyasi mavzusiga yaqin turadi.

80-misol

Refren ikki lavha bilan almashinib keladi. Birinchi lavha Es-dur tonalligida sadolanadi. Bu juda harakatchan va yorqin mavzudur.

81-misol

Ikkinchi lavha yuqori va quyi ovozlarning mustaqil rivojlanish yo'nalishi bilan polifonik bayonda berilgan.

Butun sonata kuchli va irodali koda bilan yakunlanadi, u o'z xarakteri bo'yicha sonataning birinchi qismiga yaqin turadi. Bu yerda aksariyat mardlik va matonatni ifodalovchi qat'iy kuy aylanmalari mavjud.

Betxoven o'z sonatasida muhim g'oyalar va inson kechinmalarini ifodaladi, unda ziddiyatli taqqoslashlar hamda to'qnashuvlardan foydalandiki, ular musiqa dramatik xarakter bag'ishladi. Tovushning o'ta kuchliligi, murakkab fortepiano texnikasi sonataga orkestr sadosining qudratini beradi.

Ushbu sonatada Betxoven ilk bor og'ir muqaddimani birinchi qism sonata allegrosi va final rondosi bilan ohang (motiv) jihatdan birlashtiradi. Turkumning birinchi va final qismlarini bunday ohangli birlashtirilishi asar asosiy obrazlarining uzviy ravishda rivojlantirishga imkoniyat yaratib beradi.

Eslab qolish kerak

• Betxoven ijodida sifat jihatidan yangi fortepiano uslubi shakllandiki, u XIX asr pianinochiligining gullab-yashnashi uchun yaxshi zamin vazifasini o'tadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Betxovenning original fortepiano uslubi nimadan iborat?
2. «Patetik sonata» qachon yozilgan? Bunday nomning ma'nosi nima?
3. Sonata birinchi qismining tuzilishi qanday? Uning mavzulariga tavsif bering.
4. Adajio asosiy mavzusi qanday xarakterga ega va u sadolanishining xususiyati nimadan iborat?
5. Adajio tuzilishi haqida so'zlab bering.
6. Final shaklini tavsiflang. Final asosiy mavzusi birinchi qismning qaysi mavzusi bilan oiladosh?
7. Final kodasi — uning butun asar yakuni sifatidagi ahamiyati haqida so'zlab bering.

13.3. «Oydin» sonatasi op. 27, cis-moll

«Oydin» sonatasi Betxovenning eng ilhombaxsh, shoirona va original asarlari sirasiga kiradi, uni Betxovenning zamondoshi — shoir Ludvig Relshtab shunday nom bilan atagan. Sonatani ilk bor tinglagan shoir Shveysariyaning Fivalstet ko'lidagi ajoyib, oy nur taratib turgan tunni tasavvur qiladi. Biroq, shoir ushbu ulug' asarning faqatgina tashqi taraflarini ilg'ab olgan edi, xolos. Aslida tabiat manzaralari ortida insonning shaxsiy dunyosi — mujassam, osoyishta tafakkurdan to juda ham begonalashib ketish-gacha bo'lgan holat ochib berilgan.

Betxovenning tarjimaiy holini tuzuvchilar «Oydin» sonatasing mazmunini kompozitorning Julyetta Gvichchardiga bo'lgan baxtsiz muhabbati bilan bog'lashadi, zero, bu asar unga bag'ishlangan. Lekin sonataning mazmuni tor shaxsiy kechinmalarga nisbatan ancha kengdir. Kompozitor-romantiklar ijodi uchun namuna bo'lib xizmat qilgan bu asarni yaratishga kompozitorning hissiyotlari turtki bo'lgan bo'lishi mumkin.

Betxoven o'z sonatasini «Sonata quasi una fantasia» (fantazi-yaga o'xshash sonata) deb atadi, bu bilan erkin tuzilishni ta'kidlab, turkum qismlari joylarining o'zgartirilishini oqladi. Umum qabul qilingan sonata allegrosi o'rniga Adajio sadolanadi, sonatali qismning o'zi esa finalga olib o'tilgan.

Sonata dramaturgiyasi va kompozitsiyasi asarning shoirona fikri va asosiy g'oyasi bilan bog'langan. Adajiodan asta-sekin Presto ajitotoga o'tish kompozitor tomonidan ifoda etilgan ruhiy drama va his-tuyg'uli holatlar bilan belgilanadi. Hissiyotning g'ussali, qayg'uli o'ylardan shiddatli faollikka va ochiq nizoga o'tishi, sonata shaklining o'zini birinchi qismdan finalga o'tkazilishini oldindan belgilab berdi. Sonataning birinchi qismi bo'lgan Adajioni adolatli tarzda XIX asrning birinchi noktyurni, deb atashadi. U preludiyali-badihali uslubda bayon etiladi va Baxning xoral preludiyalariga yaqin turadi. Qayg'uli-ta'sirchan kuy ifodali fon yaratuvchi triollar va organ baslarining to'xtovsiz harakati ostida sadolanadi.

82-misol

Adagio sostenuto

sempre pp e senza sordini

Adajio birinchi bo'limining qayg'uli xarakterdagi deklamatsiyasi o'rta bo'limda hayajonli tuyg'ular va finalda ta'sirchan sadolanish bilan almashadi. Repriza zichlanib, qisqartirilgan va shu bilan u butun qism dinamikasini kuchaytiradi. Kodada keskinlik susayadi. Baslarning zulmatli sadolari ostida tobora so'nib borayotgan kuy sadolari eshitiladi.

Ikkinchi qism — Allegretto — orzu-xayolli birinchi qismdan qudratli finalga o'tish vazifasini bajaradi. «Oydin» sonatasi Allegrettosi haqida List shunday degan: «Ikki arosat orasidagi gul». Ushbu qism murakkab uch qismli shaklda yozilgan va uning musiqasini Shekspirning «Yoz tunidagi tush» asaridan elflar raqsi bilan tenglashtiradilar.

83-misol

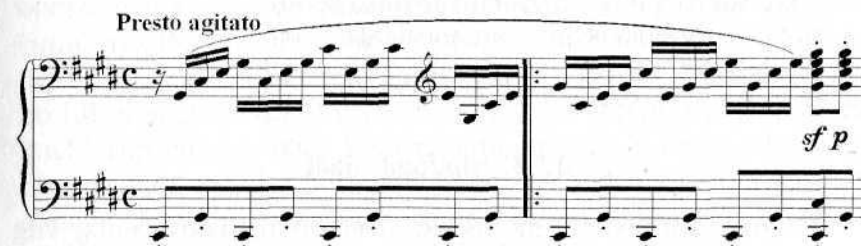

Bu nafasni qisqa rostdash bo'lib, undan keyin dinamikali sonata shakliga xos bo'lgan yuqori darajadagi his-tuyg'ular to'lib-toshgan final keladi.

Uchinchi qism. Presto agitato. Final sonata shaklida yozilgan va butun asarning markazini tashkil qiladi. Bu yerda haqiqiy drama boshlanadi, unda hayajonli va iztirobli inson qalbining bir butun dunyosi ko'rsatib berilgan.

Final mavzu materiali Adajio bilan bilvosita bog'langan. Adajio asosida yotgan yoyilgan holdagi cis-moll uchtovushligi final bosh partiyasining o'zagiga aylanadi.

84-misol

Butun final davomida o'tadigan yagona ritmik zarblar juda katta hayajon darajasini aks ettiradi. Ekspozitsiyaning so'ngida biroz tinchlanish sodir bo'ladi. Rivojlovda dramatik o'sishning yangi to'liqini paydo bo'ladi. Dinamikaning o'sishi ekspozitsiyadan olingan mavzu unsurlarining rivojlantirilishi hisobiga ro'y beradi. Bosh partiya qisqartiriladi, yordamchi partiya deklamatsiyali ohanglarni ta'kidlovchi alohida qisqa jummalardan tashkil topadi.

Repriza (takror) oldidan organ punkti beriladi, unda ekspozitsiyaning eng yorqin unsurlari namoyish etilgan. Dinamika asta-sekin kamayib boradi va osudalik boshlanadi.

Repriza (takror) lirik jo'shqinlik sifatida qabul qilinadi, u to'satdan paydo bo'lgan quvvat bilan to'lib-toshgan. Reprizadan keyin koda keladi, butun asarning dramatik kulminatsiyasi shu yerga to'g'ri keladi. O'zining hajmi bo'yicha koda rivojlovdan bir necha bor katta va u shaklning mustaqil bo'limiga aylanadi.

Eslab qolish kerak

• «Oydin» sonatasi Betxovenning ilhombaxsh shoirona va original asarlari sirasiga kiradi.

• Sonata dramaturgiyasi va kompozitsiyasi asarning shoirona fikri va asosiy g'oyasi bilan bog'langan.

NAZORAT SAVOLLARI

- 1.14-sonatani kim «Oydin» deb atagan?
2. Betxoven sonata shakliga qanday aniqlik kiritdi?
3. Sonata shaklining birinchi qismdan finalga o'tkazilishini nima bilan tushuntirish mumkin?

4. Sonataning birinchi qismi qaysi uslubda yozilgan?
5. Sonataning birinchi qismini tavsiflab bering.
6. Sonataning ikkinchi qismi nimalardan iborat?
7. Final bosh partiyasi mavzusini tavsiflab bering.
8. Finalning kodasi nimalardan tashkil topgan?

13.4. Simfonik ijodi

Betxovenning simfonik musiqasi jahon madaniyatining eng buyuk yutuqlari sirasiga kiradi va atoqli adabiyot hamda san'at asarlari qatoridan o'rin olgan. Betxovenning to'qqizta simfoniyasi yaxlit mahobatli turkumni tashkil etadi, unda kompozitorning asosiy badiiy intilishlari va dunyoqarashi mujassamlangan.

Betxoven simfonizm rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi, bu Beshinchi va To'qqizinchi simfoniyalarda yaqqol ko'zga tashlangan sujet dramaturgiyasi bo'lgan simfonizmdir.

Vena klassiklari ijodida yuzaga kelgan sonata-simfonik turkumi bashariyatga qaratilgan Betxoven simfonizmi paydo bo'lishi uchun yaxshi zamin vazifasini o'tadi. Gaydn dan Betxoven janr-raqsona obrazlarni, simfonik yozuvdagi lo'ndalikni, ohang rivojlovi tamoyillarini meros qilib oldi. Betxoven simfonizmi shakllanishida Motsartning so'nggi simfoniylari ham ko'p jihatdan o'z ta'sirini o'tkazdi. Motsart simfoniylari turkum tarkibining yaxlitligi, ohanglar yagonaligi va turli-tuman rivojlantirish uslublari bilan ajralib turadi. Simfoniyaning dramatiklashtirish jarayoniga operaning ta'siri juda katta bo'ldi.

Gaydn va Motsart an'analarini davom ettirib, Betxoven o'z simfonik asarlarida betakror g'oya va obrazlar doirasi mavjud bo'lgan ulug'vor musiqiy tragediya va dramalar yaratdi. Qirqdan ziyod simfoniylar yozgan Motsart va yuzdan ortiq simfoniylar muallifi Gaydn dan farqli ravishda, Betxoven butun hayoti davomida hammasi bo'lib, to'qqizta simfoniya yaratdi, bu simfoniylarida u keng insoniyat ommasiga murojaat qildi. O'z simfoniylari chegarasini kengaytirgan holda Betxoven mahobatli shakllar yaratdiki, ular uning o'tmishdoshlari simfoniylarining hajmidan sezilarli darajada kattaroqdir. Chunonchi, uning so'nggi, To'qqizinchi simfoniyasi hajmini Vena klassiklarining ilgari yozilgan hech qaysi simfonik asarlari bilan taqqoslab bo'lmaydi.

Betxoven Birinchi simfoniya dan To'qqizinchi simfoniya-gacha katta yo'lni bosib o'tdi. Kompozitorning Birinchi simfo-

niyasi ko'p jihatdan Gaydn simfonizmi an'analarini janr-maishiy obrazlari va kamer, tiniq sadolanishi bilan davom ettiradi. Ikkinchi simfoniya Betxovenning eski dunyo san'ati bilan aloqasi uzilganligini bildiradi va u qahramonona janr yo'nalishida muhim qadam bo'ldi. San'atkorning 1801-yilda Vegelerga yozgan xatidagi: «Men kuchlarim qanday o'sib borayotganligini sezyapman... Men taqdirning hiqildog'idan tutmoqchiman... minglab hayotda yashash qanday ajoyib»¹ so'zlari ushbu simfoniya epigrafiga mos keladi.

XIX asr simfonik musiqasida Uchinchi — «Qahramonnoma» simfoniyasi yangi davrni boshlab berdi. Bu ulkan asar bo'lib, o'zining qahramonona-epik mavzusi bilan kishini lol qoldiradi. Asarning asosiy g'oyasini aks ettiruvchi «Fuqarolik dramasi» turkumi to'rt qismi davomida yagona harakat bilan rivojlanadi. Birinchi qism davomida Betxoven keskin va ulkan kurash manzarasini yaratadi. Ikkinchi qism — falsafiy-fojiaviy lirikaning juda yorqin misolidir. Betxoven uni «Dafn marshi» deb atadi. Uchinchi qism — dramaning dastlabki ikki qismidagi hissiyotli keskinlikdan shodon finalga o'tishdir. 4-qism drama tantanasi, g'olibona shodlanish sifatida qabul qilinadi.

1806-yilda yozilgan To'rtinchi B-dur simfoniya-sida baxtli va beg'am qalb holati ifodalangan. U o'zining yengilligi va shoirona obrazlarning yangiligi, fojiaviy ohanglarning umuman yo'qligi bilan ajralib turadi.

Kurash va insonning mash'um taqdir bilan ayovsiz to'qnashuvi Betxoven tomonidan Beshinchi simfoniya-da ko'rsatib berilgan. Bu yerda inson taqdir bilan yakkakurash natijasida g'alaba qozonadi. Beshinchi simfoniyaning dramaturgik nizosi shunday rivojlanadi: «Zulmatdan ziyo sari, kurash orqali — g'alaba sari».

Oltinchi, «Pastoral» simfoniya Beshinchi simfoniyaning tamoman aksidir, u tabiat va qishloq hayoti bilan bevosita muloqot natijasida paydo bo'luvchi his-tuyg'ularni ifodalaydi. To'rt qismning hammasi dasturli sarlavhalarga ega: birinchi qism — «Qishloqqa kelgan vaqtda tetik hissiyotning uyg'onishi»; ikkinchi qism — «Jilg'a yonidagi sahna»; uchinchi qism — «Qishloq aholisining quvnoq guruhi»; to'rtinchi qism — «Momaqaldiraq. Bo'ron». Bu simfoniya dasturli simfoniya yo'nalishida ishlagan romantik kompozitorlar (Berlioz, Mendelson, Shuman) ijodiga katta ta'sir o'tkazdi.

¹ А. Альшванг. Людвиг ван Бетховен. М., 1977, стр. 178.

Betxovenning Yettinchi simfoniyasi (A-dur) kompozitorning xalq san'ati obrazlari va maishiy raqsni poetiklashtirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Sakkizinchi simfoniyaning (F-dur) ifodaviyligi kelajakka qaratilgan, skersoli yo'nalishda yangi uslub bilan talqin etilgan o'tgan davr klassitsizmi uslubiy jihatlarining bir-biri bilan chatishib ketishida ko'rinadi. Unda kompozitor, bosib o'tilgan yo'lga nazar tashlab, o'tmish saroblari ustidan kulgandek bo'ladi.

To'qqizinchi simfoniya Betxovenning eng mahobatli, ulkan asari hisoblanadi, xor kiritilgan bu ulug'vor simfoniya atoqli kompozitor ijodini munosib yakunlaydi. Ushbu simfoniya Betxoven ijodining asosiy — «zulmatdan ziyo sari» g'oyasi talqin etilgan bo'lib, u dramaturgiyadagi katta o'zgarishlarga olib keldi. Betxoven simfoniya finaliga Shillerning «Shodlik sari» qasidasi matni bilan xor kiritdi va bu bilan klassik simfoniya sof cholg'u vositalari doirasidan chiqishini ta'minlagan jahon musiqasidagi birinchi namunani berdi. Kompozitor simfonik turkumning odat tusiga kirgan tarkibini ham o'zgartirdi, zulmatdan yorug'likka va shodlikka bo'lgan harakatning to'xtovsiz obrazli rivojlanish g'oyasiga sodiq qolgan holda skerso va final o'rtasiga og'ir qismni joylashtirdi.

Bu simfoniya kompozitorning xalqchil, musiqa tilining tushunarligi va shaklning yaxlitligi kabi qahramonona uslublarining eng ilg'or xususiyatlari namoyon bo'ldi. Xor ishtirokidagi ulkan finalni yaratib, Betxoven simfoniya janrini demokratlashtirdi va qahramonlik mavzusini talqin etish yo'lida ilgarilab borishni davom ettirdi.

To'qqizinchi simfoniyaning kelasi davr musiqa san'atiga ta'siri juda katta bo'ldi. Bu simfoniya jahon musiqa madaniyati tarixidan insoniyatning insonparvarlik, ozodlik g'oyalarini ifodalovchi ulug' asar sifatida o'rin oldi.

Beshinchi simfoniya

Betxovenning hamma simfoniylari ichida 1808-yilda yozilgan Beshinchi simfoniyasi (c-moll) ommalashib ketgan. Ushbu simfoniyaning mazmuni quyidagicha: «Zulmatdan ziyoga, kurash orqali — g'alaba sari».

Simfoniyaning dasturi butun simfoniya davomida sadolanadigan to'rt tovushli ohang haqidagi Betxovenning o'zi: «Taqqdir eshikni shunday qoqadi» deb aytgan so'zlari bilan tushuntiriladi.

85-misol

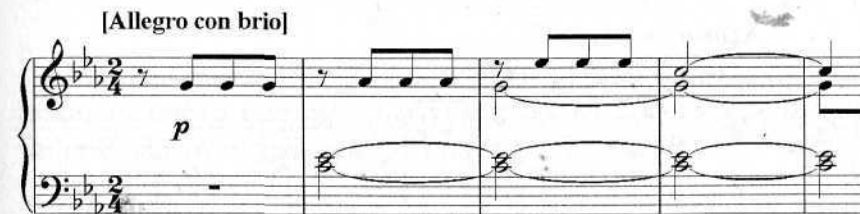

Taqdir ohangi Betxovenning eng buyuk topilmalari sirasiga kiradi. Butun simfoniya epigraf bo'lgan holda u yovuzlikning dahshatli ramzi sifatida qabul qilinadi. Bitta kuy tovushi fortissimoda orkestrning turli cholg'ularida unison oktavali sadolanishi va to'rt tovushning so'nggisiga to'g'ri keluvchi urg'u tufayli taqdir ohangi faol va irodali xarakterga ega bo'ladi.

Simfoniyaning barcha qismi insonning baxt va shodlik uchun yovuz kuchlar va zulm bilan ulkan kurashining alohida bosqichlari sifatida qabul qilinadi.

Birinchi qism Allegro con brio sonata allegrosi shaklida yozilgan. Bosh partiya ritmning aniqligi, kuchli dinamik o'sishlardagi qat'iy olg'a intilishlari bilan ajralib turadi. Xavotirli va behalovat mavzu simfoniya boshlang'ich ohangi rivojlanishiga tuzilgan. Cho'qqiga erishgach, u bexosdan dominantada uzilib qoladi.

86-misol

Yana «taqdir ohangi»ning jangovar chaqirig'i yangraydi, u so'nib qolgan harakatga turtki beradi. Bosh partiya rivojlanishda davom etadi. Asta-sekin sadolanish kuchayib, fortissimoga yetadi. Biroq harakat bu safar noturg'un akkordda to'xtaydi. Shu tarzda bosh partiyaning ikkinchi jumlasini bog'lovchi partiya rolini o'ynaydi: u yordamchi partiya tonalligi bo'lgan mi bemol major dominantasiga olib keladi.

Yordamchi partiya qat'iy chaqiriq, yakkanavozlik qiluvchi val-tornalarning buyruq ohangi bilan boshlanadi. Valtornalar sadosi yangi kuychan va nafis mavzuni ijro etayotgan skripkalarining yumshoq kuylashi bilan almashadi.

87-misol

Ekspozitsiya taqdir ohangiga qurilgan yakunlovchi partiya bilan tugaydi. Butun orkestrning qudratli xitoblari (tutti) da ko'p marotaba takrorlanib, asarning asosiy mavzusi bu yerda qat'iy va g'olibona sadolanadi.

Butun rivojlov simfoniya asosiy ohangi rivoji asosida tuziladi. Rivojlov «taqdir» ohangining ko'p marta takrorlanishi bilan yakunlanadi, u oxirida darg'azab xarakterga ega bo'ladi. Rivojlovning bu avj nuqtasi reprizaning boshlanishiga to'g'ri keladi.

Reprizada ekspozitsiyadagi kabi bosh partiya uzilib qoladi. Fermatadan so'ng yakkanavozlik qiluvchi goboy ijro etadigan mayin, jur'atsiz kuy yangraydi.

88-misol

Bu yerda Betxoven hayotning musibatlarini bilan kurashda hol-sizlanib borayotgan inson iztiroblari haqida so'zlamochi bo'lgan. Bosh partiya yordamchi partiya bilan almashadi, u reprizada shu nomdagi tonallik — do majorda sadolanadi. Yorqin, nafis bu mavzu shunchalar xavotirli, shiddatli musiqa-ga yana osoyishtalik

olib kiradi. U inson o'z yo'lidagi barcha to'siqlarni yengib g'alabaga erishishiga umid uyg'otadi.

Katta koda birinchi qismni yakunlaydi. Bu yerda yangi kuch bilan boshlanuvchi taqdir ohangi yana dahshatli jaranglaydi.

Ikkinchi qism — Andante con moto dam olishga imkoniyat yaratadi, kurash go'yo vaqtincha to'xtaydi. Bu qism qo'shaloq variatsiya — ikki mavzuga variatsiya shaklida yozilgan.

Birinchi mavzu — ulug'vor va qat'iy xarakterda bo'lib, xalq qo'shiqlariga yaqin turadi. Uning alt va violonchel cholg'ulari ijro etadigan kuyida inson nutqining ifodaviyligi eshitilib turadi.

89-misol

Ikkinchi mavzu — bitta odam emas, balki xalq ommasi kuy-layotgan marsh qo'shig'i tasavvurini beradi. Bu mavzu fransuz inqilobi jangovar madhiyasi «Marselyeza»ga juda o'xshab ketadi.

90-misol

Keyin har ikki mavzuga variatsiyalar boshlanadi. Birinchi mavzu variatsiyalarida, asosan, bayon etish fakturasi o'zgaradi. Kuyning orkestr bo'yoqlari va tonallik o'zgarmasdan qolaveradi. Faqat uchinchi variatsiyada nomdosh minor sadolanadi.

Shu tarzda ikkinchi mavzu ham variatsiyalashtiriladi. U mutasil ravishda kuchliroq, qudratliroq jaranglayveradi. Ikkinchi marta o'tkazilishida mavzuni butun orkestr ijro etadi. Oxirgi variatsiyada ikkinchi mavzu o'rniga birinchi mavzu, shuningdek, butun orkestr ijrosida fortissimo sadolanadi. Shu bois, ohangdor kuy ikkinchi mavzuga xos bo'lgan sifatlar — qudratlilik, «umumiy sadolanish»ga ega bo'ladi.

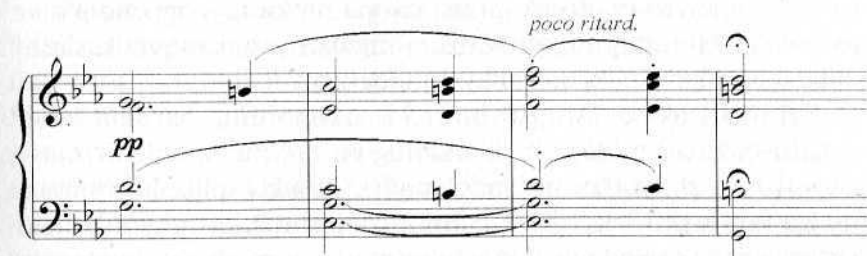
Mavzular o'rtasidagi qarama-qarshilik sekin-asta tekislanib boradi. Kodada u umuman yo'qoladi va ikkala mavzuning xususiyatlarini o'zida birlashtirgan, go'yo yangi kuy paydo bo'ladi.

Uchinchi qism — Allegro, do minor. Skerso¹. Ikkinchi simfoniya boshlab, Betxoven uchinchi qismda menuet o'rniga skersoga murojaat qiladi, bu uning simfoniylarining dramaturgik g'oyasi va keskin sadolanishiga ko'proq javob berardi. Skerso uch qismli shaklda yozilgan va bizni simfoniyaning birinchi qismi kayfiyatiga qaytaradi. Bu yerda kurash yangi kuch bilan qayta tiklanadi. Violonchellar va kontrabaslarda uchtovushliklar bo'ylab shiddatli tarzda kuy ko'tarilib boradi, keyin uni torli cholg'ular davom ettiradi. Harakatning dominantadagi to'xtashi jur'atsiz va beqaror savol kabi qabul qilinadi.

91-misol

¹ «Skerso» italyancha — «hazil».

Ikki marotaba takrorlanuvchi savolga javoban dahshatli «taqdir» mavzusi yangraydi, u o'zgartirilgan ritm sur'ati va bir to'vushdagi ko'p marotabali fortissimo tufayli matonatli va qat'iy xarakterga ega bo'ladi.

92-misol

Do major tonalligida yozilgan o'rta bo'lim asosida xalqona xarakterdagi raqs mavzusi yotadi, u xalq xursandchiligi manzarasini ifodalaydi. Odatda, kontrabas, skripka va puflama cholg'ulardan tashkil topgan qishloq orkestriga taqlid qilib, Betxoven mavzu ijrosini kontrabaslarga topshiradi.

93-misol

Ushbu mavzu polifonik tarzda rivojlantiriladi, yangi cholg'ular qo'shiladi. Umumiy raqsga go'yo yangidan yangi raqsga tushuvchilar guruhlari kelib qo'shilayotgandek tuyiladi.

Repriza (takror) Allegro birinchi mavzusining hayajon bilan «yugurishidan» boshlanadi. Shaklning bu bo'limida «taqdir mavzusi» sirli va ehtiyotkorona sadolanadi. Shunday qilib, bayramona finalga tayyorgarlik ko'riladi. Simfoniya birinchi qismi yordamchi partiyasining yorqin kuyi, ikkinchi qism marsh qo'shig'i va uchinchi qism o'rtasidagi xalqona kuchli major mavzusi uchragan barcha to'siqlarni sidirib tashlaydi. Dominantadagi final tonalligi — do majorga bog'lama o'tish, simfoniyaning tanaffussiz ketadigan uchinchi va to'rtinchi qismlarini birlashtiradi. Bu final boshlanishidagi ppp dan ff ga olib keluvchi davomli va muttasil crescendo ning nodir misolidir.

To'rtinchi qism. Final. Allegro. Bayramona-zafar marshi bo'lib, g'olibona va qudratli sadolanadi. Ikkinchi qismdagi kabi, final musiqasida Fransuz inqilobining jangovar qo'shiqlari sadosi eshitilib turadi.

Final sonata allegrosi shaklida yozilgan, bu yerda barcha mavzular yorqin va bayramona xarakterga ega. Betxoven orkestr tarkibini keskin, o'tkir tovushi bilan ajralib turuvchi fleyta-pikkolo, kuchli sadolanuvchi puflama cholg'ular — trombonlar (alt, tenor, bas) va kontrfagotlar hisobiga boyitganligi tufayli final musiqasi qudratli sadolanishga ega bo'ladi.

94-misol

Final rivojlovi oxirida «taqdir mavzusi» bo'lib o'tgan kurash haqidagi uzoq esdaliklar kabi — ohista va ehtiyotkorona yangraydi. To'rtinchi qismni yakunlovchi ulkan koda yovuz kuchlar va adolatsizlik ustidan qozonilgan xalq g'alabasini mustahkamlab, bayramona va tantanali jaranglaydi.

Beshinchi simfoniyaning barcha to'rtala qismi yagona g'oya bilan birlashgan: «zulmatdan ziyoga, kurash orqali — g'alaba sari». Shu bois simfoniya sujetlilik va «dasturiylik» xarakteriga ega. Simfoniyaning to'rtta qismida kurashning turli bosqichlari sifatida namoyon bo'ladi, ular timsolida ikki muxolif kuchlar kurashi rivojlanish jarayonida ko'rsatilgan. Simfoniya leytmotivi — «taqdir mavzusi» asarda katta dramaturgik rol o'ynaydi. Shu mavzudan birinchi qismning barcha mavzulari va skersoning asosiy mavzusi o'sib chiqadi. Simfoniyaning ikkinchi qismi mavzulari turlicha bo'lib, shu bilan birga, ular o'zaro bir-birini to'ldirib turadi.

Eslab qolish kerak

- Beshinchi simfoniya Betxoven ilk bor to'rt qismli turkumni yagona fikr, yagona g'oya bilan birlashtiradi: «zulmatdan ziyoga, kurash orqali — g'alaba sari».

- Butun simfoniya leytmotivi — «taqdir mavzusi» muhim birlashtiruvchi ahamiyat kasb etgan.

- Beshinchi simfoniya «Patetik sonata»ga ko'ra, yana ham yorqinroq tarzda Betxoven musiqasining xususiyati — bitta mavzudan qarama-qarshi mavzularning paydo bo'lishi namoyon bo'ldi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Betxoven nechta simfoniya yozgan?
2. Beshinchi simfoniya nechanchi yilda yozilgan?
3. Simfoniya birinchi qismi tuzilishini so'zlab bering.
4. Reprizadagi goboy kuyi qanday xarakterga ega?
5. Ikkinchi qism nimadan iborat?
6. Simfoniya skersoning o'rni va ahamiyati haqida gapirib bering.
7. Uchinchi qismdan finalga o'tish qanday amalga oshiriladi?
8. Final nimadan tashkil topgan?
9. Finalga qaysi orkestr cholg'ulari qo'shimcha soz sifatida kiritilgan?

13.5. «Egmont» uverturasi

1810-yilda Gyotening «Egmont» tragediyasiga yozilgan musiqa Betxovenning eng inqilobiy ruhda asarlari qatoridan orin olgan. Gyote tragediyasi o'zining qahramonona mazmuni bilan Betxoven diqqatini o'ziga tortdi.

«Egmont»dagi voqealar XVI asrda kechadi. Unda Niderland xalqi o'zining zulmkorlari — ispaniyaliklarga qarshi qozg'alistadi. Gyote tragediya markaziga botir va jasur lashkarboshi Egmontni qo'yadi. Egmont Ispaniya qiroli Filipp II ning istibdodiga qarshi chiqadi va 1568-yilda ispan noibi gersog Alba tomonidan qatl etiladi. Egmont qurbon bo'ladi, lekin xalq u boshlagan ishni yakunlaydi. Qo'zg'alon 1576-yilda g'alaba bilan tugaydi. Ispaniya Niderland qismlari mustaqilligini tan oladi va 1609-yilda tinchlik sulhi tuziladi.

«Egmont» tragediyasiga uvertura Betxoven dasturiy musiqasi-ning eng yaxshi namunasi. Bu asar kompozitorning Gyote tra-ge-diyasiga yozgan o'nta musiqiy nomlarining birinchisidir. Tra-ge-diya rivojlanishining asosiy lavhalarini Betxoven og'ir muqad-dima va kodali sonata allegrosida ko'rsatib bera oldi.

Uvertura og'ir tempdagi muqaddima bilan boshlanib, unda bir-biridan keskin farqlanadigan ikki mavzu berilgan. Dramaning boshlanishi ana shu yerda.

Birinchi mavzu ispan mutlaq hokimligining zolimkorlik g'o-yasini ifoda etadi. U ulug'vor sarabandani eslatib, tantanali va qat'iyat bilan sadolanadi. Quyi registr, minor ladi, torli cholg'ular sadosi unga zulmatli, darg'azab bo'yoq baxsh etadi.

95-misol

Ikkinchi mavzu — xo'rsinish ohanglari kabi sadolarning imi-tatsiyali almashinuvi — xalq musibati, iztiroblarining ifodasidir. Uni goboy ijro etadi, unga yo'g'och puflama cholg'ular qo'shiladilar.

96-misol

Alisher Navoiy nomidagi O'zbek akademik opera va balet katta teatri sahnasida «Figaroning uylanishi» operasi.

O'zbekiston xalq artisti Qo'rqmas Muhiddinov graf Almaviva rovida,
Xalqaro tanlovlar laureati Yanika Bagryanskaya Kerubino rovida,
Bazilio — Yevgeniy Baronin.

Alisher Navoiy nomidagi O'zbek akademik opera va balet katta teatri sahnasida «Karmen» operasi.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Avaz Rajabov Eskamilio rolida, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Olga Aleksandrova Karmen rolida.

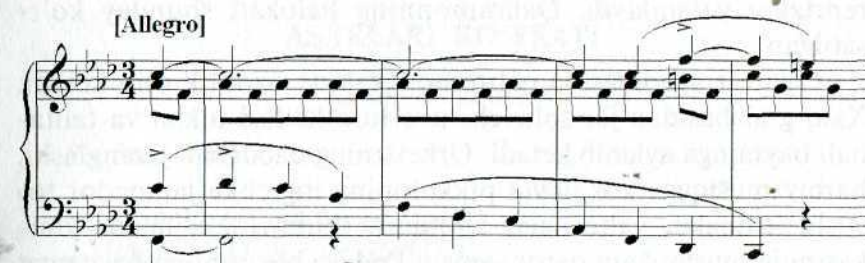

Ne'matulla Sinhabibi Hose rolida, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Olga Aleksandrova Karmen rolida.

Bu kuchlar kurashi Gyote tragediyasining asosini tashkil qiladi, ularga mos mavzular rivojlanishi uvertura mazmunidir.

Sonata allegrosi shaklidagi faol dramatik harakat fojiaiy kulminatsiya bilan yakunlanadi. Muqaddimadagi ikkinchi mavzu sekundali ohanglaridan bosh partiya o'sib chiqadi, u irodali, qahramonona xarakterga ega bo'lib, fa minor tonalligida bayon etilgan. Avval u violonchellar va boshqa torli cholg'ularning quyi registrida pianoda sadolanadi, keyin butun orkestrda fortissimoda jaranglaydi.

97-misol

Mavzuning qahramonona xakteriyoq bo'ysunishlik haqida emas, balki niderlandliklarning noroziligi va ularning bosqinchilarga qarshi qo'zg'olonlari to'g'risida xabar beradi.

Yordamchi partiyada muqaddima har ikki mavzuning xususiyatlari birga qo'shiladi. Bosqinchilar mavzusini g'olibona jaranglovchi birinchi davriyadan bilsa bo'ladi. Bu mavzuni torli cholg'ular As-dur tonalligida ijro etadi. Yordamchi partiyaning ikkinchi davriyasida yog'och puflama cholg'ularning ohista sadosi muqaddimaning ikkinchi mavzusini eslatadi.

98-misol

Mardona va keskin yakuniy partiya ekspozitsiyani yakunlaydi. Ekspozitsiya, rivojlov va repriza orasidagi chegara shiddatli harakat va to'xtovsiz o'sib boruvchi dinamika tufayli sezilarsiz bo'lib qoladi.

Rivojlov hajman katta emas. Unda kurash keskinlashib, muqaddimaning qarama-qarshi mavzularini bir-biriga taqqoslash davom etadi. Bosh partiya avvalidagi kuyning ko'p marotaba takrorlanishi uziluvchan va keskin akkordlar bilan tugaydi.

Reprizaning oxiri, tragediyaning avji — qahramonning halokatiga to'g'ri keladi. Bu yerda ikki mavzu uch marotaba taqqoslanadi. «Ispan bosqinchilari» mavzusi sabotli va darg'azab jaranglaydi. Unga ikkinchi mavzuning arz qiluvchi hamda yolvoruvchi-qayg'uli ohanglari qarshi qo'yiladi. Tengsiz olishuv qo'qqisdan uzilib qoladi. Ohista sadolanuvchi g'amli akkordlar reprizani yakunlaydi. Qahramonning halokati shunday ko'rsatilgan.

Gyote tragediyasida qahramon xalqqa ozodlik olib keladi. Xalq g'alabasidan jar soluvchi uvertura kodasi ulkan va tantanali bayramga aylanib ketadi. Orkestrning dabdabali jaranglashi, harbiy musiqaga xos fleyta pikkoloning ingichka jarangdor tovushi, trubalar, valtornalar xitoblari, shuningdek, major tonikasining mustahkam qaror topishi kodaga bayramona hashamat baxsh etadi. Betxoven minorli uverturani shu nomdagi major tonalligida yakunlaydi.

Eslab qolish kerak

- Uvertura (fransuzcha *ouvrir* — ochish, boshlanish, kirish):

1. Qandaydir tomosha (opera, balet va h.k.) boshlanishi oldidan ijro etiladigan cholg'u pyesasi.

2. Bir qismli dasturiy orkestr asari bo'lib, u dasturiy musiqa sirasiga kiradi.

3. Kamdan kam hollarda uchraydigan suita birinchi qismining nomlanishi.

- Betxoven uverturalari ichida faqatgina ayrimlari, Betxoven simfoniyasiga xos bo'lganlarigina simfonik orkestrlar repertuariga kirgan. Bular — «Koriolan», «Leonora—3», «Egmont».

- Betxoven ijodidan uvertura orkestr musiqasining yangi shakli sifatida o'rin oldi. Betxoven XIX asr kompozitorlari ijodida nufuzli o'rin egallagan musiqa ijodining yangi turi — bir qismli dasturli simfonik asarga tamal toshini qo'ydi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. «Egmont» uverturasining yaratilishi qaysi adabiy asar bilan bog'liq bo'lgan?
2. Uvertura tuzilishi to'g'risida gapirib bering.
3. Muqaddimaning ikkala mavzusiga tavsif bering va ularning kelajak musiqiy rivojlanishda qanday qatnashishini kuzating.
4. Uverturaning bosh va yordamchi partiyalarini ta'riflang.
5. Asarning bosh dramatik kulminatsiyasi qayerda joylashgan?
6. Koda qanday ahamiyatga ega?

ASARLARI RO'YXATI

Simfonik asarlar

Simfoniylar

- Birinchi C-dur op.21 (1800).
- Ikkinchi D-dur op.36 (1802).
- Uchinchi Es-dur («Qahramonnomma») op.55 (1804).
- To'rtinchi B-dur op.60 (1806).
- Beshinchi c-moll op.67 (1804—1808).
- Oltinchi F-dur «Pastoral» op.68 (1808).
- Yettinchi A-dur op.92 (1812).
- Sakkizinchi F-dur op.93 (1812).
- To'qqizinchi d-moll op.125 xor bilan (18221824).

Uverturalar

- «Prometey» op. 43 (1800).
- «Koriolan» op. 62 (1806).
- «Leonora» № 1 op.138 (1805).
- «Leonora» № 2 op.72 (1805).
- «Leonora» № 3 op.72a (1806).
- «Fidelio» op.72 b (1814).
- «Egmont» op. 84 (1810).
- «Afina xarobalari» op.113 (1811).
- «Qirol Stefan» op.117 (1811).
- «Tavallud kuniga» op.115 (1814).

Simfonik va puflama cholg'ular orkestri uchun 40 dan ortiq raqslar hamda marshlar.

Konsertlar

- Birinchi C-dur (1796)
- Ikkinchi B-dur (1795)
- Uchinchi c-moll (1800)
- To'rtinchi C-dur (1805)
- Beshinchi Es-dur (1809)

Kamer-cholg'u asarlar

- 16 ta kvartetlar.
- Skripka va fortepiano uchun 10 ta sonata.
- Violonchel va fortepiano uchun 5 ta sonata.
- Forteplano uchun trio.

Forteplano uchun asarlar

- Forteplano uchun 32 ta sonata.
- Forteplano uchun 20 dan ortiq turkum variatsiyalar.
- Forteplano uchun 60 ga yaqin kichik pyesalar.

Sahna asarlari

- «Fidelio» — uch pardali opera (1807).
- «Prometeyning yaratmalari» — balet (1800—1801).
- «Egmont» — Gyote dramasi musiqi.

Xor uchun asarlar

- Messa op.88 (1807).
- «Tantanali messa» op.123 (1823).
- «Iso zaytun tog'ida» (1800).
- Bir nechta sonata va xorlar.

Vokal lirikasi

— 150 ga yaqin qayta ishlangan xalq (shotland, irland, ingliz, uelscha, italyancha) qo'shiqlari.

— Forteplano jo'rligida 80 ga yaqin qo'shiqlar, kanonlar, ariyalar, ansambllar, shu jumladan, «Olisdagi mahbubaga» turkumi; Gyote she'rlariga qo'shiqlar, Gellert she'riga 6 ta qo'shiq.

14. ROMANTIZM

Romantizm (frans. *romantizm*) — badiiy oqim bo'lib, XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida avval Germaniya, Avstriya, Angliya adabiyotida, keyinchalik esa musiqa va boshqa san'at turlarida shakllangan.

Romantizmning yetakchi tamoyili — san'atkorning ijodiy tasavvuri orqali yaratiladigan kundalik turmush va orzularning, mavjudlik va oliy, ideal dunyosining bir-biriga keskin qarshi qo'yilishidir.

Musiqadagi romantizm adabiyotdagi romantizm bilan uzviy (genetik) bog'langan. Kompozitor-romantiklar adabiy asarlar, tasviriy san'at asarlari, o'zlarining shaxsiy sujetlaridan ilhomlanib asarlar yaratganlar.

Musiqiy romantizm qahramonning ichki olami yetakchi mavqega ega. Bu mavzu Shubertning kamer romanslaridan boshlab Berliozning mahobatli simfoniylari hamda Vagnerning musiqiy dramalarigacha, uzluksiz ravishda o'tkaziladi.

Romantizm adabiyotida qahramon va uni o'rab turgan muhit o'rtasidagi qarama-qarshilik katta ahamiyat kasb etadi. *Yolg'izlik* mavzusi o'sha davr yozuvchilari: Bayron, Geyne, Stendal, Shamissonning ijodida ustuvor. Musiqa san'atida tashqi muhit bilan kelishmovchilik romantik kompozitorlarga xos bo'lgan xususiyat bo'lib qoladi.

Romantizm san'atining umumiy yo'nalishlaridan biri mahalliy madaniyatga qiziqishning ortib borishida ko'rinadi. Turli-tuman xalq milliy an'analari romantik san'atkorlar e'tiborini tortadi. O'rta asr afsonalari, Uyg'onish davri madaniyati qayta jonlana boshlaydi. Dante, Shekspir, Servanteslar badiiy ijodda hukmron mavqe tutishadi. Dyuma, Gyugo, Valter Skott romanlarida tarixiy hodisa asosiy o'rin egallaydi.

XIX asr xalq musiqa san'ati an'alariga tayanadigan *milliy musiqa maktablarining* gullab-yashnashi bilan e'tiborlidir. Rossiya,

Polsha, Chexiya, Norvegiyaning milliy madaniyati jahon maydonida o'zining milliy maktablari bilan namoyon bo'ldilar. Ularning aksariyati umumyevropa musiqasi rivojida yetakchi rol o'ynadi.

Romantizm san'atining yangi g'oyaviy mazmuni romantizmining xilma-xil shoxobchalariga xos bo'lgan yangi ifoda usullarining paydo bo'lishiga olib keldi. Romantik san'atkor uchun kuchaytirilgan hissiyotli ifodaviylik xosdir. Tuyg'ularning aqldan ustunligi romantizm nazariyasining aksiomasidir. Romantizm uslubining keyingi eng muhim qirralari fantastik to'qimadir. Rus va G'arbiy Yevropa kompozitorlari asarlarida folklordan o'zlashtirilgan qahramonlarning ertakona olami ommalashib boradi.

Romantizm musiqasida qo'shiq yetakchi janrga aylanadi. Maishiy qo'shiqlardan romans shakllana boshladi. U badiiy ahamiyatiga ko'ra, simfoniya va opera bilan bir qatordagi munosib o'rinni egalladi.

Kamer fortepiano miniaturasi keng rivojlandi, u ham aslida maishiy musiqachilikdan kelib chiqqan edi. Maishiy raqs mus-taqil janrga aylanib bordi hamda kamer romantik miniatura uslubiga ta'sirini o'tkaza boshlaydi. Shubert valslari, Shopenning mazurkalari va valslari yangi romantik yo'nalishning oliy ko'rinishlari bo'ldi.

Burjua jamiyatiga xos bo'lgan musiqiy hayotning yangi shakllari nodir cholg'u ijrochiligining rivojlanishiga turtki bo'ldi. Estrada san'atining rivoji bilan birga, Paganini, Shopen, List singari mashhur iste'dodlar maydonga keldi. Estrada konsertlari ijro texnikasi, mahoratni ham yuqori darajaga olib chiqdi. Forte-piano musiqasi yetakchi mavqega erishdi, u romantik musiqiy uslub-larning yaratilishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Romantizm Vena klassiklari san'atidan dastur rivoji bilan farq qiladi. Adabiy manbalar kompozitorlarga aniq badiiy tasvir vositalarini topishga imkon berdi, tinglovchining hissiyot olamiga ta'sir o'tkaza oldi. Jumladan, Venaning birinchi romantik ijodkori F. Shubertda maksimal darajadagi aniqlik va ta'sirchanlik bilan poetik matn obrazlarini mujassamlashtirishga intilish yorqin ko'rinadi.

G'arbiy Yevropadagi birinchi milliy romantik opera — Veb-berning «Sehrli mergan» asari sujetidagi romantik qirralar va sahnaviy harakatning chambarchas aloqalari orqali yangicha musiqiy ifoda yo'nalishini ochib berdi.

Berliozning «Fantastik simfoniya»si XIX asr simfonik musiqasidagi yangi yo'nalishni belgilab berdi. U aniq poetik obraz-larga, muayyan sujet chizig'iga tayanadigan batafsil ishlab chiqilgan adabiy ssenariy asosida yaratilgan edi.

XIX asr cholg'u musiqasida dasturiy tamoyillarni talqin etishning xilma-xil shakllari uchraydi. Romantik kompozitorlar Betxovenning «Pastoral simfoniya» bilan aloqador bo'lgan dasturiylik turini saqlab qolishdi. U XIX asrdagi ko'plab simfoniya-larga xosdir. Mendelsonning «Italyancha», «Shotlandcha», Shu-manning «Bahor», «Reyn» simfoniylari shular sirasiga mansub. Dasturiylikning klassik tamoyiliga xos rivoji konsert uverturalari janri (Mendelsonning «Yoz tunidagi tush», Shumannning «Man-fred», Berliozning «Rim karnavali»)da ham kuzatiladi. Bu asarlarda konkret emotsional hamda dramatik o'xshatmalarni kuzatamiz, muallifning o'zi ham sarlavhalar orqali bunga ishora qiladi.

Dasturiylik tamoyilini romantik cholg'u musiqasining yangi turlari — fortepiano miniaturasi, dasturiy simfoniya, simfonik poemalarda turlicha amalga oshiriladi.

Lirik kamer miniaturalari asosidagi yorqin dasturiylik Shu-man («Karnaval», «Fantastik pyesalar») va Listning («Unashtirish», «Petrarka soneti» va boshq.) fortepiano musiqasida uchraydi.

Berliozning dasturiy simfoniylarida ma'lum darajada tas-viriy san'at va sujetli konkretlashtirish usullari qo'llanilgan. Uning ikki simfoniya — «Xayoliy» hamda «Romeo va Juletta» izchil ishlab chiqilgan adabiy ssenariy va ochiq ko'rinib turadigan sujet rivoji asosida yaratilgan. «Garold Italiyada» hamda «Motamo-natriumfal» simfoniylari tovush ifodalash usullari bilan shuncha-lik ziynatlanganki, bu musiqiy obrazlarni adabiy talqinlari uchun zarurat ham qolmagan.

Musiqiy romantizmdagi yangi obrazlar sohasi shakllanti-rishning yangicha tamoyillarida namoyon bo'ladi. Klassitsizm davrida klassik simfoniya klassitsizm estetikasiga xos bo'lgan ob-ektiv obrazlarni aks ettiradi. Simfonik turkum tarkibi tugallan-ganligi bilan xarakterlanadi. Qismlar ichida materiallarning joy-lashtirilishida asosiy e'tibor mavzuning rivojlanishi hamda kom-pozitsiyaning alohida qismlarga ajralib turishiga qaratiladi.

Romantiklar ijodida simfoniya hamda simfonik musiqaning ahamiyati saqlanib qoldi. Biroq romantiklarning yangicha estetik

tafakkuri an'anaviy simfonik shakllarning o'zgarishiga hamda rivojlanishda yangicha cholg'u tamoyillarining paydo bo'lishiga olib keldi.

Olamni lirik qabul qilish — romantik musiqa mazmunining eng muhim qirrasidir. Ushbu subyektiv jihat rivojlanishning uzluksizligida aks etgan. Motivlar almashinishining to'liqlik holati, mavzularning variatsiyalanishi romantiklardagi rivojlanish usullarini muayyanlashtiradi.

Intim-lirik ifoda obrazlari cholg'u musiqasidagi yangi shakllarni yuzaga keltirdi: lirik poeziya kayfiyatiga muvofiq keladigan erkin, bir qismli fortepiano pyesalari, simfonik poemalar shu yo'sinda yuzaga kelgan.

Turkumli simfoniya jiddiy o'zgarishlarga uchradi. Unda lirik kayfiyat ustunlik qila boshladi (Shubertning «Tugallanmagan simfoniya»si). Musiqaning lirik tabiati bir mavzulilikka intilish (Berliozning «Fantastik simfoniya»si) hamda rivojlanishning uzluksizligida namoyon bo'ladi. Musiqiy romantizmning yangi yo'nalishlari XIX asrning 40-yillarida List tomonidan kashf etilgan janr — simfonik poemada nisbatan izchil tarzda mujassamlashgan.

Simfonik poemalarning eng yorqin tarzda ajralib turadigan xususiyati dasturiylik bo'lib, u zamonaviy poeziya va adabiyot bilan bog'liq edi. List yaratgan simfonik poemalarning nomlari alohida adabiy asarlar bilan bog'liq («Mazepa» — Bayron asari bo'yicha, «Tog'larda eshitilgan sadolar» — Gyugo asari bo'yicha, «Preludlar» — Lamartini asari bo'yicha).

Poemaga xos shakl hosil qiluvchi tamoyillar sifatida bir qismlilik, yagona mavzulilik, turli tematik qo'shimmalar orasidagi o'tishlarning izchilligi ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, simfonik poema klassik turkumli simfoniya tarkibini takrorlamagan holda uning tamoyillariga tayanadi. Bir qismli shakl doirasida umumlashtirilgan holda sonata asoslari: o'zaro zid obrazlar, ikki tonallik va mavzu markazining mavjudligi, takroriylik, turkumlilik alomatlar yaratilgan. Shunday qilib, simfonik poema mavzuning yangicha qurilishiga tayangan holda bir qismli shakl doirasida oldingi davr ijodkorlik an'alarini saqlab qoldi.

XIX asrning birinchi yarmida G'arbiy Yevropa musiqiy san'atining eng muhim fazilatlaridan biri shu bo'ldiki, u milliy-romantik maktablarni shakllantirdi, ular o'z muhitlarida jahonning eng yirik kompozitorlarini dunyoga keltirdi.

Karl Mariya Veber Nemis xalq milliy operasining yaratuvchisi sifatida musiqa tarixiga kirib keldi. Veber o'z ijodi hamda ko'p qirrali ijtimoiy-musiqiy faoliyati bilan milliy san'atning obro' va ahamiyatini ko'rsatishga harakat qildi. Uning eng yaxshi uch operasi: «Sehrli mergan», «Evrianta», «Oberon» Germaniya opera san'atining rivojlanish yo'llarini belgilab berdi.

Karl Mariya Veber 1786-yil 18-dekabrda nemis shaharchasi Golshtiniyada musiqachi va teatr antrepreneri oilasida dunyoga kelgan. Uning bolaligi va o'smirligi otasining teatr truppassi bilan birgalikda Germaniya shaharlari bo'ylab sayohatlarda o'tgan.

Veber na umumiy, na musiqiy ta'lim olgan emas. Abbat Fogler va Mixail Gaydnand olgan musiqa darslari Veberning ijrochilik va ijodiy qobiliyatlarini o'sishiga imkon berdi. Veber o'n yetti yoshida pianinochi sifatida konsertlar berar, uchta operaning muallifi («Sevgi va mayning kuchi», «Soqov o'rmon qizi», «Peter Shmol va uning qo'shnilari») edi.

1804-yildan Veber opera teatrlari dirijori sifatida ishlaydi (Breslavl, Karlsrue, Shtutgart, Mangeym, Darmshtadt, Frankfurt, Myunxen, Berlin). 1813-yildan 1816-yilgacha u Pragadagi opera teatriga boshchilik qildi. Veber ijodining takomilida 1814-yil alohida bosqichni tashkil etadi. Shu yili Germaniya Napoleon ustidan g'alabani bayram qilayotgan edi. Veber tuyg'ularining ko'tarinkiligi daqiqalarida milliy-ozodlik kurashi g'oyalari bilan to'lib toshgan qo'shiqlari paydo bo'ladi (T. Kerner she'rlari asosida). «Lira va qilich» to'plami, shuningdek, Volbruk matniga yozilgan qahramonona vatanparvarlik ruhida «Jang va g'alaba» (1815) kantatasi Veberning Germaniyada shuhrat taratishiga omil bo'ldi.

U 1817-yildan umrining oxirigacha Drezdendagi nemis musiqa teatriga rahbarlik qiladi. Veberning faoliyati Germaniyada Tilzit sulhidan (1807) keyin boshlangan milliy ijtimoiy ko'tarilish sharoitida amalga oshdi. Bular Veber dunyoqarashini, ijodiy yo'nalishini belgilab berdi, uning ilg'or estetik qarashlarini shakllantirdi. Shu yillarda Veber tomonidan yaratilgan («Rubetsal», 1805; «Silvana», 1810; «Abu Gasan», 1811) operalarda kompozitor uslubining yangi qirralari: xalq maishiy hayoti va ertakona sujetlarga qiziqish, musiqiy folklor bilan aloqadorlik, sharqona musiqiy kolorit va boshq. muayyanlashadi.

Veber ijodining cho'qqisi hamda eng mashhur asari «Sehrli mergan» («Freyshyuts») operasidir, u 1821-yilda Berlinda muallifi

rahbarligida qo'yilgan edi. Shu vaqtdan boshlab, romantik opera borliq va xayolotning uyg'unligida jadal rivojlana boshlaydi.

Operada xalqona sujet, ovchilar hayotining rangdor manzaralari, tabiatning poetik obrazlari o'z ifodasini topgan. Bu asarida Veber xalq musiqiy ijodiyotiga tayanadi, maishiy janrlar (vals, marsh, turli-tuman xalqona qo'shiq shakllari)dan keng foydalandi. Shuningdek, operani umumiy romantik kolorit, musiqiy-garmonik vositalar va tembr bo'yoqlarining yangiligi, leytmotivlarning amaliy roli, orkestr ahamiyatining kuchaytirilishi farqlab turadi. Asarda rivojlantirilgan opera shakllari bilan unchalik katta bo'lmagan qo'shiqona tuzilmalar va janriy sahnachalar erkin hamda tabiiy ravishda omuxtalashib ketadi. Veber musiqiy romantizm taraqqiyotining ilk davridagi kompozitorlar izlanishlarini umumlashtirgani emas (E. T. A. Gofman, L. Shpor), balki o'z ijodi bilan R. Vagner musiqiy dramaturgiyasi tamoyillarining yuzaga kelishi uchun ham zamin hozirladi.

Veberning «Evrianta» operasi (1823-yil, Vena, muallif boshqaruvidagi postanovka) ko'pplanli tarixiy-afsonaviy ritsarona romantik operalarning yangi turini namoyon etdi. U Vagner yaratgan ritsarona «Tangezyer» va «Loengrin» operalari uchun zamin bo'ldi.

Veberning so'nggi operasi «Oberon» (1826-yil, London) afsonaviy romantik opera janrini rivojiga turtki berdi. Unda fantastik obrazlarning yorqin olami mujassamlashgan. Ushbu opera kuy-larning tabiiy jilvalari bilan orkestrga xos koloritning rang-barangligi va yorqinligi sabab o'ziga rom qiladi. Ular keyinchalik Berlioz va Mendelsonlarning orkestrlashtirish uslublariga ta'sir ko'rsatdi.

Veberga, shuningdek, tugallanmagan «Tri Pinto» operasi (1821, G. Maler tomonidan 1888-yilda yakunlangan), yetti dramatik pyesaga, jumladan, Shillerning «Turandot», Volfning «Pret-sioza» (1820) hamda ko'plab xor, yakkaxon va ansamblga mo'ljallangan vokal asarlar mansubdir.

Veberning cholg'u musiqasi sohasidagi puflab chalinadigan cholg'ular va orkestr ijrosidagi konsertlari nisbatan mashhurdir (3 ta klarnet uchun; fagot, valtorna uchun). Berlioz tomonidan qayta ishlangan «Raqsga taklif» (1819) fortepiano uchun yozilgan pyesa (1841) hamda orkestr bilan birgalikda fortepiano uchun yozilgan «Konsertshtyuk» (1821) dasturiy cholg'u asboblari musiqasi va maishiy raqs (vals) kuylariga asoslanadigan yangi konsert janrlari rivojida sezilarli rol o'ynadi.

Veber bir qator musiqiy-tanqidiy hamda adabiy ishlar, jumladan, tugallanmagan «Sozandaning hayoti» romani muallifidir.

Veber Londonda 1828-yilda qirq yoshida ko'k'yo'tal kasalligidan vafot etadi. O'n besh yildan keyingina uning xokini vataniga ko'chirish uchun Germaniyada qo'mita tuzilib, 1844-yilda Drezdenga dafn etiladi.

Eslab qolish kerak

• *Romantizm* (frans. *romantizm*) — badiiy oqim bo'lib, XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida dastlab Germaniya, Avstriya, Angliya adabiyotida, keyinroq musiqa va boshqa san'at turlarida shakllangan.

• Veberning «Sehrli mergan», «Evrianta», «Oberon» operalari Germaniyadagi opera san'atining keyingi rivojini ham belgilab berdi.

• Veberning «Evrianta» operasi keng qamrovli tarixiy-afsonaviy romantik operaning yangi toifasini shakllantirdi.

• Veberning «Oberon» operasi fantastik obrazlar olami bilan romantik opera janrini boshlab berdi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Romantizm nima?
2. Romantizm san'atidan «qizil ip» bo'lib o'tadigan mavzu nima edi?
3. Romantik san'atning umumiy yo'nalishi nima edi?
4. Romantik musiqadagi yetakchi janr haqida so'zlab bering.
5. Qaysi musiqa romantik musiqa uslublarining shakllanishida muhim rol o'ynagan?
6. Dasturiy tamoyildagi o'zgaruvchi shakllar qaysi romantik kompozitorlar ijodida uchraydi?
7. Romantik kompozitorlar ijodida qaysi yangi musiqiy shakllar paydo bo'ldi?
8. Simfonik poemalarning ijodkori kim edi?
9. Simfonik poemalarning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
10. Poemaga xos shakl hosil qiluvchi qaysi tamoyillarni bilasiz?
11. Nemis romantik operasining ijodkori kim edi?
12. «Sehrli mergan» operasi qachon yozilgan?
13. Veberning «Oberon» operasi qaysi janrga mansub?
14. Veberning «Oberon» operasi qaysi operalarning yaratilishiga turtki bo'ldi?

15. FRANS SHUBERT (1797–1828)

Shubert jami o'ttiz bir yilgina yashagan, xolos. U hayotiy muvaffaqiyatsizliklar iskanjasida, jismonan va ma'naviy jihatdan qiynalgan holda vafot etgan. Uning to'qqizta simfoniya­sidan bi­rontasi ham hayotligida ijro etilgan emas. Uning jami olti yuzta qo'shig'i bor. Yigirmaga yaqin sonatasidan faqat uchtasigina nashr etilgan edi.

Shubert dastlabki romantik-kompozitorlardan biri edi. Uning hayoti ziddiyatlarga to'la bo'lgan. Bu holat aslida ijodiy intilishlari boshqacharoq bo'lgan san'at­korga xosdir. Betxovendan farqli ravishda, Shubert san'atkor sifatida inqilobiy qo'zg'olonlar davrida emas, balki ijtimoiy-siyosiy reaksiyalar davrida yashab, ijod etdi. Betxoven musiqasidagi buyuklik va qudrat, inqilobiy pafos va falsafiy teranlikka Shubert lirik miniaturalarni, xalq hayoti manzaralarini qarshi qo'yadi. Shubert Venaning birinchi roman­tik kompozitori edi. Venalik romantikning dahosi aynan xalqona maishiy janrlarda namoyon bo'ldi.

Frans Shubert 1797-yilda Vena yaqinidagi Lixental degan joyda dunyoga kelgan. Otasi maktab o'qituvchisi bo'lib, dehqon oilasidan kelib chiqqan edi. Onasi esa chilangarning qizi bo'lgan. Oilada musiqani sevishardi, doimiy ravishda musiqa oqshomlarini tashkil etib turishgan. Otasi violonchel, akalari turli xil musiqa cholg'ularini chalishgan.

Yosh Fransdagi musiqiy qobiliyatni sezgan ota va akasi Ignat unga skripka va fortepiano chalishni o'rgatishadi. Tez orada bolakay alt partiyalari ijrosi bilan oilaviy torli cholg'ular kvar­tetida ishtirok eta boshlaydi. Fransning ovozi go'zal va yoqimli edi. U cherkov xoriga qatnashar, u yerda murakkab yakkaxon partiyalarni ijro etardi. Ota o'gilning muvaffaqiyatlaridan xur­sand bo'lardi. Frans o'n bir yoshga to'lganda, uni konvikt — cher­kov qo'shiqchilarini tayyorlovchi maktabga berishadi.

O'quv yurtidagi sharoit boladagi musiqiy qobiliyatning rivoj­lanishi uchun qo'l keldi. Maktab o'quvchilari orkestrida u bi­rinchi skripkachilar guruhida chalar, gohida esa dirijor vazifasini ham bajarar edi. Orkestrning repertuari juda xilma-xil edi. Shubert turli janrlardagi simfonik asarlar (simfoniya­lar, uverturalar), kvar­tetlar, vokal asarlari bilan tanishadi. U do'stlariga Motsartning sol minor simfoniya­si hayajonga solganini e'tirof qilgan. Unga Betxovenning musiqasi yuksak namuna bo'lgan.

O'sha yillarning o'zidayoq Shubert ijod qila boshlagan edi. Uning dastlabki asarlari — fortepiano uchun fantaziya, bir qator qo'shiq­lar bo'lgan. Yosh kompozitor ko'p ijod qilar, ularni zavq bilan, berilib yaratar, ko'pincha bu maktabdagi boshqa o'quv fanlari hisobiga bo'lardi. Boladagi favqulodda qobiliyat saroy kompozitori Salyerining e'tiborini tortadi. Uning qo'lida Shubert bir yil davo­mida shug'ullanadi. Vaqt o'tishi bilan Fransdagi musiqiy qobiliyat­ning shiddat bilan rivojlanib borishi otasini ko'proq bezovta qila boshlaydi. Hatto butun dunyoga mashhur bo'lgan musiqachilar­ning ijodiy yo'llari juda qiyin kechganligini yaxshi bilgan ota farzan­dining bunday taqdirga duchor bo'lishdan asrab qolmoqchi edi.

Musiqa bilan haddan tashqari ko'p mashg'ul bo'lishga nisba­tan jazo tariqasida u o'g'lining bayram kunlarida ham uyga keli­shini taqiqlab qo'yadi. Biroq hech qanday taqiqlar boladagi iste'dodning rivojiga tosiq bo'la olmasdi. Shubert konvikt bilan alo­qani uzishga, zerikarli va keraksiz darslardan qutilish, foydasiz, insonning qalbi va aqliga ta'sir qilmaydigan qoidalarni unutishga, erkinlikka chiqishga qaror qiladi. U butunlay o'zini musiqaga ba­g'ishlaydi, faqat u bilan yashashga intiladi.

1813-yil 28-oktabrda u o'zining Birinchi simfoniya­sin­i yozib tugatadi. Shubert partituraning oxirgi sahifasiga shunday so'zlarni yozib qo'ygan edi: «Xotima va tugatish». Bu simfoniya­ning xotima­si­ni hamda konviktning tugallanganligini anglatardi. Uch yil u o'qi­tuvchiga yordamchi bo'lib ishladi, bolalarga savod va boshqa dast­labki o'quv fanlaridan dars berdi. Shunga qaramay, uning mu­siqaga havasi, ijod qilish istagi tobora kuchayib borar edi. Uning o'ziga xos ijodkorlik tabiatiga hayrat bilan boqishga to'g'ri keladi. 1814-yildan 1817-yilgacha hamma narsa unga qarshi qaratilganday ko'rinsa-da, u hayratlanarli darajadagi ko'p asarlarini yaratadi. Faqat 1815-yilning o'zidagina Shubert 144 ta qo'shiq, 4 ta opera, 2 ta simfoniya, 2 ta messa, 2 ta fortepiano sonatasi, torli kvartet yaratadi.

Otasining barqaror oylikka ega bo'lgan o'qituvchi qilish orzusi chippakka chiqadi. Yosh kompozitor o'zini musiqaga bag'ishlash haqida uzil-kesil qaror qabul qildi hamda maktabdagi o'qituvchilik ishini tashladi. Shubertning shundan keyingi unchalik uzoq bo'lmagan hayoti ijodiy jasoratlardan-gina iborat. Katta moddiy qiyinchiliklarni boshidan kechirishiga qaramay, u tinimsiz ijod qilar, bir asar ketidan ikkinchisini yaratardi. Moddiy qiyinchiliklar baxtga qarshi, uning yaxshi ko'rgan qiziga uylanishiga monelik qiladi. Tereza Grobcherkov xorida qo'shiq aytardi. Dastlabki repetitsiyadayoq Shubert uni payqab qoladi, vaholanki, bu qiz boshqalardan keskin ajralib turmasdi. Musiqa boshlanishi bilanoq, Terezaning rangsiz yuzlari jonlanib ketardi.

Shubert taqdir nayranglariga qanchalik ko'nikmasin, o'ziga nisbatan uning bunchalik shafqatsiz bo'lishini tasavvur ham qilmagan edi. U o'z kundaliklarida: «Haqiqiy do'stni topgan kishi baxtli. Agar bu do'stni o'z xotini qiyofasida topgan kishi yanada baxtliroqdir», deb yozgan edi. Afsuski, uning orzulari amalga oshmadi.

Bir necha yillar (1817-yildan 1822-yilgacha) davomida Shubert navbat bilan goh u, goh bu do'stlarinikida yashab yurdi. Ularning ayrimlari (Shpaun va Shtadler) kompozitorga konvikt davridan beri do'st edi.

Keyinroq ularning safiga san'at sohasida ko'p qirrali iste'dod sohibi Shober, rassom Shvind, shoir Mayrxofer, qo'shiqchi Fogl va boshqalar kelib qo'shildi. Bu davraning jon-u dili Shubert edi. Bo'yi kichkina, yag'rindor, uzoqni yaxshi ko'ra olmaydigan Shubert nihoyatda kirishimli odam edi.

Uchrashuv paytlarida do'stlar badiiy adabiyot, o'tmish va zamonaviy poeziya bilan tanishishar edi. Duch kelgan muammolar ustida qizg'in bahslashishar, mavjud ijtimoiy tartiblarni tanqid qilishar edi. Biroq, ba'zi paytlarda bunday uchrashuvlar faqat Shubert musiqasiga bag'ishlanar, ular hatto, «shubertxonlik» degan nom ham olgan edi. Bunday uchrashuvlarda kompozitor fortepianodan uzoq ketmas, shu yerning o'zidayoq ekosezlar, valsar, lendlerlar va boshqa raqslar uchun musiqa ijod qilardi. Ularning ko'pchiligi qog'ozga tushirilmasdan shu taxlitda qolib ketgan. Shubertning qo'shiqlari bundan ham ko'proq qiziqishni uyg'otar, ularni ko'pincha Shubertning o'zi ijro etardi.

Maishiy hayotdagi parokandalik Shubertni qizg'in, uzluksiz, ehtirosli ijoddan chalg'ita olmasdi. U izchil, muntazam ijod qilardi. «Men har kuni saharda ijod qilardim. Bir pyesani tugatiboq boshqasini boshlardim», deb e'tirof etgan edi kompozitorning o'zi. Ayrim kunlarda u o'nlab qo'shiqlar yaratardi. Musiqiy g'oyalar unda uzluksiz tarzda paydo bo'lardi. Kompozitor ularni arang qog'ozga tushirishga ulgurardi. Musiqa uning tushlariga ham kirib chiqardi. Uyg'onishi bilanoq u tezda ularni yozib olishga urinar, shuning uchun u ko'zoynagini, hatto uxlab yotganida ham olib qo'ymasdi. Agar asar birdaniga takomillashgan va yakunlangan tarzda quyilib kelmasa, to o'zi qanoat hosil qilmaguncha, ishni davom ettirardi. Xuddi shuning uchun ham Shubert ayrim she'riy matnlarni yetti variantgacha yozgan! Shu davrda Shubert o'zining mashhur ikki asari — «Tugallanmagan simfoniya» va «Go'zal tegirmonchi qiz» qo'shiqlar turkumini yaratadi.

Shubertning «Tugallanmagan simfoniya»si (1822) yangi turdagi lirik-dramatik simfoniya bo'lib, to'liq tugallangan asardir. Unda mujassamlashgan obrazlar hamda ularning rivoji ikki qismda o'z ifodasini topgan. Har ikki qism ham lirik bo'lishiga qaramay, ularning har biri o'ziga xos turfa ranglarga ega. Birinchi qismda lirik kechinmalar fojiali chuqurlashuv bilan berilsa, ikkinchi qismdagi lirika bosiq, ma'rifiy o'y-xayollarga to'yingan tarzda beriladi. Boshqa asarlarida bo'lgani kabi, bu simfoniya ham Shubert markazga oddiy inson tuyg'ularini qo'yadi.

Shubert qalbidagi eng nodir tuyg'ular qo'shiqlarda mujassamlashgan edi. Ularda kompozitor kutilmagan yuksakliklarga ko'tarilgan. Shubert qo'shiqlarini butun umri davomida yaratdi. Uning musiqiy merosida olti yuzdan ortiqroq qo'shiqlar bor. Vokal lirikasi tarixiga Shubert Gyote she'rlariga yozgan qo'shiqlari bilan kirgan bo'lsa, o'zining qisqa umrini, Geyne she'rlariga bastalagan qo'shiqlari bilan yakunladi. Shubert she'riy matnlardan o'zini to'liqlantirgan fikr va tuyg'ularni izlardi. Shubert qo'shiqlaridagi asosiy o'rinni vokal (yakkaxon) musiqasi tashkil etadi. Unda poeziya va musiqa uyg'unligining yangicha romantik munosabatlari aks etgan bo'lib, ular o'z o'rinlarini almashtirgandek tuyiladi, ya'ni go'yo so'zlar «kuylaydi», musiqa «gapiradi».

Shubert ifodali vokal musiqaning yangi turini kashf etdi. Ular XIX asr musiqasida yetakchi o'rinni egallaydi. Ohanglar matning istalgan burilish va o'zgarishlariga moslashishi undagi nozik

tomonlarini sayqallashtiradi. Shubert qo'shiqlarida jo'rovoqlikning o'rni va ahamiyati kattadir. Shubert fortepiano partiyalarida badiiy tavsifni o'zining sehirli va yashirin ta'sirchanligiga ega bo'lgan qudratli omil sifatida talqin qiladi. Vokal musiqa hamda jo'rovoqlikdagi, qo'shiq janrlari va shakllarida Shubert tomonidan kashf etilgan yangicha tamoyillar keyingi taraqqiyot uchun zamin bo'ldi va vokal lirikaning rivoji uchun imkoniyatlar yaratdi. O'n olti qo'shiqdan tashkil topgan birinchi to'plam «Urchuq yonidagi Gretxen», «Dala atirguli», «O'rmon shohi», «Podachining shikoyati» kabi mukammal qo'shiqlarni o'z ichiga olgan. «Urchuq yonidagi Gretxen» qo'shig'ini Serov iborasi bilan aytganda, «buyuk dramatik dostonlar» qatoriga kiritish mumkin. U sevuvchi va iztirob chekuvchi ayolning ichki dunyosini ochib beruvchi nozik psixologik etuddir. Qo'shiq band shaklida yozilgan bo'lib, keng rivojlangan vokal hamda fortepiano partiyalari bilan ziynatlangan.

«O'rmon shohi» balladasi kompozitorning fantastik obrazlarga, real hayot voqealari uydirmalardan ajratib bo'lmaydigan sujetlarga romantik qiziqishlari namoyon bo'lgan asardir. Ballada erkin kompozitsiyaga tayangan bo'lib, uning musiqiy qurilishi sujetning kengaytirilishiga bo'ysundirilgan. Balladani ot dukuriga o'xshaydigan uzluksiz og'ir zarblar bilan kuzatilib boruvchi ritm yagona butunlikka birlashtiradi Oktava va akkordlarning trioli repititsiyalari yordamida Shubert to'la ko'ruv-eshituv tasavvurini yuzaga keltiradi.

Shubertning vokal lirikasida qo'shiq turkumlari asosiy o'rinda turadi. Vokal musiqasining bu janrida Shubertdan oldin ijod qilgan san'atkor Betxoven bo'lib, u 1816-yilda «Olisdagi mahbubaga» turkumini yaratgan edi. Turkum vokal shaklining paydo bo'lishi romantik musiqadagi o'zini namoyon qilish va tarjimayi holga moyil bo'lgan asosiy belgini ko'rsatuvchi hodisadir. Vilgelm Mullerning she'riy turkumlari Shubert uchun ijodiy omil va poetik asos vazifasini bajardi. Shubertning ikkita qo'shiqlar turkumi — «Go'zal tegirmonchi qiz» va «Qishki yo'l» vokal janrlari musiqa tarixidagi yangi sahifalar. Turkum o'rtasida zich aloqadorlik mavjud: she'riy matn bir shoirga — Vilgelm Mullerga tegishli, har ikki holatda ham bir shaxs — baxt va muhabbat izlayotgan daydi harakatlanadi. «Go'zal tegirmonchi qiz» asarining qahramoni hayotga shodiyona odim tashlayotgan yigitcha.

«Qishki yo'l»da u hamma narsasi orqada qolgan, barchasidan hafsalasi pir bo'lgan odam sifatida ko'rsatilgan. Har ikki turkumda ham hayot va inson kechinmalari tabiat bilan zich qo'shilib ketgan. «Go'zal tegirmonchi qiz» turkumi sujeti bahorgi tabiat qo'ynida rivojlanadi. «Qishki yo'l» turkumi esa ayovsiz qish manzarasida tasvirlanadi. Yoshlikning barcha orzu-umidlari hamda sarobli xayollari bilan gullayotgan bahorga, yolg'izlik izg'irini esa qorlar qoplangan qish tabiatiga qiyoslanadi.

Shubert hayotining oxirgi o'n yilligidagi asarlari janri turli-tumandir. U simfoniya, fortepiano uchun sonatalar, kvartetlar, kvintetlar, trio, messalar, operalar, ko'plab qo'shiq va boshqa musiqalarni yaratadi. Biroq kompozitorning tirikligida uning asarlari juda kam ijro etilgan. Shuning uchun ham ularning ko'p qismi qo'lyozmalarda qolib ketgan. Na mablag', na homiylarga ega bo'lgan Shubertda o'z asarlarini nashr qilish imkoni deyarli bo'lmadi. Shubertning bironta operasi sahnalashtirish uchun qabul qilinmagan, vaholanki, u «Shaytonning quvnoq uyi» (1814), «Alfons va Estrella» (1822) operalarini, «Fernando» (1815), «Egizaklar» (1819), «To'rt yillik ro'za» (1815) zingshpillarini yozgan edi. Uning simfoniya, birontasi ham orkestr bilan ijro etilmagan. Bugina emas, uning eng yaxshi — Sakkinchi hamda To'qqizinchi simfoniylari kompozitor vafotidan bir necha yil o'tgach topilgan. Gyotening she'rlariga bastalangan qo'shiqlar garchi ularni Shubertning o'zi shoirga yuborgan bo'lishiga qaramasdan, e'tibor qozonmagan.

Tortinchoqlik, o'z ishlarini yo'lga qo'ya olmaslik, odamlardan biron nima so'rashni istamaslik, ular oldida past ketishdan tiyilish ham Shubertning doimiy moddiy qiyinchiliklariga sabab edi. Doimiy umidsizlik, ba'zan hatto, ochlikka qaramasdan kompozitor na knyaz Estergazi xizmatiga kirishni xohlar, na saroy organchilari yoniga borardi. Vaholanki, ular uni har doim saroyga taklif qilishar edi. Ba'zi paytlarda Shubertning, hatto fortepianosi ham bo'lmas, u cholg'usiz ijod qilar edi. Moddiy qiyinchiliklar uning musiqa yaratishiga xalal bera olmasdi.

Shunga qaramasdan venaliklar Shubertning asarlarini yaxshi ko'rishardi. Og'izdan og'izga o'tib kelayotgan qadimgi xalq qo'shiqlariga o'xshab, uning asarlari ham asta-sekin o'z muxlislarini topa bordi. Bular go'zal saroy salonlarining doimiy ishtirokchilari, oliy tabaqa vakillari emas edi. Bunda o'sha davrning mash-

hur qo'shiqchisi Iogann Mixail Fogl Shubert qo'shiqlarini kompozitorning o'zi jo'r bo'lgan holda ijro etardi. Moddiy ta'minlanmaganlik, uzluksiz hayotiy muvaffaqiyatsizliklar Shubertning sog'lig'iga salbiy ta'sir o'tkazdi. U juda oriqlab ketgan edi. Umri-ning oxirgi yillarida otasi bilan yarashish, nisbatan osoyishta, me'yordagi maishiy hayot ham endilikda hech narsani o'zgartira olmasdi. Shubert musiqa yaratishni to'xtata olmasdi, zero, uning hayotidagi mazmun shunda edi.

Kompozitor yigirma yetti yoshida do'sti Shoberga: «...men o'zimni dunyodagi eng baxtsiz, abgor kishi deb bilaman...», deb yozgan edi. Bu kayfiyat so'nggi davr musiqasida ham o'z ifodasini topgan. Agar oldinlari Shubert, asosan, yorqin, quvnoq asarlar yaratgan bo'lsa, o'limidan bir yil oldin u «Qishki yo'l» turkumini yaratadi. Bu asarida u iztiroblar, chorasiz sog'inch, ruhning azobli og'riqlarini ifoda etgan.

1828-yilda do'stlarning sa'y-harakatlari bilan Shubertning hayotligida uning o'z asarlaridan iborat bo'lgan yagona konsert tashkil etiladi. Konsert katta muvaffaqiyat qozonadi, u kompozitorga katta quvonch bag'ishladi. Uning kelajak rejalari yanada ko'paydi. Sog'lig'ining yomonlashganiga qaramay, u ijod qilishda davom etadi. O'lim kutilmaganda keldi. Shubert tif bilan kasallangan edi. Darmonsizlangan organizm og'ir kasallikni ko'tara olmadi. Shubert 1828-yil 19-noyabrda vafot etdi. Qolgan mulk arzimagan pulga baholandi. Ko'plab asarlar yo'q bo'lib ketdi.

O'sha davrdagi mashhur shoir Grilparser bir yil oldin Betxovenning qabr toshiga she'r yozgan edi. U Shubertning Vena qabristonidagi oddiygina yodgorligiga shunday yozuvlarni bitgandi: «Bu yerda musiqaning boy xazinasigina emas, amalga oshmagan umidlari ham ko'milgan».

Eslab qolish kerak

- Shubert Venaning birinchi romantik kompozitori edi.
- Shubert qalbidagi eng nozik tuyg'ular qo'shiqlarda mujassamlashgan edi.
- 1828-yilda do'stlarning sa'y-harakatlari bilan Shubertning hayotligida uning o'z asarlaridan iborat bo'lgan yagona konsert tashkil etiladi.

1. Frans Shubert yashagan yillarni ayting.
2. Shubert o'n bir yoshga to'lganida, ota-onalari uni qayerga berishadi?
3. Shubert nechta simfoniya yaratgan?
4. «Tugallanmagan simfoniya» o'zida nimalarni mujassamlashtirgan?
5. Shubert o'z qo'shiqlarini kimlarning she'rlariga bastalagan edi?
6. Shubertning «Urchiq yonidagi Gretxen» qo'shig'i qanday shaklda yozilgan?
7. «O'rmon shohi» balladasi o'zida nimalarni mujassamlashtirgan?
8. Shubertdan oldin o'tgan qaysi san'atkor vokal turkumlari ustida ishlagan?
9. «Go'zal tegirmonchi qiz» va «O'rmon shohi» turkumlari kimlarning she'rlari asosida yaratilgan?
10. «Go'zal tegirmonchi qiz» va «O'rmon shohi» vokal turkumlari orasida qanday aloqadorlik mavjud?
11. «Qishki yo'l» turkumi qanday qismlardan tarkib topgan?
12. «Go'zal tegirmonchi qiz» o'zida nimalarni mujassamlashtirgan?
13. Shubertning qaysi operalarini bilasiz?
14. Shubert qo'shiqlarini birinchi bo'lib ijro etgan san'atkorning nomini keltiring.

15.1. Shubertning vokal ijodi

Shubertning musiqa merosini olti yuzdan ortiq qo'shiqlar tashkil etadi. Nazmiy matnlarda u o'ziga yaqin bo'lgan o'y-fikr, hissiyotlarga javob izlagan. U, ayniqsa, she'rning va musiqa mutanosibligiga diqqatini jalb qilgan. Chunonchi, Shubert yozgan qo'shiq turkumlari she'rlarining muallifi Vilgelm Mullerning o'zi asarlarini qo'shiq qilib kuylashga mo'ljallagan va bu Shubertni qiziqtirib qoydi.

Vokal lirika tarixiga Shubert Gyote qo'shiqlari bilan kirib keldi va o'zining qisqa hayotini Geyne she'rlariga yozilgan qoshiqlari bilan yakunladi. Shubert qo'shiqlarida vokal lirikasi asosiy o'rin egallaydi, ularda she'riyat va musiqaning uyg'unlashuviga yangi romantik munosabat o'z aksini topdi, unda so'z «kuylaydi», ohang esa «gapiradi».

Shubert kuychan, ohanglarni deklamatsiyali, nutq intonatsiyalari bilan birlashtirib, XIX asr musiqasida asosiy o'rinni egallagan ifodaviy vokal melodikasining yangi turini yaratdi. Vokal melodikasining ushbu turi musiqaning cholg'u sohasini qamrab olib, kelajakda Shuman, Brams vokal lirikasida, Shopen ijodida yangidan o'zgarishlar bilan rivojlandi.

Shubert qo'shiqlarida vokal melodikasi matnning turli buri-lishlariga, uning xususiyatlarini bo'rttirgan holda moslasha olish xususiyatlariga ega. Badiiy tavsifning qudratli omili bo'lgan va uningsiz badiiy yaxlitlikning o'zi mavjudligi mumkin bo'lmagan jo'rlik (akkompaniment)ning ham ahamiyati kattadir.

Shubert vokal asarlarining shakli musiqiy-shoirona obraz-ning xarakteri va harakatidan kelib chiqadi. U kuplet shakliga murojaat qiladi. Shubert tomonidan topilgan vokal melodikasi, fortepiano partiyasi, qo'shiq janrlari va shakllarining tamoyillari kelajak rivojlanishga asos soldi va vokal lirikasining butun kelajak evolutsiyasiga turtki bo'ldi.

Gyote she'rlariga yozilgan qo'shiqlar

Gyote she'rlariga yozilgan o'n oltita qo'shiq to'plamiga «Ur-chiq yonidagi Gretxen», «Dala atirguli», «O'rmon shohi», «Cho'-pon arzi» kabi ommalashib ketgan qo'shiqlar kirgan.

Shubert va Gyotening «Dala atirguli» qo'shig'i xalq qo'shig'i sifatida qabul qilinadi. Gyote she'riining o'zida nozik istehzo yashiringan bo'lib, u Shubert tomonidan bir nechta aniq bo'yoqlar bilan kuchaytirilgan.

Qo'shiq o'n olti taktdan iborat bo'lib, u to'rt taktili naqarat va ikki taktdan iborat fortepiano ijrosi bilan almashadi.

Qo'shiqning kuyi sodda bo'lsa-da, o'zida ko'p xususiyatlarni mujassamlashtirgan. Shubert kuyni turli ohang-ritm ko'rinishlari bilan bezaydi. Vokal chizig'i juda ham turli-tuman: hazilona xi-toblar, bir tovushda yengil sakramalar, qisqa va jadal kuylashlar bilan uyg'unlashib ketadi.

99-misol

nachgebend poco rit.

Ро - за, ро - зоч - ка мо - я, ро - зоч - ка на

pp

по - ле.

Afsonaviy obrazlarga bo'lgan romantik mayl «O'rmon shohi» balladasida namoyon bo'ldi. Ballada xalq ijodining shakllaridan biri sifatida kelib chiqishi uzoq o'rta asrlarga borib taqaladi. Balladalar-ning sujetlari xalq tomonidan o'zgarishlar kiritilgan o'tmishdagi tarixiy voqealar yoki qadimiy rivoyatlardan iborat bo'lgan.

Nemis poeziyasida balladaning qayta tug'ilishi va unga yangi hayot baxsh etilishiga Gyote, Shiller, Geynelar sababchi bo'lishdi. Konviktda o'qish davrida Shubert XVII asr nemis kompo-zitori I. R. Sumshteg balladalari bilan tanishadi.

Shubertning «O'rmon shohi» balladasi romantik musiqaning ushbu yangi janrdagi eng mukammal asaridir. «O'rmon shohi» manzarasining bo'rttirilgan afsonaviyligini Shubert borliq dunyo-ning real obrazlariga aylantiradi, bundan voqealarning dramatik-ligi yanada sezilarli va ta'sirchanlikka ega bo'ladi.

«O'rmon shohi» kompozitsiyasi erkin va uning tuzilishi sujet rivojlanishiga bo'ysundirilgan. Bunda yalpi musiqiy-dramatik rivojlanish va shakllarning simmetriyaviyligi, ifodaviyliligi va bir-biriga mutanosibligi diqqatga sazovordir.

Ballada uncha katta bo'lmagan fortepiano muqaddimasidan boshlanadi, uning materiali jo'rnavozlik partiyasida rivojlanadi. Hikoya qiluvchi tomonidan ijro etiladigan vokal hoshiya (vokal kirish va so'nggi so'z) ham bor.

Kim yugurar, kim chopadi sovuq zulmatda?

Kechikkan otliq, u bilan yosh o'g'lon.

Qissa hikoyachining so'zlari bilan yakunlanadi:

Otliq yugurdi, otliq yetib keldi...

Uning qo'lida yotar go'dak murdasi.

Qolgan barcha matn — to'g'ridan to'g'ri nutq bo'lib, u ota, uning o'g'li va o'rmon shohi o'rtasida taqsimlanadi.

Hikoyachi, ota, bola — intonatsiya yaqinligi bilan birlashtirilgan real qahramonlar. Hikoyachi partiyasi dramatik deklamatsiya xarakterida sadolanadi. Unda ko'proq akkordli tovushlar, kvarta va kvintaga yurishlar mavjud.

100-misol

Schnell (Tez)

Кто ска - чет, кто мчиг - ся под хлад - но - ю

мглой? Ез - док за - поз -

да - лый, с ним сын мо - ло - дой;

Kuyning kuchaytirilgan xromatizatsiyalashtirilishi, rechitativ-deklamatsiya aylanmalarining o'tkirlashuvi bilan ota va o'g'il partiyalarida hissiyotlar dramatzmi ifodalangan.

101-misol

"Ды - тя, что ко мне ты так роб - ко при - льнул?"

"Ро - ди - мый, лес - ной царь со мной го - во - рит,

O'rmon shohining o'ziga mahliyo etuvchi, qiziqarli nutqi real qahramonlarning dramatik xitoblariga qarshi qo'yiladi. Uning kuyi chorlov ohanglari bilan yo'g'rilgan. Jo'rnavozlik fakturasi raqsona akkordlarni eslatadi.

102-misol

Ды - тя, о - гля - ни - ся, мла -

де - нел, ко мне, ве -

се - ло - го мно - го вно -

ей з что - по - не.

15.2. Vokal turkumlarining tavsifi

Shubertning vokal lirikasida qo'shiq turkumlari alohida o'rin tutadi. Vokal musiqasining ushbu turida Shubertning o'tmishdoshi Betxoven edi, u 1816-yilda «Uzoqdagi mahbubaga» deb nomlangan qo'shiqlarni yozgan. Ushbu asarda bir nechta tugallangan qo'shiqlar umumiy g'oya bilan birlashtirilganki, u bitta inson ruhiy kechinmalarining turli tomonlarini ko'rsatib beradi.

XVII asr oxiri va XIX asr boshlaridagi adabiyotda lirik qissalar paydo bo'ldiki, ular kundalik yozuvlari, katta she'riy turkumlar xarakteriga ega edi. Shubert va Shuman ijodida romantik musiqa-ning turi bo'lgan qo'shiq turkumlari keng rivoj topdi. Shubert qo'shiq turkumlariga Vilgelm Mullerning she'riy turkumlari poetik asos bo'ldi.

Shubertning ikki turkumi — «Go'zal tegirmonchi qiz» va «Qish yo'li» vokal janrlari tarixida yangi sahifalarni ochib berdi. Ular o'rtasida juda yaqin aloqa mavjud. Uning ikkalasi ham Vilgelm Muller matniga bastalangan. Har ikki holatda ham bu hayotda baxt va muhabbat izlovchi o'sha shaxs turkum qahramonidir, lekin atrofdagilarning doimiy tushunmovchiliklari uni baxtsizlik va yolg'izlikka mahkum etadi. «Go'zal tegirmonchi qiz»da asar qahramoni — shodon hayotga qadam qo'yayotgan yosh yigitcha tarzida gavdalanadi. «Qish yo'li»da u ko'pni ko'rgan, ko'p baxtsizliklarni boshidan kechirgan, yaxshilikdan umidini uzgan inson sifatida namoyon bo'ladi.

Har ikki turkumda ham inson hayoti va uning kechinmalari tabiat mavzulari bilan bog'liq holda ko'rsatiladi. «Go'zal tegirmonchi qiz» voqealari bahorgi tabiat qo'ynida kechadi. «Qish yo'li» qish manzaralarida tasvirlanadi. O'zining orzu-umidlari, xayoliy intilishlari tabiatning gullayotgan bahoriga o'xshatiladi, yolg'izlik azoblari, bo'm-bo'sh bo'lib qolgan qalb — qor iskanjasi-dagi qishki tabiat bilan taqqoslanadi.

«Go'zal tegirmonchi qiz» turkumi 1823-yilda Muller she'rlariga yozilgan, unda tegirmonchi yosh shogirdining hayoti, sevgisi va iztiroblari haqida hikoya qilingan. O'zining birinchi sof muhabbatini xo'jayinning qiziga baxsh etadi, biroq qiz uning tuyg'ularini rad qiladi. Go'zal qiz jasur ovchini yoqtiradi. Iztirob va tushkunlikka tushgan shogird o'zini soyning tiniq suviga otmoqchi va shu suv ostida u so'nggi xotirjamlikka yetishmoqni istaydi.

«Go'zal tegirmonchi qiz» turkumi o'ziga xos muqaddima va xotimaga ega. Muqaddima endigina hayot yo'liga qadam qo'ygan yosh yigitning o'y-xayollari va tuyg'ularini ochib beradi. Xotima esa uni hayot yo'lini tugatishga majbur qilgan kayfiyatni ifodalaydi. Turkumning chetki qismlari o'rtasida yigitning o'z kechinmalari, tegirmonchining qiziga bo'lgan muhabbati haqidagi hikoyasi o'rin olgan.

Butun turkum ikki qismga bo'linadi: birinchi qism o'nta qo'shiqdan iborat — bu yorqin orzu-umid kunlari; ikkinchi qismda gumon, rashk, qayg'u kabi tuyg'ular hukm suradi. Boshqa per-

sonaj — soy hayotini tasvirlovchi yondosh yoʻnalish ham bor. Bu hikoyada doimo ishtirok etuvchi yigitchaning vafodor hamrohi. Uning shildirashi gohida shodlikni, gohida esa qahramonning gʻamgin ruhiy holatini aks ettiradi.

«Yoʻlga» qoʻshigʻi xalq qoʻshiqlariga juda yaqin. Tuzilishi kupletli, tonika-dominanta garmoniyasiga tayanish, kuyning akkord tovushlari boʻylab joylashuvi qoʻshiqqa jadal, tetik xarakter bagʻishlaydi.

103-misol

Mässig geschwind

В дви - жень - е мель - ник жизнь ве - дет в дви - жень - е,

«Soy allasi» qoʻshigʻi osoyishta gʻamginlik va melanxoliya tuygʻusi bilan yogʻrilgan.

104-misol

Mässig

Ба - ю бай, ба - ю бай, ти - хо за - сы - пай,

Birinchi qismdagi: «Qayoqqa?» va «Mening» qoʻshiqlari diqqatga sazovordir. «Qayoqqa?» qoʻshigʻida tegirmonchining shogirdi soyning quvnoq chorlashiga boʻysunib, uning orqasidan noʻmaʼlum tomonlarga ketishi toʻgʻrisida hikoya qiladi.

105-misol

Mässig

Я слы - шал, как ка - тил - ся ру - чей с вы - со - ких скал,

«Mening» qoʻshigʻi shodon tuygʻularning avjini ifodalaydi. Oʻzining keng surati boʻyicha u boshlangʻich «Yoʻlga» qoʻshigʻiga oʻxshashib ketadi.

106-misol

Mässig geschwind

Ру - че - ек, ты не жур - чи,

ко - ле - со, ты не сту - чи,

«Sinchkovlik» qo'shig'i anchagina ziddiyat olib kiradi, unda Shubert kuplet shaklidan chetlab, musiqiy materialni erkin tarzda, she'riy matnga bo'ysungan holatda rivojlantiradi. Kuy xromatizmlar va konsonans yakunlardan tuzilgan. Jumlar pauzalar bilan ajratiladi.

107-misol

Langsam

Пи зве - зды, ни цве - точ - ки не спра - ши - ва - ю я, О -

ни объ - яс - нить мне не мо - гут, что так то - мит ме - ня.

Turkumning ikkinchi qismi qo'shiqlarida Shubert yosh yigitning qalbidagi og'riq va tushkunlik qanday o'sib borayotganligini ifodalaydi. Yigitning gumonlari tasdiqlanadi: uning raqibi — jasur ovchi yigitdir. «Ovchi» qo'shig'ida Shubert yangi qahramon obrazini yaratadi, unda ovchilar karnayiga yaqin bo'lgan kvarta va kvintalardan foydalanadi.

108-misol

Geschwind

Что

и-щето-хот-ник над на-шим ру-чем? Эй, луч-ше о-стань-ся в ле-су ты сво-ех

«Rashk va g'urur», «Sevimli rang», «Tegirmonchi va soy» qo'shiqlari ikkinchi qismning dramaturgik o'zagidir.

«Rashk va g'urur» qo'shig'ida qahramonning kechinmalariga hamdardlik bilan soyning shovqinli shovullashini eshitishimiz mumkin.

109-misol

Geschwind

Ку -

Turkumning eng ifodali qo'shiqlaridan biri «Sevimli rang» qo'shig'i bo'lib, u «Qish yo'li» turkumi fojiviy ohanglarini oldindan bildiruvchi yagona qo'shiqdir. Qo'shiq Betxoven «qora tonallik» deb atagan si minor tonalligida yozilgan. Qo'shiqning vokal kuyi o'zining lirik hayajonliligi va keng ijro imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Fortepiano jo'rnavozligi kuyni takrorlaydi, orttirilgan sekundaning pastga yo'nalgan harakati va pastki registrlarning xira sadolarga cho'mishi bilan uning g'amgin xarakterini o'tkirlashtiradi.

110-misol

Etwas langsam

«Tegirmonchi va soy» qo'shig'i muloqot ko'rinishida tuzilgan. Soy tegirmonchining g'amgin savollariga ohista javob beradi. Tegirmonchi va soy obrazlari bir-biriga qarama-qarshi qo'yilgan. Tegirmonchi partiyasi minorda sadolanadi, jo'rnavozlik siyrak akkordlar bilan chegaralangan, soyning javoblari shu nomdagi major va osoyishta to'liqsimon figuratsiyalar bilan bo'rttirilgan.

111-misol

Mässig

Мельник (Der Müller)

Ручей (Der Bach)

Qo'shiq uch qismli shaklda yozilgan. Reprizada ziddiyatli obrazlarning o'zaro uyg'unlashuvini kuzatish mumkin. Yakuniy jumalarda va postludiyada abadiyatga ketish haqidagi so'zlarga qaramasdan majorga, osoyishta garmoniyalarga qaytish sababli paydo bo'luvchi yorqin bo'yoqlar namoyon bo'lishi o'limga nisbatan ko'proq g'amgin bo'ysunuvchanlikni bildiradi.

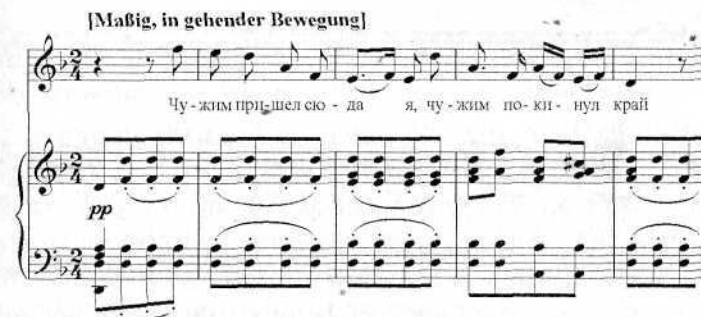
112-misol

«Qish yo'li» **turkumi** 1827-yilda yozilgan. O'zining mazmuni bo'yicha u to'rt yil avval yaratilgan «Go'zal tegirmonchi qiz» turkumidan farq qiladi. Qachonlardir quvnoq va tetik bo'lgan yigit-chani endi umuman tanib bo'lmaydi. Uning boshiga baxtsizlik, g'am-g'ussa tushgan. Boz ustiga o'z sevgilisini tashlab ketishi kerak, chunki u qashshoq. U o'zi uchun qadrdon bo'lib qolgan joylarni tashlab, uzoqlarga ketishga majbur. Oldinda uni faqat qabr yo'li kutadi. Barcha qo'shiqlar turkumning fojiaiy mavzusi, uning kayfiyati bilan birlashtiriladi.

«Qish yo'li» turkumi yigirma to'rt qo'shiqdan tashkil topgan va har birida o'n ikki qo'shiq bo'lgan ikki qismga bo'linadi. Birinchi qo'shiq «Xotirjam uxla» — bu o'tmishdagi sevgi, o'z Vatanini tashlab ketgan musofirni nimalar kutishi haqidagi g'amgin qo'shiq.

113-misol

«Arg'uvon daraxti» qo'shig'i musofirning shaharga kiraverishda turgan arg'uvon daraxti soyasida turib, kelajak haqida surgan shirin o'ylari sifatida sadolanadi.

114-misol

Qo'shiq fortepiano muqaddimasi va xotimasi bilan uch qismli shaklda yozilgan.

«Bahordagi tush» qo'shig'i dramatiklashtirishning qiziqarli misoli bo'lib, u boshqa matn bilan takrorlanuvchi uchta bir-biriga qarama-qarshi lavhalardan tashkil topgan.

115-misol

Etwas bewegt

Мне
гре-зил-ся луг ве-се-лый, цве-тов раз-но-цвет-ный ко-вер.

The score is in 8/8 time, key of D major. It features a vocal line and a piano accompaniment. The piano part starts with a triplet of eighth notes in the right hand and a single eighth note in the left hand, marked *pp*. The vocal line enters with the lyrics "Мне гре-зил-ся луг ве-се-лый, цве-тов раз-но-цвет-ный ко-вер."

«Xo'roz bemahal qichqirdi...» lavhasi ajralib turadi, u beshafqat hayot dunyosiga kirib keladi. Ushbu ziddiyatning drammatizmi musiqiy ifodaviylikning ko'plab usullari bilan ta'kidlanadi: minor ladi majorni, dissonantli to'xtalishlar va alteratsiyalashtirilgan akkordlarning keskin o'tilib chiqishlar o'rnini almashtiradi. Ohangdor kuylash yo'qolib, uni deklamatsiyaga yaqin ohanglar egallaydi.

116-misol

Schnell

Про-пел пе-тух вне-зап-но, и вмиг ис-чез мой

The score is in 8/8 time, key of D major. It features a vocal line and a piano accompaniment. The piano part starts with a triplet of eighth notes in the right hand and a single eighth note in the left hand, marked *mf*. The vocal line enters with the lyrics "Про-пел пе-тух вне-зап-но, и вмиг ис-чез мой."

сон, те-перь мне груст-но вспо-м-нить, о,
как был пре-кра-сен он,

The score is in 8/8 time, key of D major. It features a vocal line and a piano accompaniment. The piano part starts with a triplet of eighth notes in the right hand and a single eighth note in the left hand, marked *f*. The vocal line enters with the lyrics "сон, те-перь мне груст-но вспо-м-нить, о, как был пре-кра-сен он,".

Turkumning ikkinchi qismida fojiaiviylik muttasil o'sib boradi va yolg'izlik mavzusi o'lim mavzusi bilan almashadi. Bu narsa «Qarg'a» (qarg'a o'lim darakchisi) nomli ma'yus qo'shiqda, «Yo'l simyog'ochi» nomli fojiaiviy qo'shiqda sodir bo'ladi. Ushbu ikki qo'shiq turkumning qayg'uli yakuni — «Sharmankachi» qo'shig'i sari harakatning eng muhim bosqichlari.

Sharmankachi obrazi artist, san'atkor, Shubertning o'z taqdirini timsoli sifatida ko'rsatilgan. Qo'shiq so'nggida qashshoq musiqachiga qaratilgan savol yangraydi: «Istaysanmi, g'am-alamga birga chidaymiz, sharmankada qo'shiq aytamiz». Qizig'i shundaki, Shubert fortepiano partiyasida basdagi tonika kvintasi yordamida sodda xalq cholg'usining sadolanishini ifodalaydi.

117-misol

Etwas langsam

Вот сто-ит шар-ман-щик груст-но за се-лом

The score is in 3/4 time, key of D major. It features a vocal line and a piano accompaniment. The piano part starts with a triplet of eighth notes in the right hand and a single eighth note in the left hand, marked *f*. The vocal line enters with the lyrics "Вот сто-ит шар-ман-щик груст-но за се-лом."

Oxirgi jumlaning so'nggi fojiaiy deklamatsiyasi juda ta'sirchan sadolanadi.

Eslab qolish kerak

• Shubert XIX asr musiqasida yetakchi ahamiyat kasb etgan ifodali vokal melodikasining yangi turini yaratdiki, unda ohangdor qo'shiq intonatsiyalarini deklamatsion, nutq jihatlariga bilan birlashtirdi.

• Shubertning ikki turkumi — «Go'zal tegirmonchi qiz» va «Qish yo'li» vokal janrlari tarixida yangi sahifalarni ochib berdi.

• Shubertning «O'rmon shohi» balladasi romantik musiqaning ushbu yangi janrdagi eng mukammal asaridir.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Shubert o'zining qo'shiqlarini kimning she'rlariga bastalagan?
2. Shubert Gyotening she'rlariga qaysi qo'shiqlarni yozdi?
3. «O'rmon shohi» balladasining kompozitsiyasi qanday tuzilgan?
4. Shubert o'zining qo'shiq turkumlarini kimning she'rlariga yozgan?
5. «Go'zal tegirmonchi qiz» turkumi haqida so'zlab bering.
6. «Qish yo'li» turkumi haqida so'zlab bering.

15.3. Simfonik ijodi

Shubert birinchilardan bo'lib, yangi turdagi romantik — lirik-dramatik («Tugallanmagan») va lirik-epik (C-dur simfoniyasi) simfoniyalar yaratdi.

Shubert simfoniyasi romantik san'atkorning shaxsiy kechinmalarini aks ettiruvchi lirik mavzu bilan yo'g'rilgan. Ular o'zida butun romantizm san'atiga xos bo'lgan shaxsiy xususiyatlarni mujassamlashtiradi.

«Tugallanmagan» simfoniyadan oldingi 1813—1818-yillar mobaynida yaratilgan olti simfoniyada Shubertning ijodiy salohiyati qanday yetuklikka erishgani, qanday qilib uning simfonizmi shakllanganligini kuzatish mumkin. Lirizm romantik simfonizmning muhim sifatlaridan biri bo'ldi. «Tugallanmagan» simfoniyaning o'zi esa romantik simfonizmga yangi yo'nalishlarni dadil va yuksak darajada mukammal oshirilishining timsoli bo'ldi.

«Tugallanmagan» si minor simfoniyasini Shubert o'zining iqtidori eng gullab-yashnagan vaqtda — 1822-yilda yozdi. Bu tartibi bo'yicha 8-simfoniya bo'lib, unda jami ikki qismdan iboratligi tufayli «Tugallanmagan» simfoniya nomini oldi. Ushbu lirik-dramatik simfoniya qismlarining o'rtasida ichki qarama-qarshilik mavjud emas. Birinchi qismda lirik kechinmalar fojiaiy ta'sirchanlik bilan ifodalanadi, ikkinchi qismdagi lirika mushohadali, osoyishtalik, yorqin orzu-xayollarga yo'g'rilgan.

Birinchi qism — Allegro moderato sonata shaklida yozilgan va muqaddima mavzusi — simfoniyaning asosiy g'oyasini o'zida mujassamlashtirgan o'ziga xos epigraf bilan boshlanadi. U butun birinchi qism davomida o'tadi (rivojlov va kodaga muqaddima sifatida). Ekspozitsiya va reprizaga hoshiya sifatida u qolgan boshqa mavzu materialiga qarshi qo'yiladi.

Muqaddimada bu mavzu lirik-falsafiy mushohada bilan sadolanadi, rivojlovda fojiaiy, kodada dardli xarakterga ega bo'ladi.

118-misol

Bosh partiya mavzusini bayon etilishi o'ziga xos qo'shiq uslublari bilan diqqatni o'ziga tortadi. Klarnetlar va goboylar bu nafis, lirik g'amgin-o'ychan kuyni ijro etishadi.

119-misol

Yordamchi partiya ham qo'shiqqa yaqin. Uni violonchellar quyuq, yumshoq tembr bilan ijro etishadi.

Mavzu klassik simfoniya xos bo'lmagan — sol major tonalligida (si minor tonalligiga nisbatan VI bosqich tonalligi) sadolanadi.

120-misol

Ekspozitsiya mavzulari o'rtasida antagonizm va ichki qarama-qarshilik yo'q. Ikkalasi ham qo'shiqqa yaqin, lirik mavzular to'qnashuvda emas, balki taqqoslashda berilgan.

Rivojlov muqaddima materialiga asoslangan. Tez-tez keluvchi aksentlar, tovush kuchining keskin almashinuvi, notinchlik bilan urib turuvchi fon zo'r keskinlik, shiddat, sadolanishda ulkan zo'riqish yaratadi. Keskinlikning eng cho'qqisida orkestr sadolanishi trombonlarning ijroga qo'shilishi tufayli kuchayadi. Bu rivojlovning birinchi davri. Ikkinchi davr o'ta keskin kechadi. Turli orkestr birikmalarida muqaddimaning ayrim ohanglari kanon tarzida qayta ishlanadi, punktir ritmli yangi ifodali lavha kiritiladi. Kulminatsiya lahzasi D-dur va h-moll ning keskin kurashi bilan boshlanadi.

Repriza rivojlanishni boshqa tarafga burib yuborishi mumkin bo'lgan hech qanday yangilik kiritmaydi. Qo'dada muqaddima mavzusi oxirgi so'z sifatida yana qayg'uli sadolanadi.

Simfoniyaning ikkinchi qismi Andante con moto rivojlovsiz sonata shaklida yozilgan. Har ikki mavzu ham ajoyib tarzda lirik sadolanadi.

121 (a)-misol

Andante con moto

pp

f *p*

pp

dim. *ppp*

Ushbu qismda turli shakl xususiyatlarini birlashtiruvchi, tugallangan ko'rinishda, kelajakda Shopen va List ijodida namoyon bo'ladigan cholg'u musiqasining yangi romantik shakllarini yaratishga bo'lgan intilish sezilib turadi.

Eslab qolish kerak

- Shubert birinchilardan bo'lib, yangi turdagi romantik — lirik-dramatik («Tugallanmagan») va lirik-epik (C-dur simfoniyasi) simfoniyalar yaratdi.
- Lirizm romantik simfonizmning muhim sifatlaridan biri bo'ldi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Romantik simfonizmning muhim sifati nimadan iborat bo'ldi?
2. «Tugallanmagan» simfoniya qaysi tonallikda yozilgan?
3. «Tugallanmagan» simfoniya tuzilishi haqida so'zlab bering.

ASARLARI RO'YXATI

Qo'shiqlar (jami 600 dan ortiq)

- «Go'zal tegirmonchi qiz» 20 ta qo'shiq op. 25 (1823).
- «Qish yo'li» 24 ta qo'shiq op. 89 Muller matniga.
- «Oqqush qo'shig'i» Geyne, Relshtab, Zeydl she'rlariga 14 ta qo'shiqdan iborat to'plam (1827—1828).
- Gyote she'rlariga 70 ga yaqin qo'shiqlar.
- Shiller she'rlariga 50 ga yaqin qo'shiqlar.

Cholg'u asarlari

- Simfoniyalar (jami to'qqizta simfoniya).
- Uverturalar — 9 ta.

Kamer-cholg'u asarlari

- Kvartetlar — 22 ta.
- Cholg'u ansambllari — 40 dan ortiq.

Fortepiano uchun asarlar

- Sonatalar — 22 ta.
- Fortepiano duetlari — 50 dan ortiq.

Sahna asarlari

- «Shaytonning quvnoq qasri» — opera.
- «Fernando» — zingshpil.
- «Salaminkalik do'stlar» — zingshpil.
- «To'rt yillik ro'za» — zingshpil.
- «Egizaklar» — zingshpil.
- «Alfons va Estrella» — zingshpil.
- «Fitnachilar» — opera.

16. FRIDERIK SHOPEN (1810–1849)

XIX asrning 30—40-yillarida jahon musiqasi yangi badiiy hodisalar bilan boyidi. Musiqa san'ati tarixida Shopen, List va Glinka ijodlari ila yangi sahifalar ochildi. Ular o'z xalqlari tomonidan to'plangan ulkan qadriyatlar mohiyatini oydinlashtirgan holda milliy musiqa maktablarining asoschilari bo'lishdi. Shu jumladan, Friderik Shopen musiqasi polyak xalqi ruhining ifodasi bo'ldi. Buyuk kompozitor o'z hayotining katta qismini vatanidan tashqarida o'tkazgan bo'lishiga qaramasdan, butun jahon ahli ko'z o'ngida Shopen san'ati uchun shunday o'ziga xoslik mavjud ediki, bular uni barcha boshqa zamondoshlaridan ajratib turar edi. Uning ijodidagi originallik zamondoshlari tomonidan birdaniga his etilgan polyak milliy manbalariga borib taqaladi.

Shopen ijodidagi eng muhim qirra uning keng omma uchun tushunarli ekanligidadir. Shopenning musiqiy asarlari go'zalligi hamda shaklining ixchamligi bilan birgalikda tinglovchini hayajonga soladigan fikr va tuyg'ulari bilan ziynatlangan. O'z zamondoshlaridan farqli o'laroq, Shopen deyarli faqat fortepiano uchun asarlar yozdi. Undan bironta ham opera, simfoniya yoki uvertura qolgan emas. Vaholanki, u fortepiano musiqasi sohasida shunchalik ko'p yorqin yangiliklar yaratib ulgurgan ediki, iste'dodiga shubha qolmagan edi. Shopen uchun fortepiano musiqasi ham ijodiy laboratoriya, ham o'zining eng a'lo darajadagi yutuqlari namoyon bo'lgan soha bo'ldi.

Shopen ijodida Vatan mavzusi bosh mavqeni tutadi. Uning butun ijodida jonajon Polsha timsoli «qizil ip» bo'lib o'tadi. Bular uning buyuk o'tmishi, milliy adabiyot obrazlari, zamonaviy polyak maishiy hayoti, milliy raqs va qo'shiqlar ohangi edi.

Friderik Shopen 1810-yil 1-martda Polsha poytaxti Varshavadan unchalik uzoq bo'lmagan Jelyazova Volya degan joyda dunyoga keladi. Shopenning onasi polyak, otasi fransuz bo'lgan.

Shopenning oilasi graf Skarbekning imeniyesida yashashgan. Otasi bu xonadonda uy o'qituvchisi vazifasida ishlagan. O'g'li tug'ilganidan keyin Nikolay Shopen Varshava litseyida (o'rta bilim yurti) o'qituvchi bo'ladi va butun oila poytaxtga ko'chib o'tadi. Kichkina Friderik musiqa qurshovida ulg'ayadi. Uning otasi skripka va fleyta chalar, onasi yaxshigina kuylar hamda biroz fortepiano chalardi. Friderik besh yoshga yetganidayoq katta opasi Ludvika rahbarligida o'rgangan murakkab bo'lmagan pyesalarni ijro eta olgan. Tez orada Varshavada mashhur bo'lgan chex musiqachisi Voysex Jivniy unga ustozlik qila boshlaydi. Sezgir va tajribali tarbiyachi sifatida u o'z o'quvchisiga mumtoz musiqaga, ayniqsa, I.S. Bax asarlariga bo'lgan muhabbatni singdirdi. Baxning klavir uchun preludiyalari hamda fugalari keyinchalik bastakorning ish stolidagi doimiy asarlarga aylangan edi.

Kichkina pianinoning birinchi chiqishi Varshavada, yetti yoshga to'lganida sodir bo'ladi. Konsert juda muvaffaqiyatli o'tadi va tez orada Shopenning nomini butun Varshava biladi. Xuddi shu davrda uning dastlabki asarlaridan biri fortepiano uchun sol minor polonezi nashr etiladi. Boladagi ijrochilik qobiliyati shu darajada tez o'sib boradiki, u o'n ikki yoshida eng yaxshi polyak pianinchilarining birontasidan ham kam emas edi. Jivniy yosh qobiliyat egasi bilan mashg'ulotlar olib borishdan bosh tortadi. Bunga sabab qilib esa unga boshqa hech narsa o'rgata olmasligini ko'rsatadi.

Bola musiqa mashg'ulotlari bilan birgalikda yaxshigina umumiy ma'lumot ham oladi. Bolaligidayoq Friderik fransuz va nemis tillarida erkin gapira olar, Polsha tarixini katta qiziqish bilan o'rganar, badiiy adabiyotni ko'p o'qirdi. U o'n uch yoshida litseyga o'qishga kiradi hamda uch yildan keyin uni muvaffaqiyatli tamomlaydi. O'qish davomida bo'lajak bastakorning ko'p qirrali iste'dodi namoyon bo'la boshlaydi. U yaxshigina rasm chizar, ayniqsa karrikaturalar chizishga juda mohir edi. U mimika sohasida ham shu darajada yorqin qobiliyat egasi ediki, hatto teatr aktyori bo'lishga ham munosib edi. Juda yoshligidanoq Shopen o'tkir aqli, kuzatuvchanligi hamda haddan tashqari qiziquvchanligi bilan ajralib turardi.

Bolaligidan boshlab, Shopen xalq musiqasiga muhabbat namoyon bo'ladi. Ota-onalarining aytishiga qaraganda, otasi yoki o'rtoqlari bilan shahar tashqarisiga chiqishganida bola xalq ohanglari taralib turgan uy derazasi oldida uzoq qolib ketishi mumkin edi. Yozgi ta'tilda litseydagi o'rtoqlarining o'tirishlarida bo'larkan,

Friderikning o'zi ham xalq qo'shiqlari va raqslari ijrosida ishtirok etar edi. Yillar o'tib, xalq musiqasi kompozitor ijodining ajralmas qismiga aylandi va uning asl mohiyatini tashkil eta boshladi.

1826-yilda Shopen litseyni tugatib, Varshava konservatoriya-siga o'qishga kiradi. Bu yerda uning mashg'ulotlariga tajribali pedagog va bastakor Iosif Elsner rahbarlik qiladi. Elsner juda tezlikda o'z o'quvchisining oddiy iste'dod egasi emas, balki favqulodda qobiliyatli ekanligini anglaydi. Uning qaydlari orasida o'zi tomonidan yosh musiqachiga berilgan qisqacha tavsif saqlanib qolgan: «G'ayratli qobiliyat. Musiqiy daho». Bu vaqtga kelib, Shopen allaqachon Polshaning eng yaxshi pianinotchisi sifatida e'tirof etilgan edi. Uning bastakorlik iste'dodi ham kamolga erishadi. Bunga 1829—1830-yillarda orkestr va fortepiano uchun yozilgan ikkita konserti guvohlik beradi. Bu konsertlar (f-moll va e-moll) hozirgacha ham o'zgarmagan holda jaranglab kelmoqda hamda barcha mamlakatlar pianinotchilarining eng sevimli asarlaridan hisoblanadi. Oginskiy, Kurpinskiy, Stefaniya singari bastakorlar qiyofasida yaratilgan milliy an'analarga tayangan holda Shopen o'z polonez va mazurkalarini yaratadi. 1826—1828-yillar mobaynida yaratilgan asarlari orasida Rondo a la Mazur op. 5, a-moll op. 68 mazurkasi, Motsartning or.2.siga variatsiyalar musiqadagi milliy ruh va koloritning yangiligi bilan ajralib turadi.

1829-yilda Shopen Varshavadan Venaga keladi. Uning konsertlari katta muvaffaqiyatlar bilan o'tadi. Kompozitorni birinchi darajali iste'dod egasi sifatida qabul qilishadi va Mosheles, Kalkbrenner, Gers singari o'sha davrning eng mashhur pianinotchilari qatoriga qo'yishadi. Shopen imperator Opera teatrida or. 2 ga variatsiyalar, fransuz bastakori Bualdening «Oppoq ayol» operasidan olingan mavzularga improvizatsiyalari hamda polyak mavzusidagi «Xmel» (bu so'zning ikki ma'nosi bo'lib, 1) o'simlik; 2) sarxushlik ma'nolarini anglatadi) asarlari bilan chiqishlar qiladi. Shopenning do'stlari va tug'ishganlari uning uzoq muddatli konsert dasturlari bilan safarga chiqishi zarurligini anglab yetishadi. Shopen uzoq vaqtgacha ushbu qadamni qo'yishga ikkilanib yurdi. Uni bo'lajak ishlarga irim bilan qarashlari qiynardi. Unga go'yo Vatanini bir umrga tashlab ketayotganday tuyulaverardi.

U 1830-yil kuzida do'sti Titus Voysexovski bilan birgalikda ikkinchi marta Venaga jo'nab ketadi. Xayrlashuv oldidan do'st-

lari unga polyak tuprog'i to'ldirilgan ko'zachani sovg'a qilishadi. U bilan o'qituvchisi Elsner juda hayajonli tarzda xayrlashadi. Varshavaning Shopen o'tadigan go'shalaridan birida u o'z o'quvchilari bilan xuddi shu munosabat bois yaratilgan xor asarini ijro etadi. Shopen shunda yigirma yoshda edi. Izlanish, umid, zafarlarga to'la baxtli bolalik ayyomi tugaydi. Irimlar Shopenni aldamadi. U Vatanidan bir umrga judo bo'ldi.

O'ziga Venada ko'rsatilgan munosib ehtiromlarni ko'rgach, Shopen shu yerda o'z konsertlarini boshlashni ma'qul ko'radi. Biroq kuchli taraddudga qaramay, u mustaqil konsert berishni udalalay olmaydi, noshirlar esa uning asarlarini bepul bosib berishga rozi bo'lishadi, xolos.

Kutilmaganda yurtidan tashvishli xabar keladi. Varshavada rus samoderjaviyasiga qarshi polyak vatanparvarlari tashkil etgan qo'zg'olon ko'tariladi. Shopen konsert dasturlarini to'xtatmoqchi va Polshaga qaytmoqchi bo'ladi. U qo'zg'olon ko'targanlar orasida do'stlari, ehtimolki, otasining ham borligini bilardi. Zero, bolalik chog'larida Nikolay Shopen Tadeush Kostushka rahbarligidagi xalq qo'zg'olonida ishtirok etgan edi. Biroq qarindoshurug' va do'stlari xatlarida zo'r berib bu yerlarga kelmay turishni maslahat berishadi. Shopenga yaqin bo'lgan kishilar uning ham ta'qib qilinishi mumkinligidan cho'chishardi. Bundan ko'ra, uning tinchlikda yashagani va Vataniga o'z san'ati bilan xizmat qilgani afzalroq edi. Bastakor chuqur qayg'u bilan bu fikrlarga bo'ysunadi va Parijga yo'l oladi. Yo'lda Shopenni larzaga solgan xabar yetib keladi: qo'zg'olon shafqatsiz ravishda bostirilib, uning rahbarlari qamoqqa olingan holda Sibirga surgun qilinadi.

Vatanning fojiali taqdiri haqidagi fikrlar bilan bog'liq holda, hali Parijga kelmasidanoq paydo bo'lgan Shopenning mashhur «Inqilobiy» deb nom olgan etudi yaratilgan edi. Unda noyabr qo'zg'oloni ruhi, shuningdek, g'azab va qayg'u mujassamlashgan. Orzularga to'la bolalik shaxsi yangi obrazlar tragizmi oldida ikkinchi planga suriladi. Vatan mavzusi Shopen uchun yetakchi mavzuga aylanadi.

1831-yilning kuzida Shopen Parijga keladi. Bu yerda u umrining oxirigacha yashaydi. Biroq Fransiya bastakorga ikkinchi vatan bo'la olmaydi. O'z turmush tarzi bilan ham, ijodi bilan ham Shopen polyakligicha qoladi. U hatto o'limidan keyin yuragini Vataniga olib borishni vasiyat qiladi.

Shopen Parijni dastlab pianinochi sifatida «ishg'ol qiladi». U tinglovchilarini birdaniga o'ziga xos va noodatiy ijrolari bilan lol qoldirdi. O'sha paytlarda Parij turli-tuman mamlakatlardan kelgan musiqachilar bilan to'lib-toshgan edi. Opera teatri san'atining yulduzlari: Ober, Galevi, Rossini, Meyerber, Bellini, Donitsettillar juda katta shuhrat qozonishgan edi. Mashhur pianinochilar turkumini favqulodda iste'dod egalari — Kalkbrenner, Gers, Talberg, List boshqarardi. Ularning ijrosi ommani lol qoldiradigan texnik mukammalligi, jozibadorligi bilan ajralib turardi. Shopenning dastlabki konsert dasturlari shunday keskin ziddiyatda yangraganligi bejiz emas. Zamondoshlarining xotiralariga ko'ra, uning ijrosi hayratli darajada ko'tarinki va poetik bo'lardi. Uning ijrosidagi ifodaviy-texnik jihatlar kam-ko'stsiz ado etilardi. Shopenning eng kuchli jihati undagi nodir tovush go'zalligida, nozik tovushlar rang-barangligida yashiringan. Uning ko'tarinki obrazlari shopencha o'xshashi yo'q rubato — bazo'r ilg'anadigan taktlararo sekinlashish va tezlashish kayfiyatlaridagi murakkab o'zgarishlarni berish vositasi bo'lib, XIX asr romantik san'atiga xos bo'lgan tuzilishi bilan ijro usuliga uyg'unlashib ketardi.

Shopen Parijni maftun qildi, bu bir paytlar Venani Motsart, Betxovenlar egallaganiga o'xshab ketardi. Listga o'xshab u ham jahon pianinochilarining eng yaxshisi sifatida e'tirof etilgan. Konsertlarda Shopen, asosan, o'zi yozgan asarlarni: orkestr bilan birgalikda fortepiano uchun konsert, konsert rondolari, mazurkalar, etudlar, noktyurnlarni, Motsartning «Don Juan» operasidan olingan mavzular variatsiyalarini ijro etardi. Ayni mana shu variatsiyalar haqida mashhur nemis bastakori va tanqidchisi Robert Shuman shunday deb yozgan edi: «Bosh kiyimingizni qo'lga oling, janoblar, huzuringizda daho turibdi».

Shopen musiqalari xuddi uning konsert chiqishlariga o'xshab umumxalq zavq-shavqini uyg'otdi. Faqat musiqiy adabiyotlar no-shirlarigina kutib turishardi. Ular Shopen asarlarini nashr etishdi, faqat Venadagi singari bu yerda ham ular bepul bosildi. Shuning uchun dastlabki nashrlar Shopenga daromad keltirmadi. U har kuni besh-olti soatlab musiqadan dars berishga majbur bo'ladi. Bu ish uni to'la ta'minlasa-da, ko'p vaqt va kuch talab etar edi. Keyinchalik, hatto jahon miqyosidagi bastakor shuhratini olgan paytida ham Shopen o'zini qattiq charchatadigan o'quvchilar bilan mashg'ulotlar olib borishdan voz kecholmasdi.

Shopenning pianinochi va bastakor sifatida shuhrati ortgan sayin uning tanishlari doirasi ham kengayib boradi. Do'stlari orasida List, buyuk fransuz bastakori Berlioz, fransuz san'atkori Delakrua, nemis shoiri Geynelar bor edi. Yangi do'stlar qanchalik afzal bo'lmasin, Shopen ustunlikni har doim vatandoshlariga berar edi. U Vatan haqida, qarindosh-urug'lar va do'stlarning hayoti haqidagi suhbatlarga soatlab quloq tutardi. Bolalarcha qoniqlaslik bilan u polyak qo'shiqlaridan huzur olar, ayrim yoqib qolgan she'rlarga esa ko'pincha musiqa bastalardi. Ko'p hollarda qo'shiqqa aylangan bu she'rlar yana qaytib Polshaga borar va xalq mulkiga aylanib ketardi. Agar uning qadrdon do'sti, polyak shoiri Adam Mitskevich kelib qolguday bo'lsa, Shopen birdaniga fortepianoga o'tirar va uning uchun soatlab chalishdan tolmasdi. Shopen singari majburiyat yuzasidan xorijda, vatanidan uzoqda yashayotgan Mitskevich ham vatan sog'inchi bilan to'lib-toshgan edi. Shopen musiqalarigina bu ayriqlik og'riqlarini birozgina yengillashtirar, uni o'sha yoqqa, olis va jonajon Polsha tomonga eltardi. Mitskevich sharofati bilan «Konrad Vallenroda» asaridagi keskin dramatism tufayli uning birinchi balladasi paydo bo'ladi. Shopenning ikkinchi balladasi ham Mitskevich poeziyasidagi obrazlar bilan aloqador.

Polyak do'stlar bilan uchrashuvlar Shopenga shuning uchun ham qadrli ediki, uning o'z oilasi yo'q edi. Uning boy polyak amaldorlaridan birining qizi Mariya Vodzinskayaga uylanish umidlari yo'qqa chiqadi. Mariyaning ota-onasi qizlarini nomi olamga mashhur bo'lsa ham, tirikchilik uchun mablag'ni bazo'r topadigan musiqachiga berishga rozilik berishmaydi. Ko'p yillar mobaynida u o'z hayotini Jorj Sand taxallusi bilan ijod qilgan mashhur fransuz adibasi Avrora Dudevan bilan bog'ladi. 1838-yil kuzida Shopen Jorj Sand va uning bolalari bilan Mayorka oroliga sayohat qilishadi hamda uning asosiy shahri Palmada to'xtashadi. Mayorkada Shopen yigirma to'rt preludiyadan iborat turkumni, F-dur ikkinchi balladasini, or.40 polonezlarini, cis-moll uchinchi skersosini yaratadi.

Shopen va Jorj Sand bir muddat Marselda to'xtashadi, yozni esa adibaning Noanadagi imeniyesida o'tkazishadi. Noanada Shopen b-moll sonatasini tugatadi. Shopenning ikkinchi b-moll sonatasi (Motam marshi bilan) ham to'laligicha romantik san'atning oliy darajadagi yutuqlari qatoriga kiradi. Yuzef Xominskiy sonataning dastlabki ikki qismini tavsiflab shunday yozadi: «Qahramonona kurashdan keyin Motam marshi, chamasi, dramaning so'nggi akti sifatida namoyon bo'ladi». Shopen Motam marshiga emotsional

xulosa, obrazlar rivojidadagi dramatik yakun sifatida qaragan. Biz Shopen sonatasida obrazlari rivojlantirilgan bu dramani *milliy tragediya*, deb aytishga haqlimiz.

Shopenning Motam marshi shu janrdagi asarlarning eng mashhuri sifatida e'irof etilgan. Ushbu marsh faqat musiqiy adabiyotlar orasidagina emas, butun insoniyat taqdirida ham alohida, maxsus o'rin egalladi, zero, qayg'u va iztiroblar ifodasining bundan ham ko'tarinkiroq, bundan ham go'zalroq, bundan ham fojialiroq mujassamlashgan holati mavjud emas.

30 va 40-yillar Shopen ijodida eng samarali bo'ldi. Bu davr mazmunan eng teran va ahamiyatli asarlar: ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi balladalar, b-moll va h-moll sonatalari, eng yaxshi polonezlar, jumladan, polonez-fantaziyalar; ikkinchi, uchinchi, to'rtinchi skerso va boshqa ko'pgina asarlar yaratilgan davr bo'ldi. Operaga xos rechitativ-deklamatsion unsurlar italyan bel cantolaridagi kantilenalik kabi, slavyan qo'shiqchiligi orqali o'zgarib, moslashib shopencha individual melodizmni shakllantiradi. Operadagi teatrallik, manzaraviylik, polyak eposidan ruhlanish natijasida mahobatli qahramonona — epik ko'rinishlarda o'zining murakkab qayta akslanishini topadi.

O'z xalqining fikr va tuyg'ularini, zamonning yuksak idealarini aks ettirar ekan, Shopen xalq san'atining ko'p asrlik tajribasi hamda klassiklarning realistik an'analarga tayanadi. Bax fikridagi qat'iyat va mantiq, Motsartga xos shakllardagi go'zallik va tugallik, Betxovendagi dramatism va simfonik rivojlanish kuchi uning uchun har doim beqiyos namuna edi. Yangi tarixiy sharoitda Shopen ularning izchil davomchisi bo'la oldi.

Shopenning Parijdagi hayoti baxtli kechmagan bo'lsa-da, uning ijod qilishi uchun qulay bo'ldi. Iste'dodi shu yerda kamolga yetdi. Asarlari nashri endi to'siqqa uchramas, undan dars olish esa katta sharaf, uning chalgan asarlarini eshitish esa saralangan, sanoqli odamlargagina nasib etadigan nodir baxt edi. Bastakor hayotining so'nggi yillari ayanchli kechadi. Uning do'sti Yan Matushinskiy, undan keyin esa jon-u dildan yaxshi ko'rgan otasi vafot etishadi. Jorj Sand bilan bo'lgan bahs va ayriliqlar uni mutlaqo yakkalab qo'yadi. Shopen taqdirning bunday qattiq dashnomlaridan o'zini chetga ololmaydi. Buning ustiga Shopenni bolaligidan qiynab kelgan o'pka shamollashining xuruji kuchayadi. Oxirgi ikki yil davomida bastakor deyarli hech narsa yozmaydi.

O'zining og'ir moddiy ahvolini tuzatish uchun u angliyalik do'stlari taklifini qabul qilgan holda Londonga yo'l oladi. Oxirgi kuchini to'plab, kasal holida u yerda konsertlar uyushtiradi, darslar beradi. Hayajonli kutib olishlar dastlab uni xursand qiladi, unga tetiklik bag'ishlaydi. Biroq Angliyaning nam iqlimi tezda o'zining halokatli ta'sirini o'tkaza boshlaydi. Besaranjom hayot, dunyoviy tashvishlar, bo'sh va mazmunsiz ovunishlar uni holdan toydira boshlaydi. Shopenning Londondan yozgan maktublari uning qayg'uli kayfiyatini, gohida esa iztiroblarini aks ettiradi. «Men esa behuzur bo'lishni ham, xursand bo'lishni ham bilmayman, nimanidir his qilishdan tashqaridaman, faqat xo'rlikni tufyaman hamda bularning barchasi tezroq tugashini istayman, xolos», deb yozgan edi u o'z do'stlaridan biriga.

Uning Londondagi so'nggi konserti (bu konsert uning hayotida ham so'nggi konsert bo'lib qolgan) polshalik muhojirlarga bag'ishlangan edi. Shifokorlar maslahatiga ko'ra u shoshilinch tarzda Parijga qaytadi. Bastakorning so'nggi asari fa minor mazurkasi bo'lib, uni muallifning o'zi ijro etolmas, faqat qog'ozdagina aks ettirgan edi. Uning iltimosiga ko'ra, Polshadan katta opasi Ludvika keladi. Shopen opasining qo'lida jon beradi.

Shopenni dafn etish marosimi tantanali tarzda o'tadi. Parijning eng mohir artistlari u yaxshi ko'rgan Motsartning Rekviyemini ijro etishadi. Uning o'z asarlari ham yangraydi, ular orasida orkestr ijrosidagi si bemol minor fortepiano sonatasidan Motam marshi ham bor edi. Do'stlari uning qabriga jonajon polyak tuprog'i solingan ko'zachani ham keltirishadi. Shopen Parijda, o'z do'sti Bellini qabri yoniga dafn etiladi. Uning yuragi esa, o'z vasiyatiga ko'ra, idishga solinib Polshaga, Varshavaga keltiriladi, u hozirgacha ham Ilohiy Xoch kostelida ehtiyotkorona saqlanib kelinmoqda.

16.1. Shopen ijodining tavsifi

Bastakorning musiqiy uslubi favqulodda yagonaligi bilan ajralib turadi. «Shopencha intonatsiya», tabiiy va takrorlanmas holda polyak bastakorining avval yaratgan, shuningdek, ijodiy yo'lining oxirida bastalagan asarlarini ham bir-birga tizib beradi.

Shopen o'z ijodini fortepiano musiqasi doirasida chegaralab beradi, bu sohada esa u juda baland darajaga hamda badiiy ko'p qirralikka erishdi. U ayni shu cholg'u asbobidan butun boshli orkestr

uchun ranglar palitrasini chiqara oldi. Jahonning mashhur pianonochilaridan biri Anton Rubinshteyn bejiz «Shopen — fortepianoning bardi (kuychi — shoir), rapsodi (xalq kuychisi), ruhi, joni» demagan edi. Shopenning musiqiy fikrlari badihaviy tarzda tugʻilgan va sof pianino jarangi bilan ifodalangan. Uning fortepiano ijodi fortepiano musiqasining keyingi taraqqiyotida juda katta rol oʻynadi. Shopenning taʼsiri faqat List va bastakorning boshqa zamon-doshlarigagina boʻlgan emas; rus bastakorlarining koʻplab avlodi, XIX asr oʻrtalaridan boshlab, to Skryabin va bizning zamonamiz-gacha boʻlgan bastakorlar ijodiga oʻz taʼsirini koʻrsatib kelmoqda.

Shopen ijodining asosini vatani, shu yurt tarixi, tabiati, ki-shilari, urf-odatlar, anʼanalari bilan bogʻliq boʻlgan mavzular tashkil etadi. Shopen original musiqiy janrlar va shakllar ijodkori boʻlgan. Uning cholgʻu miniaturalari yangicha hayot kasb etdi. Shopen oʻz preludiyalarini ijodning mustaqil turi sifatida tasdiq-ladi, etud janri taraqqiyotidagi yangi yoʻnalishning boshlovchisi boʻldi. Ayrim raqs janrlari (polonez, mazurka) oldiga yangicha badiiy maqsadlarni qoʻydi.

Yirik shakllar borasida sonata sikllarining talqinlaridagi, shu-ningdek, sonata shaklining oʻzidagi oʻziga xosliklar ajralib turadi. Shopen cholgʻu balladalarining ijodkori hamdir, skerso, turkum asarlarning ilk qismi katta plandagi mustaqil kompozitsiya darajasigacha oʻsib boradi. Aynan, bir qismli asarlar (balladalar, skerso, fantaziya)da yangi, turli shakllarning qoʻshilishidan kelib chiqadigan turlar, yangi romantik shakllar kelib chiqadi, tasdiq-lanadi.

Shopenning mazurka va polonezlarida xalqchil-milliy unsur-lar yorqinligi bilan ajralib turadi. Bastakor ularda xalqchil mu-siqiy poetik obrazlarni yaratadi. Uning mazurkalari qishloq manza-ralarining rosmata tasvirlari, qishloq hayotidan olingan janriy ish-lanmalar bilan boyitilgan. Shopen mazurkalari orasida dramatik mazmundagi, shuningdek, lirik poemalar yoki miniaturaviy qayd-lar xarakteridagi mazurkalar mavjud.

Qoʻshiq va raqsning oʻzaro uzviy aloqadorligi qadimdan Polsha musiqasiga xos xususiyatdir. Raqs qoʻshiq sadolari ostida ijro etilgan, qoʻshiq ohanglari esa raqs harakatlariga uygʻun boʻlgan. Polshada qoʻshiq-raqs janrlari shakllangan, ularda barqaror vaz-nusul tarkibi mavjud boʻlgan. Polonez, krakovyak, mazurka, oberek uch zarbli metrik asosga tayansa, krakovyak — ikki zarbli asosga tayanadi.

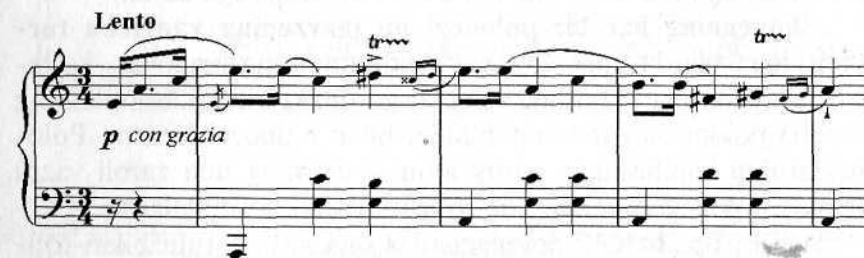
Ayrim raqsar oʻzlari paydo boʻlgan yoki mansub boʻlgan vi-loyat va joy nomlari bilan ataladi. Jumladan, «mazur» Mazoviyada paydo boʻlgan, «krakovyak» esa Kuyavsk viloyatida shakllangan. Eng qadimgi raqslardan biri polonez hisoblanadi.

Shopen uchun mazurka uning olisdagi Vatani ramziga aylan-gan edi. Shopenning barcha mazurkalari ikki guruhga boʻlinadi: «kayfiyat mazurkalari» hamda «mazurka-manzaralar».

Janriy sahnacha, rosmata qishloq shodiyonasi F-dur, op. 68 № 3 mazurkasida ifoda etilgan. Ushbu mazurkaga hammaga yaxshi maʼlum boʻlgan C-dur, op. 24 № 2 va op. 56 № 2 mazur-kalari kelib qoʻshiladi. Bu guruhdagi mazurkalarni hayotsevarlik, vatanga, yurt va xalqqa boʻlgan qaynoq muhabbat tuygʻularni birlashtirib turadi.

Boshqa bir guruhdagi mazurkalar gʻam, melanxoliya kay-fiyatlarni mujassamlashtirgan. Ularga a-moll, op.68 № 2, a-moll, op.17 № 4 mazurkalarini kiritish mumkin.

122-misol

Bu janrning katta hajmdagi, koʻlamdor asarlariga fis-moll, op.59 № 3 mazurkalarini kiritish mumkin. Bu mazurka — teran mazmun va murakkab rivojlanishga ega boʻlgan poema boʻlib, murakkab uch qismli shaklda yozilgan.

123-misol

Agar mazurkalarda Vatan mavzusi va uning obrazlari bastakor tomonidan janri hamda lirik planiga ko'ra aks ettirilgani bo'lsa, tarixiy, qahramonona-epik yo'nalishda olingan xuddi shu mavzu poloneznining mahobatli shakllarida o'z ifodasiga ega bo'ldi.

Shopenning har bir polonezi bu mavzuning yangicha tur-lanishidir: ularda epik fojaviy, qahramonona-jangovar, ko'tarinki-bayramona va boshqa uslublar yorqin ko'rinadi. Shopenning barcha polonezlari monumentalligi bilan e'tiborni tortadi. Polonezlarning barchasidagi janriy alomat ularning uch zarbli vazni hamda polonezlar uchun xos bo'lgan, ritmik formulalardir.

A-dur, op.26 № 2 polonezi ritsarona jasorat ruhi bilan to'ldirilgan. Bayramona-tantanavor yurish manzarasini zarbli — burro ritm, melodik tovushning yuqoriga intilgan ommaviy holati tasavvurini hosil qiladi.

124-misol

Allegro con brio

Qahramonlikning boshqa jihatlari es-moll va fis-moll polonezlarida ko'rsatib berilgan. Es-moll polonezi musiqiy obrazlarning ichki quvvati, ularning tasviridagi ko'lamdorligiga ko'ra, Shopen ijodining eng yaxshilari qatoriga kiradi. Unda borliq obrazlari tragik mushohadalar prizmasi orqali qabul qilinadi.

125-misol

Agitato

Shopen fis-moll polonezida qahramonona epopeyani katta dramatik ko'lamda rivojlantiradi.

Shopenning yigirma to'rt etudi yuksak badiyatli asarlar bo'lib, ularda shopencha pianizmning manzaralari tasvirlangan. Har bir etud o'z poetik obraziga, o'z faktura toifasiga va texnik usullariga ega. Shopen etudlarida texnik usullarning xilma-xil turlari: keng joylashuvdagi arpedjioli passajlar (op.10 dagi birinchi va ikkinchi

etudlar); tertsiyalar bilan tezkor etud (gis-moll), chap qo'ldagi kantilena bilan sustroq ohang («violonchelga oid», cis-moll) va boshqalar.

Shopen har bir etudga o'z musiqiy uslubini nisbatan to'la va to'g'ri talqin qilish imkonini beradigan qaysidir bir texnik usulni egallash yo'li sifatida qaraydi. U pedal fonida kantilena usullarini, ohangdorlik bezaklarini, registrlarning keng qamrovini, ohang sakratmalarini, qora klavishlarda chalishni ishlab chiqadi.

Shopenning ayrim etudlari jahon musiqiy adabiyotidagi eng mashhur pyesalardandir. Bunday asarlar qatoriga Polshada bo'lib o'tgan inqilobiy voqealarga bevosita aks sado sifatida yaratilgan mashhur «Inqilobiy» etud c-moll, op.10 № 12 ham kiradi. Qahrg'azab, norozilik va afsus — bu asarning yaratilishida ijodiy asos bo'lib xizmat qilgan.

126-misol

Allegro con fuoco *apassionato*

Go'zal aristokratik pyesalar sirasiga «qora klavishlardagi» gesdur etudi kiradi.

127-misol

Vivace *brillante*

legato *cresc.* *f*

Es-moll etudi «vagnercha xromatizmlar» bilan birgalikda g'amgin shikoyat tarzida jaranglaydi.

128-misol

Andante *con molto espressione*

sempre legatissimo

As-dur etudida cheksiz go'zal shaklda nur va osoyishtalik ko'rsatilgan bo'lsa, f-moll etudida qayg'uli elegiya, cis-moll iz op. 25 etudida — kichik dramatik sahna-duet, gis-moll etudida nozik jilvalar manzarasi ko'rsatilgan.

Shopen noktyurnlarida lirik ibtido markazlashgan bo'lib, u yangi romantik estetika uchun tipik hisoblanardi. Ko'pgina noktyurnlar 30—40-yillarning boshlarida yaratilgan.

Noktyurn — romantik musiqaning o'ziga xos janri bo'lib, lirik miniatura ko'rinishlaridan hisoblanadi. U original mavzulari bilan ajralib turadi. «Noktyurn» so'zi «tungi» ma'nosini anglatadi. Noktyurn musiqiy janrining yaratilishidagi birinchilik Rossiyada yashagan ingliz bastakori Jon Fildga tegishlidir. Mashhur bastakor, pianinochi va pedagog sifatida fortepiano musiqasida alohida yo'nalish ijodkori bo'lgan. Jon Fild ushbu romantik lirik miniatyuralarning asosiy qirralarini ko'rsatib bergan edi. Shopen Fild noktyurnlarini qayta yaratdi, o'z asarlariga lirik tuyg'ular, tragik pafos, nozik elegiya va melanxoliyaning katta kuchini singdirdi.

Shopenning har o'n ikki noktyurnlari ilk Fild noktyurnlariga yaqin bo'lgan e-moll op. 72 (1827) dan boshlab to noktyurnning janr imkoniyatlari doirasidan chiqib ketadigan mahobatli c-moll noktyurnigacha umumiy uslubiy qirralarni birlashtirib turadi.

Shopen noktyurnlari qo'shiq ohanglariga yaqin bo'lgan kantilena, keng mavzularga tayanadi. Kantilen ohanglar akkordli - figuratsion fonda ko'rsatilgan, ular birinchi tovushlaridanoq tinglovchini xayoliy romantik muhitga olib kiradi. Shopen noktyurnlarida turli janrlarga nisbatan aloqadorlik ochiq ko'rinadi. Ularning ko'plarida xoral, marsh, serenada, duet, qo'shiq va boshqa janrlarning belgilari sezilarlidir. Zero, garmonik faktura, ko'tariluvchi akkordli ohanglar, tantanavor sur'at op. 48 № 1 dagi noktyurn mavzusini madhiya bilan yaqinlashtiradi.

Op. 55 № 1 noktyurn mavzusi uning go'zal punktiri hamda to'rt zarbliligi bilan birgalikda marsh belgilarini mujassamlashtiradi:

129-misol

Op.15 № 3 noktyurnida «kuylovchi» bir ovozli mavzu gitara jo'rligidagi maishiy romanslarni xotiraga keltiradi.

130-misol

Noktyurnlar taraqqiyotining zahirida lirik qo'shiqlarga singdirilgan turli ruhiy qatlamlarni siqib chiqaruvchi dramaturgik ziddiyat yotadi. Masalan, c-moll op. 48 № 1 noktyurnida bastakorning o'ylab qo'ygan niyatlari janr doiralari qamrovidan chiqib ketadi hamda rivojlantirilgan dramatik poema darajasiga o'tadi. U epik-dramatik tuzilishdagi katta ko'lamli va hayajonli-lirik mulohazalardan tuzilgan ko'p planli asar sifatida shakllangan. Noktyurnning birinchi qismida marsh qadamlarining ohanglari to'rt

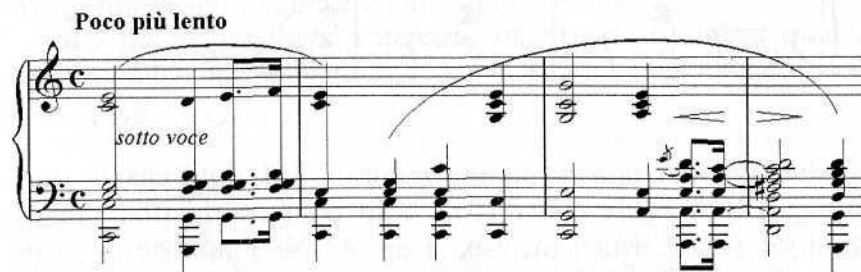
zarbli harakatlar o'lovda eshitiladi. Kuyda motam musiqalari va dafn yurishlariga xos bo'lgan qisqa-uzoq ritmik figuratsiyalarni payqash qiyin emas.

131-misol

O'rta qism majorda yozilgan. Akkordli faktura, sustlashgan sur'at, tonikali garmoniyada uzoq muddat turib qolish xorallardagi obrazlarning tantanavorligi bilan bog'lanib ketadi.

132-misol

Faollashtirilgan reprizada tarkib, uyg'unlik, ohang to'lig'icha birinchi qismdan olingan. Lekin aniq marshona ritm tezlashtirilgan temp, triolarning bezovta harakatchanligi, fakturalarning asabiy hayajonlanishi vositasida siqib chiqarilgan.

133-misol

Shopen o'n to'rtta vals ham yaratgan, ular mazmuni va ifoda vositalariga ko'ra turli-tuman xarakterga ega. Ular orasida a -moll, op. 34 yoki f-moll, op. 69 ga o'xshagan kuylovchi, chuqur nafasli ohanglari bilan bir qatorda, xayolchanlari ham uchraydi; estradaviy tezkor toifadagi xuddi Es-dur, op. 18 yoki As-dur op. 42. «katta yorqin vals»ga o'xshash samarali valslar ham bor. Cis-moll op. 64 valsi qayg'uli-melanxolik obrazlarning nozik poeziyasini ochib beradi. Shopen tomonidan kun tartibiga qo'yilgan valsona yo'nalish poeziyasi bu janrning rivojlanishi uchun chegarasiz imkoniyatlarni ochib berdi, bu hol keyinchalik List, Verdi, Chaykovskiy, Glazunov va Skryabinlar tomonidan har tomonlama ishlab chiqildi.

Millati polyak bo'lgan Shopen uchun, XIX asrdagi polyak adabiyotida umumxalq vatanparvarona kayfiyatlar ifodachisi sifatida rivojlangan ballada janri alohida ahamiyat kasb etadi. Bu janrda o'zini ayniqsa, polyak shoiri, romantik Adam Mitskevich ko'rsatgan edi. Shopen va Mitskevichning ijodida umumiy tomonlari juda ko'p: g'oyaviy motivlar, obrazlilik xarakteri, milliy kolorit va boshqalar.

Musika san'atida ballada dastlab Shubertning vokal asari «O'rmon qiroli»da o'zining klassik ifodasini topdi. Shopen yangi janr — cholg'u asboblari bilan ijro etiladigan ballada janrining ijodkori bo'ldi. Keyinroq bu janrda List, Brams, Grig va boshqa bastakorlar asarlar yaratishgan.

Shopen balladalarida xilma-xil shakllarga tegishli bo'lgan xususiyatlar va ularga xos bo'lgan rivojlanish tamoyillari (sonata shakli va sonata turkumi, rondo, uch qismli shakl, variatsiyalar)ni erkin va tabiiy ravishda birlashtiradi. Shakl hosil qilishdagi turli tamoyillarning birlashishi yangi shakllarni, ya'ni sonata va variatsiya, turkum va rondo alomatlarini mujassamlashtirgan sintetik bir qismli shakllarni yuzaga keltiradi. Bunday shakl romantik musiqadagi «poemasimon» janrlar: ballada, fantaziya, simfonik poemalarni tavsiflaydi, ular XIX asr musiqasida juda keng yoyilgan edi.

Shopen yaratgan to'rtta balladaning har birida qaysidir poetik asar bilan bog'lashga intilishlar mavjud bo'lgan. Shunday taxminlar borki, ularga ko'ra, birinchi ballada (g-moll op. 23) (1831—1835) Adam Mitskevichning «Konrad Valenrod» sujeti bilan bog'lanadi, ikkinchi ballada (F-dur — a-moll op. 38) (1836—1839) — Mitskevichning «Svityazyankalar» sujeti bilan, uchinchi ballada (As-dur op. 47) (1840—1841) Geynening «Loreleya»si bilan bog'lanadi.

Shopen uchta fortepiano sonatalarini yaratgan. 1827—1828-yillarda yaratilgan birinchi sonata Elsnerga bag'ishlangan. U klassiklar an'analari asosida yirik turkum shakllarni egallash yo'lidagi dastlabki tajribadir.

b-moll op. 35 sonatasi ijodiy kamolotning eng gullagan davrida — 1839-yilda yozilgan. B-moll sonatasida so'zlarni qo'llamay turib sahna elementlari vositasida u tom ma'nodagi «cholg'u asboblari bilan ijro etiladigan drama» — o'ziga xos fuqarolik fojiasini yaratadiki, unda butun boshli bir xalqning tuyg'u va iztiroblari ulkan umumlashtiruvchi kuch bilan aks etgan. Betxovenning «Motam marshi» va Chaykovskiyning Oltinchi simfoniyasi qatorida Shopenning b-moll sonatasi musiqadagi fojiaiy boshlanmaning oliy darajadagi ifodasi hisoblanadi.

h-moll, op. 58 sonatasi 1844-yilda yaratilgan. Mazmuniga ko'ra u oldingi sonataning tamomila aksidir. U yorqin, qishloq ohanglariga boy, osoyishta ibtidoni ifoda etgan bo'lib, bastakor hayotining so'nggi yillarida paydo bo'lgan. Sonatada yorqin obrazlar tashuvchisi bo'lgan mavzular tantana qilgan.

Shopenning yigirma to'rtta preludiya ham mavjud. Ular miniaturalar to'plamidan iborat bo'lib, ijodkorning ichki olamini, uning fikrlari, o'y-orzulari, kayfiyatini aks ettiradi. Klas-

sik davrdan oldingi musiqada preludiyalarga kirish qismiga xos bo'lgan kichik mavqe ajratilardi hamda uning aniq mazmuni bo'lardi, masalan, fuga uchun preludiya, suita preludiyasi kabi. Shopen preludiyalarning yangicha hayotini boshlab berdi va uning ijodida preludiya o'z qonuniyatlari va o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan mustaqil janrga aylandi. Yangidan tug'ilgan preludiya janriga XIX—XX asrning eng yirik bastakorlari: Raxmaninov, Lyadov, Skryabin, Debyussilarning murojaat qilishi bejiz emas edi.

Shopenning yigirma to'rt preludiya xuddi Baxning preludiyalari va fugalari singari major va minor ohangdoshligining barcha doirasini qamrab oladi. Agar Baxda preludiya va fugal xromatik tartibda joylashgan bo'lsa, ular Shopen preludiyalarida kvinta doirasi bo'yicha joylashtiriladi: C-dur va unga parallel minordan boshlanib, diez ohangdoshligi doirasidan o'tib, so'ng bemol ohangdoshligiga keladi, butun preludiya seriyasini F-dur va d-moll yakunlaydi.

Shopenning barcha preludiyalari shakli hamda musiqiy-poetik mazmuniga ko'ra ham rang-barangdir. Preludiyalarda davriya shakli ustuvorlik qiladi. Preludiyalardagi davriyalarning ko'plab turlari, variantlarining mavjudligi — shopencha kichik shakllarning dinamikligi va elastikligining, shaklning musiqiy obraz rivoji bilan birlashishining shohididir.

Umumiy tarzda Shopenning barcha preludiyalari rivojlanish shiddati hamda dramatik avjlarining yorqinligidan iboratdir. Shopen preludiyalarida XIX asr musiqasida keng tarqalgan janrlarning alomatlarini ko'rish mumkin. Jumladan, yettinchi preludiyada mazurkalar, oltinchisida — violonchel kantilenasi, o'n uchinchi va o'n to'qqizinchi preludiyalarda noktyurn, yigirmanchi — Motam marshi, o'n yettinchi — «so'zsiz qo'shiqlar» alomatlarini ko'rish qiyin emas. Sakkizinchi, yigirmanchi, o'n oltinchi, o'n to'qqizinchi preludiyalarda texnik etudlar toifasi yaratiladi. Shuningdek, yigirma to'rtinchi preludiya «inqilobiy etud»ga yaqindir. Shopen preludiyalarini shunday joylashtirganki, ularning har biri o'ziga qo'shni bo'lgan preludiyaning ifoda xususiyatlarini siqib chiqaradi. Bunday effekt ziddiyatli qiyoslar yordamida hosil qilinadi. «Etudli» texnik preludiyalar kantilenali etudlar bilan o'rin almasha, tez sur'atlar o'rnini vazminlari egallaydi, yorqin, bosiq manzaralar dramatik lavhalar bilan yondashib ketadi.

Eslab qolish kerak

- Shopen original musiqiy janrlar va shakllar ijodkoridir. Uning cholg'ular bilan ijro etiladigan miniaturalari yangicha hayot boshladi.
- Shopen preludiyaning ijodning mustaqil turi sifatida tasdiqladi.
- Shopen etud janri rivojida yangi yo'nalishga asos soldi, u raqsga oid janrlar: polonez va mazurkalar oldiga yangi badiiy maqsadlarni qo'ydi.
- Shopen cholg'u asboblari bilan ijro etiladigan balladalar ijodkoridir.
- Turkum asarlarning ilk qismi bo'lgan skerso mustaqil kompozitsiya darajasiga yetkazildi.
- Bir qismli asarlar (balladalar, skerso, fantaziya)da yangi, turli shakllar sintezidan vujudga keluvchi yangi romantik shakllar tasdiqlanadi.
- Shopencha rubato zo'r-bazo'r ilg'anadigan taktilar ichidagi sustlashish va tezlashishlardir.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Shopenning barcha asarlari qaysi cholg'u uchun yaratilgan?
2. Shopen ijodi uchun bosh mavzu nimadan iborat edi?
3. Shopenning yangi janrlar va shakllar ijodkori sifatidagi xizmatlari nimalardan iborat?
4. Shopen mazurkalarini qanday guruhlariga ajratish mumkin?
5. Shopen polonezlarining janr belgilari sifatida nimalarni sanash mumkin?
6. Shopenning qaysi polonezi bayramona-tantanavor yurishlar manzarasini tasvirlaydi?
7. Shopen nechta etud yaratgan?
8. c -moll op. 10 № 2 etudi qanday nomlanadi?
9. Noktyurn so'zini qanday tarjima qilish mumkin?
10. Shopen nechta noktyurn yaratgan?
11. c- moll op. 48 № 1 noktyurni nimani ifodalaydi?
12. Shopen nechta vals yaratgan?
13. Cholg'u asboblari bilan ijro etiladigan balladalar ijodkori kim edi?
14. Shopen nechta ballada yaratgan?
15. g-moll balladasi qaysi adabiy asar bilan bog'lanadi?
16. Shopen yaratgan sonatalar miqdorini ayting.
17. Shopenning qaysi sonatasida motam marshi yangraydi?
18. Shopen nechta preludiya yaratgan?
19. Shopen preludiyalari qaysi tartibda joylashtirilgan?
20. Shopen preludiyalarida qaysi shakl ustunlik qiladi?
21. 7, 20, 17, 24-preludiyalarda qaysi janr belgilari ko'zga tashlanadi?

ASARLARI RO'YXATI

Fortepiano uchun

- Mazurkalar (80 ga yaqin).
- Polonezlar (20 ga yaqin).
- Noktyurnlar (20 ga yaqin).
- Etudlar (hammasi 27 ta).
- Ekspromptlar (hammasi 4 ta).
- Valslar (hammasi 15 ta).
- Preludiya (hammasi 25 ta).
- 24 ta preludiya op. 28.
- Preludiya cis-moll op. 45.
- Skerso (hammasi 4 ta).
- Balladalar (hammasi 4 ta).
- Sonatalar (hammasi 3 ta).

Fortepiano uchun orkestr jo'rligidagi cholg'u asarlar

KONSERTLAR

- Op. 21 f-moll.
- Op. 11 e-moll.
- Op. 14-rondo a la krakovyak (1825).
- Op. 13 Polsha mavzulariga katta fantaziya (1829—1830).
- Op. 22 Katta mohirona polonez (1830—1843).
- «Don Juan» operasi mavzusiga variatsiyalar op. 2 (1827).

17. FERENS LIST (1811–1886)

Ferens List — buyuk venger kompozitori, pianinochi, dirijor, Vengriya musiqa san'ati rivojiga katta hissa qo'shgan jamoat arbobi. Listning taqdiri shunday bo'ldiki, u Vengriyani erta tark etdi va umrining ko'p yillarini Fransiya va Germaniyada o'tkazdi.

San'atkor List doimo o'zining vengr ekanligini ta'kidlagan. U o'z xalqi, Vatani bilan faxrlanib, doimo venger musiqa madaniyatini qo'llab-quvvatlagan va rivojlantirishga harakat qilgan. Hayoti davomida List venger mavzusiga ko'p murojaat qilgan. U yaratgan asarlar: «Vengr uslubidagi qahramonlik marshi», «Vengriya» kantatasi, bir nechta «Vengr milliy kuylari» daf-tarlari, vatan obrazlari bilan bog'liq uchta simfonik poema, («Qahramonlar haqida girya», «Vengriya», «Gunnlar jangi»), xalq ohanglari qo'llanilgan erkin shaklli venger rapsodiyalari, Vengriya mashhur arboblarning (Sh. Petefi, M. Vereshmarti) musiqiy xarakteristikasidan iborat «Venger portretlari» forte-piano uchun mo'ljallangan qo'shiqlar turkumi. Venger mavzu-larini damli cholg'ular uchun maxsus yozilgan asarlarida ham eshitish mumkin: «Gran ibodati», «Muqaddas Yelizaveta ha-qida afsona», «Venger toj kiyish marosimi messasi» va boshqalar. Listning Vengriya bilan bo'lgan aloqalari haqida uning vengr lo'lilari musiqasi haqidagi kitobida va uning Budapeshtdagi mil-liy musiqa akademiyasi birinchi prezidenti etib tayinlanishi (1875) guvohlik beradi.

List — musiqiy romantizmning eng yorqin namoyandasi. U kompozitor sifatida turli g'oyaviy qarama-qarshiliklar, zid-diyatlar va romantik estetikaning ta'sirini ham boshidan o'tkaz-gan edi. Listning o'zi ham ziddiyatlardan xoli emas edi. Ijod qa-rama-qarshiligi bir tomondan dasturiylikka, musiqaning aniq obrazlilikiga intilishida ko'rinsa, ikkinchi tomondan bu vazifalarni bajarishda reallikdan uzoqlashish namoyon bo'ladi.

Listning dasturiylikka munosabati progressiv hodisa edi.

Bastakor o'z san'ati bilan uni qadrlaydiganlarning tor doirasi bilan cheklanmay, tinglovchilarning keng ommasi bilan so'z-lashishni istardi. Chuqur fikrlar va tuyg'ularni gavdalantirishga harakat qilib, u ko'pincha abstraksiya, noaniq falsafa so'qish holatiga tushib qolar va shu sababli beixtiyor tarzda o'z asarlari-ni ta'sir doirasini cheklab qo'yardi. Lekin ularning eng yax-shilarida dasturning bunday umumiy noaniqligi va noravshanlik yengib o'tilardi: List yaratgan musiqa namunalari aniq va tu-shunarli, mavzusi ta'sirli va ravshan, shakli aniq. Dasturiy an'ana-lar Listning ko'plab transkripsiyalarida ko'zga tashlanadi, ne-gaki, ular opera va romanslarning aniq sujeti bilan bevosita bog'liq. Listning vengr xalq hayoti manzaralarini aks ettiruvchi rapsodiya-lari ham dasturiy hisoblanadi.

Listning dasturiylik tamoyillari Berlioznikidan farq qiladi. Berlioz simfoniya-sida sujet rivojini bayoniy uslubga bersa, Listni ko'proq asosiy poetik g'oyaning umumlashmasi qiziqtiradi.

O'zining rang-barang topilmalari bilan List melodika sohasini kengaytirgan holda bir vaqtning o'zida u garmoniya sohasida ham yangiliklar kiritadi. List «simfonik poema» janri va «monote-matizm», deb ataluvchi musiqiy rivojlanish usullarining yaratuv-chisi bo'lib hisoblangan. Listning fortepiano texnikasi, faktura so-hasidagi muvaffaqiyatlari ahamiyatlidir, negaki, List daho da-rajasidagi ijrochi bo'lgan va tarixda unga yetadigani bo'lmagan.

Ferens List 1811-yil 22-oktabrda Doboryan qishlog'ida (Veng-riya) dunyoga kelgan. Bolaligida lo'lilar ohanglari va venger deh-qonlarining quvnoq qo'shiqlariga maftun bo'lib qolgan. Listning otasi, graf Esterxazining katta yer-mulkida boshqaruvchi, ha-vaskor musiqachi bo'lgan va o'g'lining musiqaga qiziqishini rag'batlantirardi. Aynan u bolaga fortepiano chalish asoslarini o'r-gatgan. 9 yoshida Ferens qo'shni Shoprone shaharchasida o'zining birinchi konsertini beradi. Tez orada u Esterxazining ajoyib qasriga taklif etiladi. Bolakayning ijro mahorati graf mehmonlarini shun-chalik hayratlantirdiki, bir nechta zodagonlar Listning musiqiy ta'lim olishi uchun pul to'lash istagini bildirishdi. Ferensni Ve-naga yuborishdi, u yerda kompozitsiyani A. Salyeridan va for-tepianoni Yevropaning yirik pedagogi K. Chernidan o'rgandi.

Listning Venadagi debuti 1822-yil 1-dekabrda bo'lib o'tdi. Tanqidchilar hayratda qolishdi va shundan e'tiboran, List uchun

shuhrat va to'la zallar ta'minlandi. U mashhur noshir A. Diabelidan vals mavzusiga variatsiyalar yozish taklifini oladi, shunday qilib, yosh musiqachi noshir xuddi shu iltimos bilan murojaat qilgan buyuk Betxoven va Shubert davrasiga qo'shilib qoldi. Shunga qaramay List (xorijlik sifatida) Parij konservatoriyasiga qabul qilinmagan va o'z bilimini oshirish maqsadida to'lovli darslarga qatnadi. List musiqa nazariyasi bo'yicha Parijda italyan operasi kapelmeystri F. Pauer va konservatoriya professori chex A. Reyxdan ta'lim oldi.

Listning dastlabki kompozitorlik tajribalaridan biri 1825-yili Grand Operada qo'yilgan «Don Sancho yoki muhabbat qasri» operasi bo'ldi. Bu vaqtda u konsertlar bilan Fransiya va Angliyaga bir qator safarlarni amalga oshirdi. Otasining o'limidan so'ng (1827) List dars bera boshladi. O'sha paytda yosh bastakorlar G. Berlioz va F. Shopen bilan tanishdi. Ularning san'ati Listga katta ta'sir ko'rsatdi: u Berliozning partiturasidagi milliy-mahalliy boylikni «fortepiano tiliga o'girish» hamda Shopenning mayin lirizmini o'zining jo'shqin temperamenti bilan qo'shib olib borishni uddalay olardi. List Shopenga bag'ishlangan ko'plab nozik va aniq tavsiflar va kuzatishlardan iborat bo'lgan kitob yozadi.

1830-yil boshida italyalik virtuoz skripkachi N. Paganini Listning eng yaxshi ko'rgan san'atkoriga aylandi. List o'sha darajada ajoyib fortepiano uslubini yaratishni maqsad qilib oldi va hatto, Paganining konsert estradasida o'zini tutishidagi ayrim xususiyatlariga taqlid qilardi. Endi List virtuoz pianinochi sifatida raqobatchiga ega emasdi.

List hissiyotli va jozibali odam bo'lgan. Uning har bir konserti haqiqiy tomoshaga aylanardi. List butun Yevropaning idealiga aylandi va konsert safarlariga uch yil davomida muttasil baland va ommaviy muhokama etiluvchi «romanlar»ga hamrohlik qildi. 1834-yil List grafinya Mari d'Agu (keyinchalik Daniyel Stern taxallusi bilan yozuvchi sifatida chiqish qildi) bilan birgalikdagi hayotni boshladi. Ularning turmushida uch farzand — o'g'il va ikki qiz tug'ildi. Farzandlarining kichigi Kozima buyuk pianist va dirijor G. Fon Bulovga turmushga chiqqan, keyin esa R. Vagnerning rafiqasi bo'lgan.

1835-yildan 1839-yilgacha List Mari d'Agu bilan Shveysariyadan Italiyagacha katta sayohatni amalga oshirgan. O'zining Shveysariya haqidagi taassurotlarini List «Sayohatchi albomi»

(1835—1836) nomi bilan fortepiano asarlari turkumida gavdalantirgan. Bu turkum to'rt bo'limdan iborat. *Birinchi qism* — «Taassurot va poetik kechinmalar» yettita pyesadan tashkil topgan: «Lion», «Buloqda», «Vallenshtadt ko'lida», «Jeneva qo'ng'iroqlari», «Oberman vodiysi», «Vilgelm Tellning butxonasi», «Psalom». «Sayohatchi albomi»ning *ikkinchi qismi* «Alp yaylovlari gullari» nomini olgan; *uchinchi qism* — «Parafrazalar».

1837-yilning may oyida List Mari d'Agu bilan Italiyaga jo'nadi. Uyg'onish davri italyan san'ati yodgorliklari ta'siri ostida List tomonidan keyinchalik «Sayohatning ikkinchi yili» shaklida qayta ishlangan asarlar yaratildi: «Nikoh» (Rafael surati bo'yicha), «Mutafakkir» (Mikelanjelo haykali bo'yicha); uchta «Petrarka soneti», «Danten o'qigach» sonata-fantaziyasi va hokazo.

Serunum konsert faoliyati 1839—1847-yillar qayd etilgan. List Avstriya, Belgiya, Angliya, Fransiya, Vengriya, Shotlandiya, Rosiyada chiqish qildi va 1849-yilda konsertlar turkumini berdi. Undan tushgan mablag'ni Bonn shahridagi Betxoven yodgorligini barpo etish uchun sarflandi. Mazkur konsertlarda List tomonidan ijro etilgan asarlar ko'lami cheksiz: shaxsiy transkripsiya-dagi turli opera uverturalari, «Don Juan», «Figaroning uylanishi», «Iblis Robert», «Gugenotalar», «Norma» operalari mavzulariga parafrazlar, Betxovenning Beshinchi, Yettinchi simfoniyalari, Paganini kaprislari, Bax, Betxoven, Shopen, Shubert, Shumanlar asarlari va ko'plab shaxsiy asarlar (Vengr rapsodiyalari, «Petrarka sonetlari» va boshqalar).

1842-yil aprelda List Peterburgda chiqish qildi, 1843-yil mayda esa Peterburg va Moskvada. 1847-yil List Ukrainada (Kiyev, Odessa), Moldaviyada, Qora dengizdan Turkiyaga o'tib, Konstantinopolda konsert berdi, keyin esa Ukrainaga qaytdi, bu yerdagi Yelizavetgrad shahrida pianist-virtuozning sayohatlari davri yakuniga yetdi. 1839-yil Mari d'Agu bilan ajrashgach, List polyak pome-shigining qizi Karolina Vitgenshteyn bilan uchrashadi. 1848-yilning boshida List Karolina Vitgenshteyn bilan birgalikda Germaniyaga, Veymar shahriga kelib joylashadi.

Kichik nemis shaharchasi Veymar bir vaqtlar gullab-yashnagan madaniy markaz bo'lgan va List unga san'at poytaxti sharafiga qaytarishni orzu qilgan. List Veymar opera teatri dirijori etib tayinlandi. Opera teatriga o'n yillik rahbarligi davrida List turli bastakorlarning operalarini ko'plab sahnalashtirish ishlarini amalga

oshirdi: Glukning «Orfey», «Alsesta», «Armida», Meyerberning «Gugenotlar»i, Betxovenning «Fidelio»si, Motsartning «Don Juan» va «Sehrli nay»i, Rossinining «Vilgelm Tell» va «Otello»si, Veberning «Freyshyuts» va «Evrianta»si. Veymarda List o'z zamondoshlari operasini targ'ib etar edi: 1852-yili u Berliozning «Benvenuto Chellini», 1855-yili esa Shumannning «Genoveva» operalarini qo'ydi. Vagnerning «Tangeyzer» (1849), «Loengrin» (1850), «Uchar gollandiyalik» (1853) operalari qo'yildi.

List Fransiyada Berliozning romantik uslubi tushunilmagan bir paytda bu bastakor musiqasi kunlarini uyushtiradi. List tomonidan Berliozning asarlari ijro etildi («Fantastik simfoniya», «Garold Italiyada», «Romeo va Julyetta», «Faustni qoralash», «Rim karnavali»). 1856-yilda Motsart tavalludining 100 yilligi munosabati bilan List Venada dirijorlik qildi.

Listning adabiy faoliyati yangi musiqani bosma so'z bilan faol targ'ib qilishida namoyon bo'ldi. U Berliozning «Garold Italiyada»si, Vagnerning «Tangeyzer», «Uchar gollandiyalik», «Loengrin» operalariga bag'ishlangan maqolalari katta tadqiqot bo'lib, ularda sanab o'tilgan bastakorlar ijodi va ularning asarlari tahlili berilgan. Veymarda Listning ikki kitobi yozilgan: «Shopen» (1849) va «Vengr lo'lilari» musiqasi haqida (1854).

Veymar davrida List pedagoglik faoliyati bilan faol shug'ullangan. Ommaviy chiqishlardan voz kechgach, List o'zini yosh musiqachilarni tarbiyalashga bag'ishladi. List o'quvchilari qatorida yetuk pianinochi va dirijor Gans Bulov, pianinochi Karl Tauzig, bastakorlar Petr Kornelius va Ioaxim Rafflar bo'lgan. Butun umri davomida List 337 nafar o'quvchini tarbiyalagan. Ular orasida rossiyalik o'quvchilar ham bo'lgan (Aleksandr Ziloti, Vera Timanova).

1854-yili List Veymarda «Yangi Veymar uyushmasi»ni tuzdi, 1861-yili «Umumnemis musiqa uyushmasi»ga asos soldi. Ularning vazifasi yangi, ilg'or musiqa san'ati g'oyasini yoyish va buyuk bastakorlar — eskilari va zamonaviylarining ijodini targ'ib etish bo'ldi. Veymarda List chex musiqasining buyuk klassigi Bedrjih Smetana, Iogannes Brams, vengr skripkachisi Edde Remini, rus bastakorlari A.N. Serov, A.G. Rubinshteyn va boshqalar bilan uchrashadi.

Veymar davrida 12 ta simfonik poema (13 tasidan), 15 ta vengr rapsodiya (19 tasidan), fortepiano konsertlarining yangi tahriri, «Oliy mahorat etudlari» va «Paganini kaprislari bo'yicha etudlar» yozildi. H-moll sonatasi ham shu davrda ijod qilingan.

Listning 12 ta simfonik poemasi dasturiy musiqaning go'zal namunalaridandir. Unda musiqiy obrazlar va ularning tadriji poetik hamda ma'naviy-falsafiy g'oyalar bilan bog'lanib ketgan. List bir qismli shaklda yozilgan yirik dasturiy asar bo'lgan yangi romantik janr — «simfonik poema» yaratuvchisi bo'ldi. Simfonik poemalarda List tomonidan gavdalandirilgan obrazlar doirasi juda kengdir. Viktor Gyugoning she'rlariga yozilgan «Tog'da eshitganlarim» simfonik poemasida tabiatning ulug'vorligi, insoniy iztiroblar va kechinmalarga zid qo'yishdek romantik g'oyalarni mujassamlashtiradi.

Gyotening yuz yillik yubileyiga yozilgan «Tasso» simfonik poemasida Tassoning hayotligidagi iztiroblari va uning vafotidan so'ng ulug' iste'dodining zafarli tantanasi tasvirlanadi. «Orfey» (1854) simfonik poemasi Glukning Veymardagi «Orfey» operasi postonovkasiga uvertura sifatida yozilgan. Mazkur simfonik poemada List san'at ramziga aylangan frakiyalik xonanda Orfey haqidagi mashhur qadimgi yunon afsonasini gavdalandirdi. «Prometey» (1850) simfonik poemasi dastlab Garderning «Prometeyning ozod etilishi» dramasi postanovkasiga uvertura edi. Bu asar xudolardan olovni o'g'irlab, odamlarga tuhfa etgan yunon afsonasi qahramoni Prometeyning azamat obrazi bilan uyg'un. «Preludlar» simfonik poemasi avval Lamartin she'ri asosida yaratilgan bo'lib, Jozef Otranning matni asosidagi to'rt erkaklar xoriga kirish tarzida yaratilgan edi. Keyinroq uni qayta ishlash asnosida mustaqil simfonik poemaga aylantirish jarayonida List Lamartinning «Poetik mushohadalar» she'rini tanlaydi va uning matni musiqaga ko'proq mos kelishini anglab yetadi.

Listning boshqa simfonik poemalarini sanab o'tamiz: «Mazepa» (1851, Viktor Gyugo bo'yicha), «Bayram jarangi» (1853), «Qahramon haqida yig'i-yo'qlov» (1850—1854), «Vengriya» (1854), «Gamlet» (1858, Shekspir tragediyasi bo'yicha), «Gunnlar jangi» (1857, nemis rassomi Vilgelm Kaulbax freskasi bo'yicha), «Ideallar» (1857, Shiller bo'yicha).

Veymar davrida ikki dasturiy simfoniya yozilgan: 1854-yilda «Faust» simfoniyasi, u uch qismdan iborat: «Faust», «Gretxen», «Mefistofel». 1857-yilda Dantening «Ilohiy komediya»si bo'yicha ikki qismdan iborat simfoniya yozilgan: «Do'zax» va «Arosat». Shuningdek, Lenauning «Faustdan ikki epizod», «Tungi namoyish» va «Mefisto-vals» (1860) yozilgan.

Rim va ikkinchi Veymar davri 1861-yilda List knyaginiya Vitgenshteyn bilan nikohini ilojisiz qilib qo'yayotgan bir qator siyosiy va diniy xarakterdagi g'ovlarni bartaraf etishga umid qilib, Rimga otlandi. Rim katolik cherkovi ularning ittifoqiga fотиha berishdan bosh tortgach, g'ayratli musiqachi charchagan va hayotdan hafsalasi pir bo'lgan holda tarki dunyo qildi. 1865-yil List abbatlik darajasini qabul qildi va bir necha yirik diniy asarlar yozdi: «Muqaddas Yelizaveta» (1862), «Xristos» (1866) oratoriyalari, «Vengr tojlanish messasi» (1867).

Rim davrida List dunyoviy yonalishda ham musiqa yozgan: «O'rmon shovqini» va «Gnomlar yurishi» mashhur fortepiano etudlari (1862), «Ispan rapsodiyasi» (1863), Betxoven, Verdi va Vagner asarlari transkripsiyalari.

1869-yili List Veymarga qaytdi, bastakor ijodining so'nggi davri boshlandi. Bu davrda List Vena, Parij, Budapeshtga borib turar edi. Vatani, Budapeshtda u milliy musiqa akademiyasining birinchi prezidenti va o'qituvchisi etib tayinlangan (1875). Veymarda Listning oldiga ko'psonli o'quvchilar kelishar edi: A. Ziloti, Sofya Metner, Vera Timanova. Listning huzurida A. P. Borodin bir necha marta bo'lgan. List tashabbusi bilan A. P. Borodinning simfoniyasi ilk ijrosi Baden-Badenda uyushtirildi (1880).

List rus bastakorlarini yaxshi ko'rar va ularning asarlariga ko'plab transkripsiyalar yozgan edi: «Ruslan va Ludmila» operasidan Chernomor marshi, Chaykovskiyning «Yevgeniy Onegin» operasi, Alyabyevning «Bulbul», Rubinshteynning «Azra»sidan polonezlar. List tomonidan Aleksey Tolstoyning «So'qir mashshoq»i matniga melodeklamatsiya yozilgan.

Hayotining so'nggi yillarida List «Sayohatlarning uchinchi yili»ni yozdi. Unda bastakorning Rim taassurotlari aks etgan («d'Este villasi sarvlari», «d'Este villasi favvorolari»). So'nggi davrda List ijodi qarama-qarshiliklarda o'tdi: diniy mushohada unsurlariga ega bo'lgan musiqiy asarlar bilan birgalikda, musiqiy impressionizm manbalarini ochib beruvchi asarlar ham uchraydi («Qo'ng'ir bulutlar» (1881), «Motam qayig'i» (1882). Ana shu davrda bir vaqtning o'zida List maishiy raqs janri bilan bog'liq yorqin asarlarni yozdi: uchta «Yoddan chiqqan vals» (1881—

1883), ikkinchi va uchinchi «Mefisto-vals» (1880 1883), «Mefisto-polka» (1883), so'nggi venger rapsodiyalari (16—19). So'nggi yillarda List ommaviy chiqishlari qayta boshladi. Vagner vafotidan so'ng 1883-yili List Veymarda xotira konsertini o'tkazdi. 1886-yil boshida 75 yoshli List Angliyaga boradi, u yerda qirolicha Viktoriya tomonidan qabul qilinadi va uni qadrdlovchilar tomonidan hayajon bilan kutib olinadi. Charchagan va o'zini yomon his qilayotgan List Angliyadan Bayretga har yilgi Vengriya festivaliga keladi. U ana shu shaharda 1886-yil 31-iyulda o'pka shamollashiga chalilib vafot etdi.

Eslab qolish kerak

- List — musiqiy romantizmning eng yorqin namoyandasi.
- Listning Venadagi debuti 1822-yil 1-dekabrda bo'lib o'tdi.
- *Simfonik poema* — bayon qilish, lirik yoki dramatik xarakterdagi dasturga ega bir qismli simfonik asar, dasturiy musiqaning asosiy turlaridan biri.
- *Parafraza* — mohirona cholg'u fantaziyasining XIX asrda tarqalgan ifodasi. U asosan fortepiano uchun ommaviy qo'shiqlar, opera ariyalari mavzularidan tashkil topadi.
- *Transkripsiya* (*transcriptio* — ko'chirib yozmoq). Simfonik, yakka cholg'u, vokal musiqani fortepiano uchun qayta ishlangan.

NAZORAT SAVOLLARI

1. List Vengriya musiqa san'atining rivojiga qanday hissa qo'shgan?
2. Listning hissiyot va jozibasi qanday bo'lgan?
3. Kompozitorning muharrirlik faoliyati xususida fikr yuriting.
4. Listning qaysi asarlari Vengriyaga bag'ishlangan?
5. List Parijda kimdan tahsil olgan?
6. Listning operasi qanday nomlanadi?
7. Listning Italiya va Shveysariya sayohatlari taassuroti ostida yozilgan fortepiano pyesalari seriyasi qanday nomlangan?
8. Listning qanday adabiy ishlarini bilasiz?

9. List tomonidan «Umumnemis musiqa uyushmasi» oldiga qo'yilgan vazifa nima edi?
10. Bastakorlardan qay biri Listni Veymarda yo'qlab turardi?
11. List nechta simfonik poema yozgan?
12. Listning ikkita dasturiy simfoniyasi qanday nomlangan?
13. Rus kompozitorlari asarlariga List yozgan transkripsiyalardan qaysi birini bilasiz?
14. List nechta fortepiano sonatalarini yozgan?
15. List qaysi janr asoschisi bo'lgan?

17.1. Forteplano ijodi

List o'zining butun ijodiy faoliyati davomida fortepiano musiqasini yozdi. U o'zining eng qimmatli fikr-o'ylarini, orzu-umidlarini va tiyg'ularini fortepianoga bag'ishladi. Uning fortepiano uchun asarlarida kompozitor va ijrochining ijodiy o'zligi uyg'un holda birlashib ketgan.

Buyuk pianinochi sifatida List o'zining ajoyib ijrosi bilan minglab tinglovchilarni qoyil qoldirardi, u pianino texnikasining turli-tuman ko'rinishlarini mohirona egallagan edi. U fortepiano sadolanishi butun tizimi va xarakterini o'zgartira oldi, fortepianoda dabdabali ijro etish, cholg'uning qudrati va go'zalligini birinchi o'ringa olib chiqdi. List fortepiano fakturasini orkestr vositasidagi ifodaviylik bilan boyitdi, orkestr cholg'ulari turli guruhlarining sadolarini mohirona tarzda talqin etdi. U ko'plab cholg'ularni, jumladan, fortepiano adabiyotida kamdan kam uchraydigan qo'ng'iroqchalar, venger milliy cholg'ulari (simbal) tembrini o'rniga qo'yib o'xshatdi.

List o'zining fortepiano uchun asarlarida tremolo, akkordli trellar kabi orkestr uslublaridan keng foydalandi, yuqori registrda kadensiya ko'rinishidagi jilvali, tiniq bayon usulini ajoyib tarzda qo'lladi.

List fortepiano musiqasida pozitsiyali majmualar (oktava, akkordlar) sakrama harakatini qo'llashi yangilik bo'ldi, ular sadolanishga ulkan kenglik va mahobatlilik bag'ishlaydi. Butun klaviatura bo'ylab o'tuvchi va yagona pedalda ijro etiluvchi oktavali, qo'shaloq notali passajlarni Listning eng sevimli texnik usullari sirasiga kiritish mumkin.

List fortepiano ijodining asosiy tamoyili uning dasturiyligi bo'lib, shu tufayli u keng obrazlar doirasini ochib bera oldi. Uni qahramonlik («Lion» pyesasi, moslashtirilgan «Rakotsi marsh»), sevgi lirikasi (uchta «Petrarka sonetlari», uchta noktyurn), tabiat obrazlari («d'Este villasi favvorolari»), iblis ibtidosi, Mefistofel («Mefisto-vals», si minor sonatasi), diniy tuyg'ular (si minor sonatasi yordamchi partiyasining birinchi mavzusi) o'ziga tortardi.

Listning fortepiano ijodida uning o'n to'qqizta vengercha rapsodiyalari muhim o'rinlardan birini egallaydi, bu rapsodiyalar venger va lo'lilarning qo'shiq-raqsarlari mavzulariga asoslangan o'ziga xos milliy-romantik poemalardir.

30-yillar oxiridan boshlab List «Venger milliy kuylari» to'plamini yarata boshladi. Keyinchalik, shu to'plamning ko'plab kuylarini List ajoyib tarzda fortepianoda rivojlantirdi.

Bir-biriga qarama-qarshi lavhalarining almashinuviga asoslangan rapsodiyalar shakli xalq musiqachiligidan boshlanadi. Og'ir qismlar musiqasi qadimiy vengercha raqs — yurishni eslatadi. Tez qismlar xalq xursandchiligi manzarasini tasvirlaydi va chardashni eslatadi. Listning ba'zi rapsodiyalariga dasturiylik xususiyatlari xosdir, bu haqda ularning sarlavhasidan bilish mumkin. Bular Beshinchi rapsodiya — «Qahramonona elegiya», To'qqizinchi rapsodiya — «Pesht karnavali», O'n beshinchi rapsodiya — «Rakotsi marsh».

Ikkinchi rapsodiyasi kompozitorning ushbu janrdagi eng saralari. Rapsodiya qisqa improvizatsiyali kirish (Lento a capriccio) bilan ochiladi, u tinglovchini yorqin va rang-barang xalq hayoti dunyosiga olib kiradi va hikoyanavis qo'shiqchilar kuylashini eslatadi.

134-misol

Yuqori ovozning o'ziga xos forshlagli kuyi venger xalq musiqasiga xos bo'lib, quyi registrdagi akkordlar esa torli xalq cholg'ularining sadolanishini tasvirlaydi.

Birinchi qism qo'shiq (Lassan) bo'lib, uning kuyi venger milliy xarakteriga ega. Qo'shiqning har bir jumlasini verbunkosh uslubiga xos bo'lgan ritm aylanmasi yakunlaydi.

135-misol

Qo'shiq yengil raqsga o'tadi va ikkinchi qismida bosh ahamiyatga ega bo'ladi.

136-misol

Rapsodiyaning ikkinchi qismi (Friska) raqsnig turli-tuman variatsiyali rivojlantirishga asoslangan. Bu — xalq bayramona xursandchiligi manzarasi bo'lib, tobora to'xtatib bo'lmas darajaga yetadi.

137-misol

Raqs jonlanib boradi va tempning asta-sekin tezlashuvi hamda dinamikaning kuchayishi evaziga girdobli, olovli raqsga aylanadi. Ulkan kuchga ega bo'lib, raqs sekin-asta so'nadi, harakat og'irlashadi. Raqsga tushayotganlar ketishadi va uzoqdan ular raqsining sadosi eshitiladi. Biroq, bayram qilayotgan olomon raqs tushish uchun qaytib kelganda raqs avvalgi intiluvchan harakat bilan qayta tiklanadi.

Oltinchi rapsodiya to'rt bo'limdan tashkil topgan. Birinchi bo'lim vengercha marsh ko'rinishida.

138-misol

Tempo giusto

Ikkinchi bo'lim (Presto) — shiddatli raqs.

139-misol

Presto

Uchinchi bo'lim (Andante) — qo'shiqchi-hikoyanavislar kuy-lashini tasvirlovchi rehitativsimon improvizatsiyadir.

140-misol

Andante

To'rtinchi bo'lim — jadal raqs (Allegro), xalq xursandchiligini tasvirlaydi.

Allegro

Rapsodiyaning ushbu bo'limi o'ta mohironadir: jadal harakatdagi oktavalar, repetitsiyalar, basda oktavalarining sakrama harakatlari pianinochilar uchun sezilarli qiyinchiliklar tug'diradi.

Ikkita rapsodiyaning tahlili shuni ko'rsatadiki, ularda xalq musiqasiga xos bo'lgan mavzu materialini rivojlantirishning variatsiyali uslubi ustunlik qiladi. List rapsodiylarida venger xalqining milliy xarakteri ajoyib talqiniga ega bo'ldi.

Listning yakkanavoz konsert pyesalari orasida «Darbadarlik yillari» ajralib turadi. Ushbu katta fortepiano turkumining uch yili Listning deyarli butun ijodiy hayoti davomida yaratildi. «Darbadarlik yillari» pyesalari list hayotida musiqiy kundalik vazifasini o'tadi, unda uning atrof hayotdan olgan taassurotlari o'z aksini topdi.

Ikkita daftar Veymarda tugallandi (birinchisi — 1855-yilda, ikkinchisi — 1858-yilda). «Uchinchi yil» 1867—1877-yillar davomida yaratildi.

«**Birinchii yil**» — Shveysariya obrazlarini fortepiano musiqasida talqin etishning tajribasi. Bu yerda List tabiat obrazlarini rang-barang va shoirona tarzda talqin qildi. Bular: «Momaqaldiroq», «Jeneva qo'ng'iroqlari», «Manba yonida», «Vallenshtadt ko'lida» pyesalaridir.

«**Ikkinchi yil**» — shuningdek, badiiy jihatdan ahamiyatlidir, chunki Listgacha hech kim fortepiano musiqasida Uyg'onish davri buyuk san'atkorlari obrazlarini bunday yaratmagan edi. List rassomchilik va she'riyat asarlarining o'ziga ilhom baxsh etgan asosiy badiiy mazmunini ifodaladi. Bular Rafael asari bo'yicha «Nikoh», Mikelanjeloning «Mutafakkir», Petrarkaning uchta soneti, «Danteni o'qigandan so'ng» fantaziya-sonatasi. Ushbu turkumga zamonaviy Italiyaning qo'shiq-raqs san'atini o'ziga xos tarzda talqin etuvchi pyesalar kirgan: «Gondolyera», «Kansona», «Tarantella».

«**Uchinchi yil**» kompozitorning Rim taassurotlarini ifodalaydi: «d'Este villasi sarvlari», «d'Este villasi favvorolari» va diniy taassurotlar: «Angelus», «Qalb yuksakligi».

Asl lirik joziba bilan yo'g'rilgan pyesalar — «Jeneva qo'ng'iroqlari», «Manba yo'nida», «Vallenshtadt ko'lida»dan tortib to darbadarlikning ikkinchi yilidagi shiddatli italyancha tarantellagacha bo'lgan pyesalar har birining mazmuni va xarakteri badiiy-shoirona obraz bilan belgilanadi. «Uchinchi yil»da Shveysariyani nafaqat qudratli tabiatli mamlakat, balki erksevar xalqi timsolida ko'rsatuvchi «Vilgelm Tell kapellasi»dan to dafn qo'shig'i — «d'Este villasi sarv daraxtlari»gacha ko'rish mumkin.

Ushbu pyesalarning bari o'zining mazmuni va xarakteri bo'yicha turli-tumandir. Psixologik mohiyati mavjud bo'lgan ovoz yozuvi onlarini «Vallenshtadt ko'lida» pyesasida kuzatish mumkin — chap qo'ldagi yengil garmoniya shakllari suv oqimining ravon shildirashini tasvirlaydi.

142-misol

Andante placido

«Buloq yonida» pyesasida quyosh nurlarida yaltirayotgan suv tomchilarining shoirona tasvirlanishi berilgan.

143-misol

Allegretto grazioso

«Petrarka soneti» № 104 mi major ulkan sevgi tuygʻusini talqin etishda chuqur insoniylik ruhiyati bilan ajralib turadi, u List fortepiano lirikasining eng yaxshi asarlari qatoridan joy olgan.

144-misol

Agitato assai

List tomonidan neapolitancha qoʻshiqlar mashhur muallifi Gilyom Lui Kotrodan olingan, ikki mavzu — tarantella va neapolitancha qoʻshiqdan tashkil topgan «Tarantella» xalq xursandchiligining bayramona musiqiy tasvirlanishini ifodalaydi. «Tarantella» jadal Presto tezligida ijro etiladi.

145-misol

Presto

Neapolitancha qo'shiq ifodali, xarakteri bilan tinglovchini o'ziga jalb qiladi.

146-misol

!

Eslab qolish kerak

- List fortepianoni katta konsert estradasiga olib chiqdi, fortepiano fakturasining o'ziga xos xususiyatlarini saqlagan holda uni orkestrga yaqinlashtirdi.

- List ijodida «fortepianoga xos» va «orkestrga xos» tushunchalar tabiiy tarzda uyg'unlashib ketadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. List fortepiano ijodining bosh tamoyili nimadan tashkil topgan?
2. Listning o'n to'qqizta vengercha rapsodiyalariga tavsif bering.
3. Listning Ikkinchi rapsodiyasi haqida so'zlab bering.
4. Listning Oltinchi rapsodiyasi haqida so'zlab bering.
5. «Darbadarlik yillari» qachon yaratilgan?
6. «Darbadarlik yillari»da dasturiylik qanday talqin etilgan?

17.2. Simfonik ijodi

Simfonik musiqa List ijodida muhim o'rinlardan birini egallaydi. List orkestr uchun aksariyat asarlarni Veymar shahrida yozdi. Bular o'n uchta simfonik poemalar, ikkita simfoniya («Faust», «Dante»), Lenau «Faust»idan ikki lavha («Tungi yurish» va «Mefisto-vals»).

Veymar shahrida List ijodida bir qismli simfonik poema janri paydo bo'ldi va bu janr hozirgi kunda ham yashab, rivojlanib kelmoqda. Listning simfonik poemalari dasturiy asarlar bo'lib, ularda erkin rivojlanish tamoyillari klassik shakllar (sonata allegrosi, variatsiyalar, rondo) bilan uyg'unlashib ketadi. List birlamchi adabiy manbaning asosiy g'oyasini ochib beruvchi umumlashtirilgan dasturiylik tarafdori edi. Sujetli hikoya qiluvchi simfonizm ijodkori bo'lgan Berliozdan farqli o'laroq, List o'z asarlarida san'at asarlari, tabiat hodisalari, manzaralar va adabiy asarlardan olingan kayfiyatni tasvirlaydi.

Listning dasturiy simfonik asarlaridagi g'oyalar, mavzular va obrazlar doirasi juda keng. «Vengriya» va «Qahramon haqida yig'i» simfonik poemalari Vatan mavzusini ochib beradi. «Bayram jaranglari» poemasi o'ziga xos san'at madhiyasidir. «Gunnlar jangi» (nemis rassomi Paul Kaulbax freskalari bo'yicha) poemasi tarixning fojiaiy sahifasidir. «Orfey», «Prometey» poemalari g'oyasi antik afsonalar bilan, «Gamlet» poemasi Shekspir tragediyasi bilan, «Yuksak maqsadlar» poemasi Shiller bilan, «Faust — simfoniya», «Tasso» Gyote bilan, «Mazepa», «Nimalar eshitilar tog'dan» Gyugo bilan bog'liq.

Simfonik poemalarda List butun asar davomida bitta mavzu yoki mavzular guruhini o'tkazish uslubini qo'llaydi, bu mavzular variatsiyalanadi. Buning oqibatida qahramon xarakterining ko'p qirralari ochib beriladi. Ushbu uslub **monotematizm** uslubi deb ataladi va u «Tasso», «Mazepa», «Preludlar» poemalarida **izchil** tarzda o'tkaziladi.

«Preludlar» List tomonidan fransuz shoiri Jozef Otran she'riga to'rtta «Zamin», «Shamollar», «To'lqinlar», «Yulduzlar» («To'rt tabiat hodisasi») erkaklar xoriga uvertura sifatida mo'ljallangan edi. Keyinroq, poemani yozib bo'lgandan so'ng, List poemaga mos dasturni izlab Lamartinining «Poetik mushohadalari»ga murojaat qildi. Lamartini she'rlarining turli misralaridan matnli sharh yaratib, List poema nomini aniqladi.

«Preludlar»ning bosh g'oyasi A.N. Serov tomonidan quyidagicha aniq ifodalangan: «Bizning hayotimiz birinchi tantanali notasi o'lim lahzasida yangrovchi o'sha noma'lum qo'shiq oldidagi qator preludlar emasmi?»¹.

Shuni ta'kidlash joizki, List va Lamartini asarlarining g'oyaviy mohiyati o'rtasida prinsipial farq mavjud. Lamartinining pesimistik g'oyasi shundan iboratki, inson hayoti — bu o'lim oldidan preludiya. List optimistik, hayotbaxsh g'oyali asar yaratdi. «Preludlar»ning intonatsion-obrazli tuzilmasida o'lim obraziga ozgina bo'lsa ham ishora yo'q. «Preludlar» musiqasida, dasturga qarama-qarshi asosiy g'oya katta obrazli aniqlik bilan ifodalangan va bunga janrli (marsh, pastoral) va manzarali (bo'ron, trubalar chaqirig'i, cho'pon ohanglari) jihatlardan foydalanish orqali erishiladi.

Poema muqaddima va aks etuvchi (oynali) repriza bilan sonata shaklida yozilgan, bu jihatlar poemaning qahramonona kayfiyatini belgilab beradi, u bosh partiyaning lirik emas, balki qahramonona obrazlari bilan yakunlanadi.

Asarning turli bo'limlarida yangi g'oyaviy-emotsional ma'noga ega bo'luvchi savol xarakteridagi bitta qisqa leyintonatsiya yordamida, List monotematizm uslubini qo'llaydi.

147-misol

Torli cholg'ular, keyin esa yog'och puflama cholg'ular ijro etuvchi ushbu intonatsiyaga muqaddima mavzusi qurilgan.

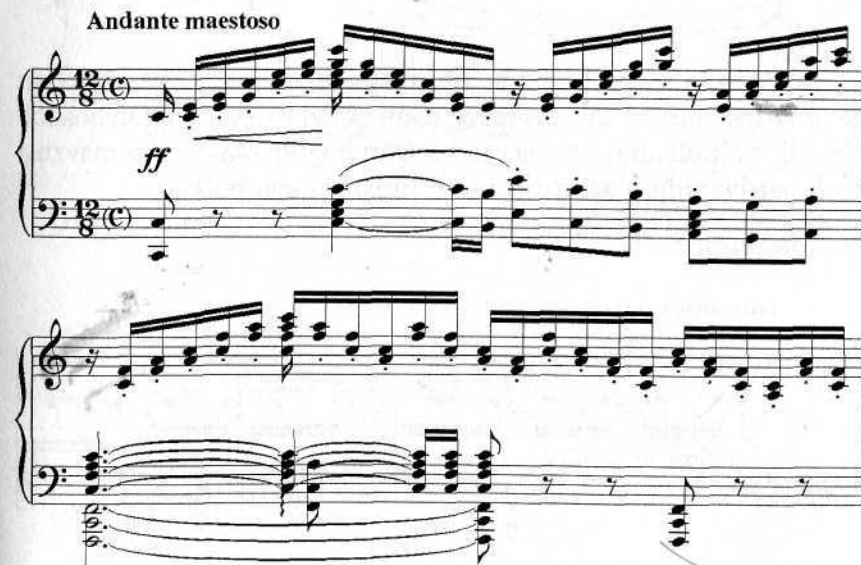
¹ A.N. Serov. Rus musiqa jamiyatining uchta so'nggi kechasi. Tanlangan maqolalar. 1-jild, 569-b.

148-misol

Bosh partiyaning marshnamo tantanali mavzusi mag'rur va qudratli inson obrazini yirik qilib ko'rsatadi. U muqaddima mavzusidan o'sib chiqadi va fagotlar hamda past registrlil torli cholg'ular yordamida qo'shaloqlangan trombonlarda do major tonalligida sadolanadi.

149-misol

Bog'lovchi va yordamchi partiyalar bosh partiyaga nisbatan qarama-qarshidir. Ular sevgi tuyg'usini ifodalaydi. Umuman boshqa obrazli-ma'noli ahamiyatga ega bo'lgan bog'lovchi partiya mavzusi bosh partiyaning o'zgartirilgan ko'rinishiga ega bo'ladi.

150-misol

estressivo, cantando

Mavzu baslarda butun asarning leytintonatsiyasi bo'lib kuzatib boriladi, u turli obrazli ma'no mohiyati bo'lgan turli mavzular o'rtasida qarama-qarshilik va birlikni amalga oshiradi.

Yordamchi partiya mavzusi mi majorda sadolanadi va u ham lirik sevgi obrazini ifodalaydi.

151-misol

Andante

Bu yengil, valsona mavzu, ayniqsa, altlarning divisisi bilan qo'shaloqlangan valturnalar kvarteti tufayli dilkash sadolanadi. U muqaddima mavzusining (3—4 t.) so'roq intonatsiyasiga ishorani o'zida mujassamlashtiradi va tobora o'sib, butun orkestrni qamrab olgan holda keng rivojlanishga olib keladi. Kulminatsiyada mavzu hayajonli sevgi madhiyasi sifatida jaranglaydi.

Rivojlov ikki bo'limdan iborat. Birinchi bo'lim inson baxtini barbod qiluvchi bo'ronni tasvirlaydi. Bu yerda kompozitor pastga va yuqoriga harakatlanuvchi xromatik yurishlar, kamaytirilgan garmoniyalar (kamaytirilgan septakkordlar), torli cholg'ular tremolosi, lad noturg'unligi kabi musiqiy vositalardan foydalanadi. Shu bo'lim ichida, bo'ron asta-sekin so'ngan vaqtda, goboy bog'lovchi partiya mavzusining intonatsiyasini ijro etadi, u bo'ron va baxtsizliklar ortasidagi yorqin sevgi xotiralari kabi taassurot qoldiradi.

Rivojlovning ikkinchi bo'limi Allegretto pastorale, bo'ron lavhasiga yaqqol qarama-qarshi va u osoyishta pastoral (qishloq, dala manzarasi)ni eslatadi. U yangi, mustaqil mavzuga qurilgan. Cho'pon nayi sadolarini valtorna, klarnet, fleyta va goboy cholg'ularini ifodalaydi. Mana shu pastoral fonda yordamchi partiyaning sevgi mavzusi paydo bo'ladi, u orkestr tuttisida forte yangraydi. Asta-sekin aks etuvchi pepriza boshlanadi, u rivojlov bilan qo'shilib ketadi. Bu yerda barcha mavzular bosh partiyaning qahramonona yo'nalishiga bo'ysundirilgan. Bog'lovchi partiya o'zi-

ning xayolchan xarakterini yo'qotadi va tantanali chaqiriqqa aylanadi. Yordamchi partiya g'olibona marsh xarakteriga ega bo'ladi. Poemani yakunlovchi bosh partiya mavzusi qahramonlikni tamoman mustahkamlovchi sifatida mahobatli va ulug'vor yangraydi.

«Preludlar» simfonik poemasi — List monotematizmining namunasi bo'lib, unda bitta mavzu o'zagidan (so'roq intonatsiyasi) chuqur g'oyaviy-obrazli mazmunga ega katta simfonik asar o'sib vujudga keladi.

Eslab qolish kerak

- List bir qismli dasturli simfonik poema janrini yaratuvchisi.
- Uning simfonik musiqasida dasturiylik umumlashtirilgan xarakterga ega.
- Sujetli hikoya qiluvchi simfonizm ijodkori bo'lgan Berliozdan farqli o'laroq, List o'z asarlarida san'at asarlari, tabiat hodisalari, manzaralar va adabiy asarlardan olingan kayfiyatni tasvirlaydi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. List simfonik orkestr uchun qanday asarlar yozdi?
2. Listning dasturiyligi qanday xarakterga ega?
3. Listning simfonik poemalarida qanday poetik obrazlar ifodalangan?
4. Listning «Preludlar»i haqida so'zlab bering.

ASARLARI RO'YXATI

Simfonik asarlar

- 13 ta simfonik poemalar.
- Ikkita simfoniya: «Faust», «Dante».

Oratoriyalar va messalar

- «Avliyo Yelizaveta haqida afsona».
- «Iso».
- Gran messasi.
- Venger tantanali messasi.
- Qo'shiqlar va romanslar (90 ga yaqin).

Fortepiano uchun asarlar

- Yuksak ijrochilik mahorati etudlari.
- Paganini bo'yicha katta etudlar.
- Uchta konsert etudlari.
- Ikki konsert etudlari.
- «Sayohatchi albomi».
- «Sayohat yillari».
- «Shoirona va diniy garmoniyalar».
- «Ovuntirishlar».
- «Venger tarixiy portretlari».
- 2 ta afsona.
- 2 ta ballada.

Sonata

- «Mefisto-vals».
- Venger rapsodiyalari.
- Valslar, galoplar, polonezlar, chardashlar, marshlar va boshqa asarlar.

Fortepiano uchun asarlar transkripsiyalari va qayta ishlangan asarlar

— Shubert asarlari (72).	— Guno asarlari (4).
— Betxoven asarlari (3).	— Verdi asarlari (8).
— Veber asarlari (15).	— Bax asarlari (7).
— Shuman asarlari (14).	— Shopen asarlari (6).
— Vagner asarlari (12).	— Meyerber asarlari (6).
— Berlioz asarlari (9).	— Donitsetti asarlari (6).
— Mendelson asarlari (9).	— Bellini asarlari (5).

Fortepiano va orkestr uchun asarlar

- Birinchi konsert Es-dur.
- Ikkinchi konsert A-dur.
- «O'lim raqsi» (1849, qayta ishlangan — 1853, 1859).

18. JUZEPPE VERDI (1813–1901)

Juzepe Verdi 1813-yilning 10-oktabrida Busseto shaharchasi yaqinidagi Le-Ronkole qishlog'ida dunyoga kelgan. Uning otasi traktorchi bo'lib, oilani ancha qiyinchilik bilan tebratgan. Verdi yetti yoshida qishloq cherkovida ilk marta organ tovushini eshitgan edi. Eshitganlari uni shu qadar to'liqlantiradiki, u ota-onasidan musiqadan dars olishni iltimos qiladi. Verdi uch yil davomida Baystrokkining qo'lida o'qiydi va spinet chalishni o'rganadi. O'n ikki yoshida otasi Verdini shahar maktabida o'qitish uchun Busseto shahriga jo'natadi. Yakshanba kunlari u o'z qishlog'iga borar, u yerda vafot etgan Baystrokkining o'rnida organchi bo'lib ishlardi.

Juzepe taqdirida Antonio Barettsi juda katta rol o'ynagan. U aslida savdogar bo'lsa-da, musiqa uning hayotida jiddiy o'ringa ega edi. Barettsi Verdini idora xodimi va savdo ishlarida hisobchi vazifasiga qabul qiladi. Idora xizmati zerikarli bo'lsa-da, og'ir emas edi, musiqa bilan shug'ullanish uchun esa vaqt bemaol bo'lardi. Verdi ishtiyoq bilan partitura va partiyalarni ko'chirar, repetitsiyalarda ishtirok etar, havaskor musiqachilarga partiyalarni o'rganishlari uchun ko'maklashardi.

Busseto musiqachilari orasida Ferdinando Provezi yetakchi mavqe tutardi, u soborda organchi, filarmoniya orkestrida dirigor, kompozitor va nazariyotchi bo'lib ishlardi. U Verdini kompozitsiya va dirigorlik texnikasining asoslari bilan tanishtirdi, uning musiqiy-nazariy bilimlarini boyitdi, organ chalish mahoratini takomillashuviga yordam berdi. O'smirdagi katta musiqiy iste'dodga ishonch bildirib, uning porloq kelajagini bashorat qildi. Italiyadagi eng yaxshi o'quv yurtlaridan biri — Milan konservatoriyasiga kirish fikri shu zaylda paydo bo'ldi. Milanga borish va konservatoriyada o'qish uchun (dastlabki ikki yil davomida) Verdi 600 lira hajmida stipendiya olar edi. Bunga Barettsi ham shaxsiy jamg'arimasidan bir ozgina mablag' qo'shib turadi.

1831-yilda Verdi Milanga keladi. Milan Shimoliy Italiyaning eng katta shahri, Lombardiyaning poytaxti edi. Biroq, Verdini achchiq bir haqiqat kutardi: Milan konservatoriyasining direktori Franchesko Bazili uni konservatoriyaga qabul qilishdan bosh tortadi, bunga sabab qilib esa kasbiy layoqatsizlikni ko'rsatadi.

Milan konservatoriyasining eshiklari Verdining oldida bekilar ekan, uning birinchi tashvishi shahar musiqachilari orasidan bilimdon va tajribali o'qituvchini izlash bo'ldi. Tavsiya qilinganlar orasidan u kompozitor Vinchenso Lavinyani tanladi. U ham Verdi bilan shug'ullanish uchun mamnuniyat bilan rozilik berdi. Uning dastlab qilgan ishi «La Skala» spektakllariga bepul kirish imkoniyatini yaratib bergani bo'ldi.

Ko'plab spektakllar mamlakatning eng kuchli artistlari ishtirokida o'tar edi. Yosh Verdining mashhur qo'shiqchilarni qanday hayajon bilan tinglaganini tasavvur etish qiyin emas. U Milanning boshqa teatrlariga, shuningdek, Filarmoniya jamiyatining repetitsiya va konsertlariga ham borib turardi.

Verdining taqdirida uning dirijor sifatidagi tasodifiy debuti juda katta rol o'ynadi. Avstriyalik kompozitor Iosif Gaydnning «Dunyoning yaratilishi» oratoriyasi repetitsiyasi vaqtida dirijorlardan birontasi ham kelmaydi, ijrochilarning barchasi esa o'z joylarida edi, ular sabrsizlik qila boshlaydilar. Shunda Jamiyat rahbari P. Mazini zalda hozir bo'lgan Verdidan noqulay vaziyatda qo'llab yuborishni iltimos qiladi. Milan musiqachiligi Verdiga birinchi marta xuddi shu tarzda murojaat qilgan edi. Nihoyat, yosh kompozitor hayotida orziqib kutilgan baxtli daqiqalar ham yetib keldi: u birinchi operasi uchun buyurtma oldi. Bu buyurtmani Filarmoniya jamiyati boshlig'i, shu bilan birga, teatrning direktori bo'lgan Mazini berdi. Verdining dastlabki operasi «Oberto» asosida librettochi F. Soler qayta ishlagan librettosi turar edi. Operaning yozilishi istalgan darajada tez bo'lmadi.

Milandagi o'qish yillari nihoyasiga yetadi. Ona diyor — Bussetoga qaytish vaqti yetadi va shahar stipendiyasini olish uchun ishlay boshlaydi. Qaytib kelganidan ko'p o'tmay, Verdi shahar kommunasi dirjori lavozimiga tayinlanadi. Verdining ko'p vaqti filarmoniyaga rahbarlik qilish va uning musiqachilari bilan mashg'ulotlar o'tish uchun ketar edi. 1836-yilning bahorida Verdining Margarita Baretssi bilan nikoh to'yi bo'lib o'tadi. To'y Busseto

Filarmoniya jamiyatida tantanali nishonlanadi. Verdi tez orada ota ham bo'ladi. 1837-yil martida qizi Virjiniya, 1838-yil iyulida o'g'li Ichilyao dunyoga keladi.

1835—1838-yillarda Verdi kichik shakldagi ko'plab musiqiy asarlar marshlar (yuzga yaqin), raqslar, qo'shiqlar, romanslar, xor va boshqa asarlarni yaratadi. Oilasi bilan birgalikda Milanga ko'chib kelganidan keyin, Verdi «Oberto» postanovkasini qo'yish uchun tayyorlandi. Bu paytda operaga buyurtma bergan Mazini Filodramatik teatrning emas, balki Lavinya teatrining direktori edi. Bu ishlarda ko'p foydasi tegishi mumkin bo'lgan u ham vafot etadi.

«Oberto»ning premyerasi 1839-yil 17-noyabrda bo'lib o'tadi va katta muvaffaqiyat qozonadi. Biroq ayni shu vaqtlar Verdi uchun juda fojiali kechadi: u ketma-ket qizi, o'gli, nihoyat suyuqli xotinidan ajrab qoladi. Bu paytda Verdi «Soxta Stanislav» komik operasini yaratadi, opera 1840-yilda qo'yiladi, biroq shuhrat qozonmaydi. Spektakl hushtakbozlik bilan yakunlanadi. Shaxsiy hayotdagi fojia va operaning muvaffaqiyatsizligi Verdining shashitini qaytaradi. Unda ijod qilish istagi umuman qolmaydi.

«Nabukko» operasining premyerasi 1842-yil 9-martda «La Skala» teatrida eng yaxshi ijrochilar ishtirokida bo'lib o'tdi. Zamondoshlarining guvohlik berishicha, teatrdan ko'pdan beri bunday gulduros va hayajonli qarshaklar bo'lmagan edi. Ko'rinishlar so'nggida butun omma o'rnidan turadi va kompozitorni qizg'in tabriklaydi. Avvalida u buni ahmoqona ustidan kulish deb qabul qiladi. Zero, bor-yo'g'i bir yarim yil oldin xuddi shu yerda «Soxta Stanislav» uchun uni hushtakbozlik bilan qarshi olishgan edi. Endi esa, kutilmaganda shunchalik salobatli va aqldan ozdirgudek muvaffaqiyat! 1842-yil oxirigacha opera 65 marta ijro etiladi. Bu «La Skala» sahnasidagi eng noyob hodisadir.

Bunday oliy darajadagi yutuq sababi shunda ediki, Verdi «Nabukko»da o'z vatandoshlarining eng oliyjanob tuyg'ularini, o'y va orzularini mujassamlashtira olgan edi. Vaholanki, uning sujeti muqaddas Injil kitobidan olingan.

«Lombardliklar» Verdining to'rtinchi operasidir. «Lombardliklar»da xoch taqib yurganlar timsolida zamonaviy Italiyaning vatanparvarlari tasvirlangan. Opera g'oyasining bu tarzda talqin qilinishi tez orada «Lombardliklar»ning butun mamlakat bo'ylab katta g'alaba qozonishiga asos bo'ldi. Biroq, operaning vatanpar-

varlik mohiyati Avstriya hukmdorlari e'tiboridan ham chetda qolmadi: ular postanovkaning amalga oshishi uchun ko'p to'sqinliklar qilishdi, faqat librettoga tegishli o'zgarishlar kiritilganidan keyingina uning sahnada qo'yilishiga ruxsat berishdi.

«Lombardliklar» premyerasi «La Skala» teatrida 1843-yil 11-fevralda bo'lib o'tdi. Spektakl yorqin siyosiy namoyish bilan uyg'unlashib ketgan edi, bu hol Avstriya hukumatini jiddiy tashvishga soldi. Xoch taqqanlarning yakunlovchi xori Italiya xalqining o'z mamlakatini ozodligi uchun kurashga chaqiriq o'rnida qabul qilingan edi.

«Lombardliklar»ning Milandagi namoyishidan keyin Italiyaning boshqa shaharlarida ham muvaffaqiyat bilan qo'yila boshlandi. U Yevropaning boshqa mamlakatlarida, jumladan, Rossiya'da ham qo'yilgan edi. «Nabukko» va «Lombardliklar» Verding shuhratini butun Italiyaga yoydi. Opera teatrlari biri-biridan keyin unga yangi operalar uchun buyurtmalar bera boshlashdi. Eng dastlabki buyurtmalardan birini Venetsiyadagi «La Feniche» teatri berdi, u sujet tanlovini kompozitorning o'z ixtiyoriga berdi, faqat librettochi Franchesko Piaveni tavsiya qilishdi, xolos. U o'sha paytdan boshlab, Verding eng yaqin hamkori va qardond do'sti bo'lib qoldi. Uning «Rigoletto» va «Traviata» singari durdona asarlari ham Piavening librettosi asosida yaratilgan.

Buyurtmani qabul qilib olgan kompozitor sujet izlashga kirishadi. Bir necha adabiy asarlarni ko'rib chiqqan kompozitor fransuz yozuvchisi, dramaturgi va shoiri Viktor Gyugoning «Ernani» dramasida to'xtaydi. U paytda V. Gyugo «Parijdagi Bibi Maryam ibodatxonasi» romani bilan butun Yevropada tanilgan edi.

«Ernani» dramasi dastlab Parijda 1830-yilning fevralida qo'yildi. «Ernani» ustida ishtiyoq va zavq bilan ishlar ekan, kompozitor bir necha oy ichida to'rt ko'rinishli operaning partiturasini yozadi. «Ernani»ning premyerasi 1844-yil 9-mart kuni Venetsiyadagi «La Feniche» teatrida bo'lib o'tadi. U juda katta zafarga erishadi. Operaning sujeti, uning g'oyaviy mazmuni italiyaliklarga uyg'un keladi: Ernanning mardona qiyofasi Vatanidan quvilgan vatanparvarlarni eslatar, suiqasd qilayotganlar xorida vatan ozodligi uchun kurash ohanglari yangrar, ritsarlar or-nomusi va jasoratini ulug'lash vatanparvarlik tuyg'ularini qo'zg'atib yuborardi. «Ernani»ning tomoshasi yorqin siyosiy namoyishlarga aylanib ketar edi.

O'sha yillarda Verding ijodiy faoliyati keng qamrovli edi: premyera ketidan premyera qo'yilardi. «Ernani»ning premyerasidan sakkiz oy ham o'tmasdan, 1844-yil 3-noyabrda Rimning «Arjentina» teatrida Verding yangi oltinchi operasi — «Ikki Fokari» tomoshalari qo'yiladi. Asar ingliz shoiri va dramaturgi Jorj-Gordon Bayronning shu nomli fojiasi asosida yaratildi.

Bayrondan keyin Verdi buyuk nemis shoiri va dramaturgi Fridrix Shiller ijodiga qiziqqa boshladi. Uning tarixiy fojiasi — «Orleanlik juvon» kompozitorni qiziqtirib qo'yadi. Shiller fojiasida mujassamlashgan vatanparvar qizning qahramonona, shu bilan birga, hayajonli obrazi Verding «Janna d'Ark» (Solyer librettosi) operasini yozishga ilhomlantiradi. Uning premyerasi Milandagi «La Skala» teatrida 1845-yil 15-fevralida bo'lib o'tadi.

Tez orada yana bir premyera — Volter tragediyasi asosida «Alzira» operasining namoyishi bo'lib o'tadi. Verding navbatdagi operasi «Atilla» uchun nemis dramaturgi Saxarias Vernerning «Attila — gunnar shohi» asari asos bo'ladi.

Verdi bolalik chog'laridanoq Shekspir ijodi bilan qiziqardi. Uning tragediyalari, dramalari, tarixiy xronikalari, komediyalarini qayta-qayta o'qir, ularning namoyishlarida ishtirok etardi. O'zining muqaddas orzusi — Shekspir sujetlari asosida opera yozishni 34 yoshidagina amalga oshira oladi: navbatdagi o'ninchi operasi uchun u adabiy manba sifatida «Makbet» fojiasini tanladi.

«Makbet» premyerasi 1847-yil 14-martda Florensiyada bo'lib o'tdi. Opera bu yerda ham, tez orada Venetsiyada ham katta muvaffaqiyat qozondi. U keyin ham Shekspir ijodiga bir necha marotaba murojaat qiladi («Qirol Lir», «Otello», «Falstaf»). «Makbet»ning musiqiy-dramatik uslubi keyinroq Verdi tomonidan yaratilgan ko'plab operalarga ko'tarinkilik bag'ishlab turadi va Verdi musiqiy-dramatik realizmining rivojlanish yo'lidagi muhim bosqich bo'ldi.

1847-yil yozida Londonda Verding yana bir operasi — «Qaroqchilar»ning premyerasi bo'lib o'tadi. U Shillerning shu nomli dramasi asosida yaratilgan.

1848-yilgi qo'zg'olon paytida Verdi Parijda edi. Italiyaning turli viloyatlaridagi qo'zg'olonlar haqida eshitganidan keyin, u Milanga shoshiladi. U Madzini va Garibaldilarning inqilobiy faoliyatlariga hamdardlik bildiradi. Inqilobiy voqealar ta'siri ostida Verdi qahramonona madhiya «Jaranglagin, truba»ni yaratadi.

1848-yilgi inqilobiy voqealarga hamohang holda mashhur «Lenyano yonidagi jang» qahramonlik-vatanparvarlik operasi yozilgan. Bungacha esa Verdi «Korsar» (Bayronning shu nomdagi asariga Piave librettosi) operasini tugatib ulgurgan edi.

«Lenyano yonidagi jang» tomoshalari milliy bayroqlar bilan bezatilgan teatrdagi o'tkaziladi, unda 1849-yil fevralida mamlakatda Respublikani e'lon qilgan rimliklarning yorqin vatanparvarlik namoyishlari ham bo'lib o'tadi.

1849-yilda Neapoldagi «San Karlo» teatrida Verdining «Luiza Miller» operasi qo'yiladi. Uning adabiy manbayi Shillerning «Makr va muhabbat» dramasi edi. Drama ruhi qabilaviy tengsizlik va knyazlik mustabidligiga qarshi qaratilgan edi.

«Luiza Miller» — Verdining lirik-maishiy yo'nalishdagi birinchi operasidir. «Luiza Miller» Neapolda qo'yilganidan keyin Italiya va boshqa mamlakatlarning bir qator sahnalarida ham qo'yiladi. Bu operadagi asosiy yangilik shunda ediki, tomoshabinlar ko'zi oldida bibliya yoki tarixiy sujetlar emas, balki oddiy odamlar hayotidan olingan dramalar yuz bera boshlaydi. O'zining intim-lirik mazmuni bilan bu opera «Traviata»dan ham yuksak edi. Luizaning musiqiy tavsifida Violetta obrazi bilan umumiy bo'lgan qirralar uchraydi. «Luiza Miller» operasidan boshlab Verdining opera ijodkorligida yangi mavzu — ijtimoiy tengsizlik fojiasi, yaramas ijtimoiy tuzum sharoitida dahshatli muhit bilan to'qnashuv natijasida qahramonlarning nobud bo'lishi mavzusi paydo bo'ladi.

XIX asrning 50-yillarida Verdi oltita opera yozadi: «Rigoletto», «Trubadur», «Traviata», «Sitsiliya oqshomlari», «Simon Bokkanegra», «Bal-maskarad». «Rigoletto», «Trubadur» va «Traviata» dunyodagi eng mashhur operalar qatoridan o'rin oldi. Ikki yillik muddat orasida birin-ketin yaratilgan va musiqiy xarakteriga ko'ra, o'zaro yaqin bo'lgan bu asarlar o'ziga xos trilogiyani tashkil etadi.

«Rigoletto» operasi Viktor Gugoning eng yaxshi fojiasidan biri bo'lgan «Qirol ovunadi»ning sujeti asosida yaratilgan. Kompozitorni Gyugo dramasiidagi ijtimoiy g'oya qiziqtiradi: ezgu fe'li oddiy odam, katta fojialarni boshidan kechirgan saroy qiziqchisi Tribule yaramas fransuz qiroli Fransisko I ga qarshi qo'yiladi. Gyugo dramasini Parijda qo'yishga senzura qarshilik qiladi, u yaramas va iflos qirol obrazida qirollik hokimiyatining qoralanishini ko'rgan edi. Verdi harakatlarni Parijdan Italiyaning kich-

kinagina viloyati Mantuyaga ko'chiradi, fransuz qiroli Mantuan gersog bilan almashtiriladi. Harakatlanayotgan qahramonlarning nomlari ham o'zgartiriladi: Tribule o'rniga — Rigoletto, Blansh (Tribulening qizi) o'rniga Jilda qo'yiladi. Bu o'zgartirishlar drama-ning asosiy g'oyasi: oddiy odamlarning axloqiy-ma'naviy pokizaligi va ezguligini aristokrat — gersogning iflosliklariga qarshi qo'yishi yo'qotolmas edi. Asarda ijtimoiy tengsizlik fojiasi ham shundayligicha qoldirilgan. «Rigoletto»ning 1851-yilda Milandagi namoyishidan keyin, Verdi birdaniga navbatdagi operasi — «Trubadur»ning ssenariysi ustidagi ishlarini boshlab yuboradi. Biroq, bu dramaning sahna yuzini ko'rishi uchun ikki yilga yaqin vaqt ketdi.

«Trubadur»ning premyerasi Rim teatri «Apollo»da 1853-yil 19-yanvarda bo'lib o'tadi. «Trubadur» operasi Gutyeres dramasi asosida yozilgan bo'lib, unda o'n beshinchi asrda Ispaniyadagi yaramas feodal tuzum fosh etiladi. Verdining barcha operalari orasida «Trubadur»da tezda katta shuhrat qozongan hamda xalq mulkiga aylangan kuylar juda ko'p. Butun Italiya Azuchening «Alanga lovullaydi» ariyasini kuylardi, u xalq qo'shig'iga aylanib ketgan edi. Kabaletta Manriko jangovar xarakterdagi musiqasi tufayli inqilobiy qo'shiq maqomini oladi.

Agar «Rigoletto» va «Trubadur»larning namoyishi katta muvaffaqiyatlar bilan boshlangan bo'lsa, «Traviata» operasining 1853-yildagi birinchi namoyishi barbod bo'ldi. Operaning barbod bo'lishi sababi «Traviata» sujetining o'sha zamon uchun noodatliyligida edi: o'g'il Dyumaning «Kameliya gullari tutgan ayol» dramasiidagi bosh qahramon — fohisha, yuz tuban ketgan ayol o'sha davr opera sahnasi uchun o'taketgan dag'allik bo'lib tuyulgan. Operaning g'oyasi — burjua jamiyatidagi ayolning fojiali taqdirini ochib berish. Verdining operasi xuddi Dyuma romani kabi meshchan burjua axloqining o'ziga xos qoralanishi bo'ldi. Unda Alfredni sevgan Violetta qurbon bo'ladi. Opera mazmuni Violetta atrofida jipslashadi — avvalida yengiloyoq fohisha kuchli hissiyotlar ta'siri ostida qayta tug'iladi va tomoshabinlar ko'z oldida o'sib boradi. U meshchanlarning sarqit urf-odatlariga bo'y-sunishga va o'z muhabbatidan voz kechishga majbur bo'ladi. Operadagi qarama-qarshilikning asosiy mohiyati shundan iborat. Unda shaxsiy fojia ijtimoiy ma'no kasb etadi. Verdi o'zining barcha operalarida xalq hayotidagi maishiy qo'shiqlar va raqslar ohanglaridan keng foydalangan. «Traviata»da bu tamoyil yanada

kattaroq ahamiyat kasb etadi. «Traviata»dagi qo'shiq-raqs janrlari alohida obrazlar, tuyg'u va kechinmalar tavsifi uchun eng muhim vosita bo'lgan. **Operadagi chuqur demokratizm shundaki, uning barcha dramatik harakatlari raqs va qo'shiqlar orqali o'z ifodasini topgan. Ayniqsa, opera musiqasida vals janri katta rol o'ynagan.**

1864-yil 6-martda Venetsiyada operaning ikkinchi marta namoyishi bo'lib o'tadi. Bu gal u «San Benedetto» teatrida qo'yiladi. Opera katta shuhrat qozonadi: tinglovchilar uni tushunibgina qolmasdan, yaxshi ko'rib qolishdi. Tez orada «Traviata» Italiya va dunyodagi eng mashhur operalardan biriga aylandi. Shunisi qiziqki, Verding o'zi: «Siz qaysi operangizni ko'proq yaxshi ko'rasiz», savoliga professional sifatida «Rigoletto»ni yuqori qo'yishini, havaskor sifatida esa «Traviata»ga mehri balandligini aytib o'tgan.

1850—1860-yillarda Verdi operalari Yevropaning eng yirik sahnalari yuzini ko'radi. Peterburg uchun kompozitor «Taقدirning kuchi», Parij uchun «Sitsiliya oqshomlari», «Don Karlos», Neapol uchun — «Bal-maskarad»ni yozadi.

«Sitsiliya oqshomlari» Sitsiliya xalqining fransuz bosqinchilariga qarshi kurashi tarixi sujeti asosida yozilgan bo'lib, italyan operalari xususiyatlari va fransuzlarning «katta opera» an'analari bilan uyg'unlashtirilgan.

Verding 50-yillardagi eng yaxshi asarlaridan biri «Bal-maskarad» operasidir, u 1859-yilda yozilgan. Skribning librettosi italyan tiliga tarjima qilingan bo'lib, shved qiroli Gustav III ga qilingan suiqasd haqida bayon qilingan. Avstriya senzurasini, fransuz imperatori Napoleon III ga qilingan suiqasd xabarlaridan tashvishlanib, operani taqiqlab qo'yadi, axir unda ham qiroлга suiqasd qilish va uni o'ldirish voqealari aks etgan edi-da! Verdi voqealar yuz bergan joyni Shvetsiyadan Amerikaga ko'chirishga majbur bo'ladi. Shved qirolini esa Boston gubernatori Richard Varvikka aylantiradi.

Verding siyosiy faoliyati. 50—60-yillarda Italiya xalqining Avstriya zulmiga qarshi milliy-ozodlik kurashi faollashadi. Verdi chuqur hamdardlik bilan Madzini va Garibaldilarning inqilobiy faoliyatlarini ma'qullaydi. U 1860-yilda Italiyaning birinchi ijtimoiy parlamenti a'zoliciga saylanadi. Shunday qilib, Verding nomi Italiya xalqining birlashish uchun kurashlari bilan bog'lanib ketadi. Ijtimoiy va siyosiy faoliyat Verdini ijodiy ishlardan chalg'itar

edi. Biroz osoyishtalik topish uchun u ko'proq Santa-Agatadagi villasida yashardi. 1859-yilda u opera qo'shiqchisi Juzeppe Strepponiga uylanadi. Bu ayol qiyofasida u umrining oxirigacha sodiq do'st topgan edi.

60-yillarda Verdi bor-yo'g'i ikki opera yozadi. «Taقدirning kuchi» operasi Peterburg Imperatori teatri direksiyasi buyurtmasi bilan yozilgan. U 1843-yildan buyon doimiy ravishda Peterburgda faoliyat ko'rsatadigan va favqulodda muvaffaqiyat qozonayotgan italyan truppasi uchun mo'ljallangan edi.

Italyanparastlik rus saroy aristokratik doiralarning ko'rinib turgan xususiyati bo'lib, ular har qanday chet elliklarga sajda qilishardi. Italiya operalari rus poytaxtida saroy amaldorlari tomonidan zo'rma-zo'rakilik bilan kiritilar ekan, rus klassik operasi musiqiy hayotda munosib o'rin egallashi uchun xalaqit berar edi. Rus klassik operalaridagi realizm, hatto Verding «Rigoletto», «Trubadur» yoki «Traviata» singari eng mashhur asarlari realizmi bilan solishtirilganida ham, ancha baland mavqega ega edi.

Odoevskiy, Stasov, Serov va Chaykovskiylarning Rossiyadagi «italiyachilik»ka qarshi chiqishlari tarixan ilg'or harakatlar edi. Shu bilan birgalikda, ular umumiy tarzda Verding juda katta qobiliyatini e'tirof etsalar-da, uning ijodiga bergan umumiy baholarida nohaq edilar. «Taقدirning kuchi»ni Peterburg juda sovuq qarshi oldi. Yorqin dramatismi, psixologik detallar nozikligi hamda holatlardagi musiqiy go'zalliklariga qaramasdan bu operani Verding eng yaxshi asarlari qatoriga kiritib bo'lmaydi. Operaning muvaffaqiyat qozonmaganligining sababi librettoning nomuvofiqligi bo'ldi, u ispan romantik dramalaridan o'zlashtirilgan edi. Shunga qaramay operada yangi qirralar ham bo'lib, ular tom ma'noda Verding keyingi operalarida o'z aksini topdi. Bular: orkestr dramaturgik vazifalarining ortishi, psixologik vaziyatlarda nozik va aniq bo'lib borayotgan garmoniyaning boyitilishi, leyt-motivlar va hokazo. Shunday qilib, «Taقدirning kuchi» operasi Verding ijodiy yuksalishida katta ahamiyat kasb etdi.

1862-yilda Verdi Londondagi Butunjahon ko'rgazmasi uchun «Millatlar madhiyasi» kantatasini yozadi. Uning matni kompozitor, shoir, Gyotening «Faust»i asosida «Mefistofel» operasini yozgan Arrigo Boytoga tegishli edi. Keyinchalik Boyto Verding so'nggi operalari librettosi muallifi bo'ladi. 1863-yil boshlarida Verdi Ispaniyaga «Taقدirning kuchi»ni Madridda qo'yish uchun

boradi, 1864-yilda «Makbet»ni Parij sahnasi uchun qayta ishladi. Verdining Ispaniyada bo'lishi uning ispan xalq musiqasiga bo'lgan qiziqishlarini oshirdi, bu narsa Parij uchun yozilgan hamda 1867-yilda Parijda qo'yilgan «Don Karlos»da o'z ifodasini topgan.

«Don Karlos» operasi Shillerning shu nomli dramasi asosida yozilgan. U qonxo'r Filipp II qirolligi davridagi Ispaniya tarixi haqida hikoya qiladi. Operaning ilg'or g'oyaviy mohiyati shunda ediki, u yaramas katolik reaksiyasini fosh etardi.

Operaning bosh harakatlanuvchi shaxslari musiqada bo'rtirilgan, psixologik nozik va aniq tavsifini topgan edi. Operada simfonik muqaddimaning roli ancha ortadi, bu holat qahramonlar kechinmalarini ochib berishga xizmat qiladi. Opera dramatik sahnalar rivojidan tarkib topgan. Opera musiqasida ispan xalq ohanglari va ritmlari sezilib turadi. Parijdagi Grand Opera teatri uchun yozilgan va shu teatr talablari ruhiga uyg'un bo'lgan bu asar Meyerber operalaridan tubdan farq qiladi.

1869-yilda Verdi Misr hukumatidan Suvaysh kanalining ochilishi tantanalari munosabati bilan Qohiradagi yangi teatr uchun Misr hayotidan olingan vatanparvarlik mavzusida opera yozib berish taklifini oladi. Dyū Lokl librettoning fransuzcha matnini prozada yozib berdi, shoir A. Gislansoni uni italyan tiliga tarjima qildi.

«Aida»ning Qohiradagi premyerasi 1871-yil 24-dekabrda bo'lib o'tdi. Akademik B.V. Asafyevning ta'kidlashicha, «bu butun opera tarixida eng go'zal va zo'r tomosha bo'lgan edi». 1872-yildan boshlab «Aida»ning boshqa italyan shaharlari bo'ylab tantanavor «yurishlari» boshlanadi, tez orada u butun Yevropada mashhur bo'lib ketdi, bunga Rossiya va Amerika ham qo'shildi. Shundan keyin Verdi haqida buyuk kompozitor sifatida gapira boshlashdi. Hatto Verdi ijodiga bir qadar tayyor xulosalar bilan qaraydigan professional musiqachilar, tanqidchilar ham endilikda uning beqiyos iste'dodini, opera san'ati sohasidagi buyuk xizmatlarini e'tirof eta boshlaydilar. Chaykovskiy «Aida»ning ijodkorini «buyuk» deb tan oldi hamda uning nomi tarix sahifalarida eng mashhur nomlar bilan yonma-yon qayd etishi kerakligini ta'kidladi.

«Aida» operasida Verdi ijodidagi ikki an'ana, ikki oqim: Verdining ilk operalari «Sitsiliya oqshomlari», «Don Karlos»dan kelayotgan «katta» qahramonlik operasi oqimi hamda «Luiza Miller» va «Traviata»dan boshlangan lirik-psixologik yo'nalish o'zaro

qo'shilib ketadi. «Aida» operasida kompozitor-dramaturg mahoratining oliy darajasi namoyon bo'lgan. «Aida»ning musiqiy mukammalligi uning ohanglarga boyligi va rang-barangligi bilan kishini hayratga soladi.

Verdi bironta operasida ham musiqiy ijodkorlikka, kashfiyotga bu qadar saxovat va mahorat ko'rsatmagan edi. Buning ustiga «Aida»ning kuylari favqulodda go'zalligi, ta'sirchanligi, ulug'vorligi, o'ziga xosligi bilan ajralib turadi; ularda qadimiy italyan opera kompozitorlari yo'l qo'yadigan qoliplilik, eskilikning izi ham yo'q edi. Bu operada Radamesning «Aziz Aida» romansini istisno qilganda, eski italyan opeasidagi nomerli tarkib bartaraf etilgan edi, opera butunlay katta dramatik sahnalardan tuzilgan. Shaklning tekisligi va aniqligi buzilgan emas. Voqealar rivoji va matnga nozik darajada rioya etgan holda har bir ariya, duet yoki ansambl tarkiban yakunlangan, mantiqan rivojlanib boruvchi musiqiy organizm sifatida taassurot qoldiradi.

1873-yilning may oyida Verdi Santa-Agatada yashar edi. Bu yerda u shoir Alessandro Mansonining vafoti haqidagi xabarni eshitadi va bundan juda chuqur iztirob chekadi. Verdining bu vatanparvar shoirga bo'lgan hurmati va muhabbati cheksiz edi. O'zining shonli yurtdoshi vafotining xotirasini munosib qadrlash uchun u do'sti vafotining bir yilligiga Rekviyem yaratishni mo'l-jallab qo'yadi. **Rekviyemni yaratish uchun Verdi o'n oyga yaqin vaqt sarfladi va bu asar 1874-yil 22-mayda birinchi marotaba Milandagi muqaddas Mark cherkovida muallif boshqaruvida ijro etildi.** Kuyning boyligi va ta'sirchanligi, uyg'unlikning yangiligi va qat'iyati, orkestrlashtirishning yorqinligi, shaklning mukammalligi, polifonik texnikadagi mahorat Verdi Rekviyemini mazkur janrdagi eng mashhur asarlar qatoriga olib chiqdi. Bu asar musiqasi an'anaviy diniy marosimlar matniga zid o'laroq, aqidaparastlikdan mutlaqo chetda edi. U boshidan oxirigacha teatrga xos bo'lgan operaviylik xususiyatiga ega edi.

Rekviyemda to'liqlantiruvchi fojiaiy pafos lirik kuylar bilan almashinib turadi, bunday go'zallik kishini o'ziga asir qiladi. Bir necha marta takrorlanuvchi «Dies irae» musiqasi, leytmotiv ahamiyatiga ega bo'lib, junbushga kelgan tabiat hodisasi tasavvurini uyg'otadi. Unda bir-biriga zid bo'lgan «Lakrimoza» («Ko'z yoshlari») yoki «Agnus Dei» («Ilohiy Agnes») singari kuylar mavjud, ularda yuksak insoniy kechinmalar juda samimiy aks etgan.

Verdi va Vagner. Verdi Vagner ijodi bilan qiziqadi hamda uning shaxsini mashhur va tengsiz, deb biladi. Shu bilan birgalikda u vagnercha musiqiy dramaning italyan milliy operasi an'alariga yot ekanligini va italyan operasining Vagner ko'rsatgan yo'ldan yurishga majbur emasligini ham yaxshi idrok etadi. Shuning uchun ham Verdi Vagner dahosini yuqori darajada qadrlagan holda italyan operasidagi vagnerchilikka qarshi kurash olib bordi. Biroq Verdi Vagnerdan butunlay chetlashish nuqtayi nazarini tanlagani yo'q. U Vagnerning ayrim yutuqlari: leytmotivlarni kiritish, tugal nomerlarning (ariyalar, duetlar va boshq.) dramatik sahnalarga o'tishi, orkestr rolining ko'tarilishi, uyg'unlik tilining boyishi: italyan operasida qo'llanishi mumkinligini e'tirof etadi.

Alohida ta'kidlash joizki, ko'pgina narsalar Verdi tomonidan Vagnerga bog'liq bo'lmagan holda mustaqil ravishda topilgan hamda opera spektaklining barcha unsurlarini dramatiklashtirish natijasi sifatida maydonga kelgan edi. Zero, «Rigoletto» va «Traviata»dagi duetlar katta dramatik sahnalardir (Rigoletto va Jildaning har ikki sahnasi, Violetta va Jermon sahnasi). Ushbu katta dramatik sahnalarda klassik tarkib saqlab qolingani, ularda vagnercha uzluksiz davom etadigan «tamom bo'lmas musiqa»ga zid holda bir qator tugallangan epizodlar mavjud. Vagnerning va Verding opera musiqalari bir-biriga mutlaqo ziddir. Verdi har doim italyan milliy san'atkori bo'lib qolaverdi, u hech qachon italyan milliy realistik operasini yaratish singari asosiy vazifadan chekinmadi.

Verding keyingi ijodi uchun uning Milanda 1879-yilda Arrigo Boyto bilan uchrashuvi katta ahamiyat kasb etdi. Uning matniga san'atkor Londondagi xalqaro ko'rgazma uchun kantata yaratadi. Boyto Verdiga Shekspirning mashhur fojiasi «Otello» sujetiga libretto ssenariysini olib keladi. Shekspir fojiasidagi dramatik g'oya va sahna harakatlarining asosiy yo'nalishlarini saqlagan holda Verdi va Boyto dramani opera librettosiga aylantirishda mahorat ko'rsatishdi: matni qisqartirildi, opera uchun yordamchi va keraksiz bo'lgan o'rinlarni olib tashlashdi va asosiy urg'uni yetakchi qahramonlar Otello, Dezdemon va Yagoga qaratishdi. Buning natijasida Shekspirning mashhur fojiasi aziyat chekmadi, balki Verding musiqasi unga yangicha hayot baxsh etdi.

1886-yilda «Otello» operasi partiturasini tayyor bo'ldi. Uning birinchi postanovkasi 1887-yil fevralda Milandagi «La Scala» teatrida

bo'lib o'tdi. Opera uzluksiz hamda hayajonli rivojlanadigan musiqiy-dramatik ko'rinishlardan iborat bo'lib, ular alohida nomerlarga — eski shartli opera shakllariga bo'linmas edi. Opera biridan ikkinchisiga bevosita o'tib ketaveradigan katta dramatik ko'rinishlardan iborat edi. Undagi qo'shiqlar uzluksiz rivojlanib boradi. Verdi tugallangan opera shakllarini bartaraf qilishga kirishib ketmaydi, balki ularni uzluksiz harakatlar bilan uyg'unlashtirgan holda katta dramatik sahnalarga qo'shib yuboradi. Bu jihatdan Verding «Otello» dramasi Chaykovskiyning «Pikovaya dama»sidan farq qiladi. Keyinchalik italyancha «bel canto» vokal uslubini rivojlantirgan hamda oldingi operalarda mavjud bo'lgan vokal maktab uslubidan voz kechmagan holda Verdi o'z vokal partiyalarini yorqin deklamatsion ifodaviylik bilan boyitadi. «Otello»da yangi sintetik arioso-deklamatsion uslub asosiy, operaning musiqiy-dramatik ifodaviyligini belgilab beruvchi manbaga aylanadi. Bu yerda arioso-melodik hamda rechitativ holatlarga ajratish yo'q: ularning yangi sifatidagi o'zaro yaxlit qo'shilishi yuz bergan. U yoki bu harakatdagi qahramonning vokal partiyasi uning juda nozik va his-tuyg'u jihatidan aniq tavsifini taqdim etadi. Orkestr butun opera davomida dramatik harakatlarga moslashib borishi bilan uning emotsional ma'nosini yanada chuqurroq ochib beradi. «Otello» operasi Verdi ijodiy evolutsiyasining yakuni, ayni paytda, u sifat jihatidan yangi, reformatorlik xususiyatiga ega musiqiy drama bo'ldi.

«Otello» postanovkasini Verdi o'zining oxirgi operasi deb hisoblardi. Qarilik kelishi bilan ijod ham to'xtasa kerak, deb o'ylagan edi. Uning san'atiga ta'zim qilgan hamda u bilan hamkorlik qilishga tashna bo'lgan Boyto Verdini Shekspirning «Falstaf» komediyasi asosidagi «Vindzor to'polonchilari» operasi ustida ishlashga ko'ndiradi.

Operaning birinchi postanovkasi Milandagi «La Scala» opera teatrida 1893-yilda bo'lib o'tadi va katta muvaffaqiyat qozonadi. «Otello»da Verdi italyan musiqiy fojiasi sohasida reforma o'tkazgan bo'lsa, «Falstaf» operasida u italyan komik operasi (opera buffa) islohotchisi sifatida namoyon bo'ladi. Xuddi «Otello»da bo'lgani kabi, «Falstaf» ham uzluksiz musiqiy rivojlanish tamoyiliga asoslanadi, unda tugallangan nomerlarning sun'iy bo'linishlari yo'q. Operada arioso-melodik va rechitativ-deklamatsion vokal uslublari tabiiy holda uyg'unlashib ketgan.

«**Falstaf**» — komediya bo'lib, shuning uchun ham operaning musiqiy tuzilishi «Otello»dan tubdan farq qiladi. «Falstaf»da tez aytishlar ustunlik qiladi, bu sho'x komediya xarakterini mahorat bilan berish uchun qo'l kelgan. Operada ansambl ham katta rol o'ynagan, ular orqali bir-biri bilan almashinib turuvchi komik vaziyatlar nozik darajada ifodalangan, unda har bir qahramon o'zining aniq va favqulodda tavsifiga ega. «Falstaf» operasi sakson yoshli kompozitor tomonidan yozilgan bo'lishiga qaramasdan unda qarilik bilan aloqador tuyg'ular mutlaqo aks etgan emas, undagi barcha qismlar yoshlikka xos yangi, bevosita va jo'shqindir.

«Falstaf» qo'yilgach, Verdi Sant-Agatada sakkiz yil yashadi va jamoatchilik hamda xayriya faoliyati bilan mashg'ul bo'ldi: bir qator filantropik muassasalarni tuzdi, gospital, Milanda kekxa musiqachilar uyini barpo qildi. Verdi Sant-Agatada 1901-yil 27-yanvarda 88 yoshida vafot etdi. Unung vafoti munosabati bilan butun Italiyada motam e'lon qilindi.

Eslab qolish kerak

- Verdi o'ttiz ikkita opera yozgan.
- Verdining tarixiy xizmatlari shundaki, Italiya opera san'atining eng yaxshi realistik an'analariga tayangan holda u Italiya operasini turg'unlikdan olib chiqdi, uni reforma qildi hamda o'zining eng yaxshi operalari, chuqur drammatizm bilan to'yingan italyan milliy realistik teatr san'atini yaratdi.
- «Luiza Miller» operasidan boshlab, Verdining opera ijodkorligida yangi ijtimoiy tengsizlik fojiasi, shafqatsiz ijtimoiy tuzum sharoitidagi muhit bilan to'qnashgan qahramonlar halokati mavzusi ko'tariladi.
- «Traviata» operasidagi chuqur demokratizm shundan iboratki, operaning butun dramatik harakatlari yo'nalishi raqs va qo'shiq orqali o'z musiqiy in'ikosini topadi. Operaning musiqasida, ayniqsa, intonatsiyalar va vals ritmlari alohida muhim rol o'ynaydi.
- «Aida» operasida Verdi ijodidagi ikki oqim, ikki yo'nalish: Verdining ilk operalari «Sitsiliya oqshomlari», «Don Karlos»lardan boshlangan «katta» qahramonlik operalari yo'nalishi hamda «Luiza Miller» va «Traviata»dan boshlangan lirik-psixologik opera yo'nalishi yaxlit birlikni tashkil etadi.
- «Otello»da yangi sintetik arioso-deklamatsion usul operaning asosiy, musiqiy-dramatik ta'sirchanligini belgilaydigan vosita bo'lib qoladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Verdining birinchi lirik-maishiy operasi qanday nomlangan?
2. Verdi XIX asrning 50-yillarida nechta opera yaratgan?
3. «Rigoletto» operasi qaysi sujet asosida yaratilgan?
4. «Trubadur» operasi qaysi sujet asosida yaratilgan?
5. «Traviata» operasi qaysi sujet asosida yaratilgan?
6. «Traviata» operasining g'oyasi nimalardan iborat?
7. «Traviata» operasidagi qaysi janrlar alohida olingan obrazlarning tavsifida muhim vosita bo'lgan?
8. Verdi XIX asrning 60-yillarida nechta opera yaratgan?
9. Peterburg imperatorlar teatri buyurtmasi asosida yaratilgan opera qanday nomlangan edi?
10. Verdining Londondagi Butunjahon ko'rgazmasi uchun Arrigo Boyto matniga yozilgan kantatasi qanday nomlangan?
11. «Don Karlos» operasi qaysi sujet asosida yaratilgan?
12. Verdi «Aida» operasini yozish taklifini qaysi mamlakatdan olgan edi?
13. Verdining «Rekviyem»i qaysi shoir xotirasiga bag'ishlangan?
14. Verdining so'nggi operalari librettolarining muallifi kim?
15. «Otello» operasi kimning fojiasi asosida yaratilgan?
16. «Otello» operasining musiqiy-dramatik harakatlari nimalarni ifodalaydi?
17. «Otello» operasi dramaturgiyasi qaysi rus operasiga yaqin turadi?
18. «Falstaf» operasi Shekspirning qaysi komediyasi asosida yaratilgan?
19. Piave librettolari asosida qaysi operalar yaratilgan?

18.1. «Rigoletto» operasi

Verdining «Rigoletto» operasi Viktor Gyugoning «Qirol ovunchog'i» dramasi sujeti asosida yozilgan. Gyugoning pyesasi o'zining dramatik jihatlari bilan Verdining diqqatini o'ziga tortdi. Bundan tashqari, unda Verdi o'zining shaxsiy intilishlari, demokratik ideal-lariga yaqin bo'lgan mavzularni topdi.

Gyugoning asosiy qahramonlari — jamiyat tomonidan kam-sitilgan, xo'rlangan odamlar edi. Ularga yuksak axloqiy sifatlar berib, Gyugo o'z qahramonlariga nisbatan achinish tuyg'usini, ularning yaxshi hayot uchun kurashlariga, baxt topishlariga ishonch uyg'otadi. Uning dramalarida masxaraboz Tribule, yengiloyoq

ayol Marion, qaroqchi Ernani; «Parij Bibi Maryam ibodatxonasi» romanidagi Kvazimodo ham; «Xo'rlanganlar» romanining asosiy qahramoni Jan Valjan shular jumlasidandir.

Opera ustida ishlashni Verdi 1850-yilda boshladi va avvaliga operani «La'nat» deb nomlamoqchi bo'ldi, zero, Gyugoning fikricha, qizini xo'rlangani uchun qirolni ota tomonidan la'natlanishida — dramaning tuguni mujassamlashgan. Qirol va masxaraboz la'natlanadi, lekin hanuz o'zining beandisha qiliqlarini davom ettirayotgan qirolga la'nat ta'sir qilmaydi. Taqdir jazolanishi lozim bo'lganlarning jazosini bermaydi. Ijobiy qahramonlar halok bo'lishadi. Bunday yechim bilan muallif ularga bo'lgan achinish tuyg'usini kuchaytirib, halokati aybdorlarga nisbatan nafrat tuyg'usini uyg'otadi va bunday fojiani keltirib chiqargan ijtimoiy sharoitga qarshi isyon hissini yug'otadi. O'zining yagona qizini yo'qatayotgan Rigolettoning fojiasi operaning dramatik o'zagini tashkil qiladi. Ushbu fojining manbayi — qariya Monterone la'natidir.

Gyugo dramasiining dinamikaga to'la, sahnabop sujeti Verdi dramatik qobiliyatining to'la-to'kis namoyon bo'lishiga imkoniyat yaratib berdi.

«**Rigoletto**» operasiining asosiy musiqiy-dramatik tamoyili qarama-qarshilik tamoyili bo'ldi. Butun opera yorqinlik va zulmatning keskin taqqoslanishiga asoslangan. Asosiy qahramon obraida chuqur ichki ziddiyat mujassamlangan. Verdi masxarabozning fojiaviy obrazini Shekspirga xos ko'p qirrali tarzda ko'rsatadi. Rigoletto — saroy masxarabosi, Gersogning oqsuyaklar jamiyati ko'ngilxushliklariga xizmat qiladi. O'z farzandini juda yaxshi ko'ruvchi va iztiroblanuvchi ota — beshafqat qasoskor.

Operada Gersog va Rigoletto obrazlari, qariya Monteronening mudhish la'nati va saroy bali manzarasi, Rigolettoning g'azabga to'la «Yengiloyoq ayollar, do'zah ahli» ariyasi va saroy ahlining ikkinchi sahnadagi kalaka qilishlari; Gersogning yengiltak «Go'zallar qalbi» qo'shig'i va Jildani vahshiyona o'ldirishi sahnasi esda qolarli chiqqan.

Orkestr muqaddimasi la'natlash leytmotivi bilan boshlanadi — bu operaning yagona leytmotividir. Uni leytgarmoniya deb atashadi, chunki uni do minorda orttirilgan seksta va kamaytirilgan septakkordli akkord tashkil etadi. Punktir ritmda o'jarlik bilan takrorlanuvchi bitta tovush qandaydir fojiali, bo'lishi muqarrar kulfat taassurotini yaratadi.

152-misol

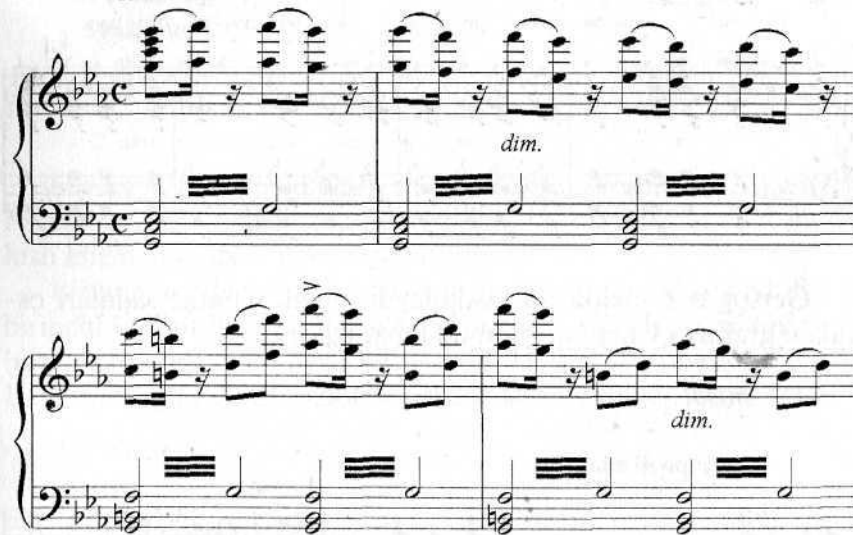
Andante sostenuto

Rigolettoning iztiroblari o'ziga xos ingrovchi ohanglarda ifodalangan.

153-misol

Andante

Muqaddimaning zulmatli, fojiaviy musiqasi birinchi sahna baling raqsona musiqasi bilan almashinadi.

Birinchi sahnaning birinchi ko'rinishi Gersog qasrida bo'lib o'tadi. O'z a'yonlari bilan suhbatda va mashhur balladada Gersog o'zining oqsuyaklik axloqiy qarashlari to'g'risida hikoya qiladi, unga ko'ra, hayotning ma'nosi ayollarga xushomad qilishdadir. Ballada nafis kansona xarakterida yozilgan.

154-misol

Герцог
Allegretto
con eleganza

Та-иль э - та, я не раз-би - ра - ю, все о -
ни кра-со - то - ю, как звез-доч-ки, бле-сут.

Gersog o'z «axloq»ini tasdiqlaydi: nozik menuet sadolari ostida u grafinya Chepranoga muhabbat izhor qiladi.

155-misol

Tempo di minuetto Герцог

Ку - да вы, же -

Графиня ди Чепрано

сто-ка-я? - Долж-на вме-сте с му-жем я е - хать в Чеп-ра-но

Raqsona musiqani qo'qqisdan Monteronening dahshatli ovozi bo'lib qo'yadi, u o'z qizining nomusi toptalgani uchun la'natlashga kelgan. Orkestrda la'natning leytharmoniyasi sifatida kamaytirilgan septakkord sadolanadi.

156-misol

Монтероне

Moderato $\text{♩} = 96$

С ним го-во-рить же - ла - ю, же - ла - ю.

Masxarabozning qiliqlari va kalakasiga javoban, Monterone Rigolettoni la'natlaydi. Shundan e'tiboran, mash'um la'nat mud-hish kulfat sifatida Rigolettoga yopishadi.

Birinchi pardaning ikkinchi ko'rinishidagi qarama-qarshiliklar birinchi ko'rinishdagiga nisbatan kam emas. Rigoletto, o'zini pin-hon tutib, o'g'rincha uyga kirmoqchi. U la'natni unuta olmaydi. La'natning g'azabnok sadolari orkestrda sadolanadi.

157-misol

Риголетто
Moderato

На - век тем стар - цем прок - лят я!

morendo

Og'ir o'y-xayollardan ezilgan Rigoletto yollanma qotil Spafuchileni uchratadi, u o'zining xizmatini taklif etadi. Orkestrda tungi sahnaga sirlik olib kiruvchi kuy yangraydi. Ushbu sahna zulmatli noktyurn bilan ifodalanadi.

158-misol

Allegretto

Jilda va Rigoletto, Jilda va Gersog duet sahnalari ikkinchi ko'rinishning markaziy nomerlaridir.

Ota va qiz uchrashuvini shodon-hayajonli musiqa ifodalaydi.

159-misol

Allegretto

Bu yerda Rigoletto murakkab obrazining yangi qirrasini ko'rsatilgan: qizi bilan tanho qolganida u qizini jon-dildan sevuvchi ota sifatida namoyon bo'ladi. Katta duet sahnasida Jilda onasining kimligini aytishini so'rab, otasiga yulvoradi. Nafis kuy jo'rligida Rigoletto o'z rafiqasining vafotini eslaydi va Jildani o'zining yagona ovunchog'i, quvonchi ekanligini bayon etadi. Rigolettoning chuqur his-hayajonga to'la intonatsiyalari sof italyancha ifodaviylikka ega.

160-misol

Риголетто
Andante

Не го - во-ри о ней со мной, слыш - ком груст-на у

тра - та. сча - стье о-на взя - ла с со-бой, и

к прош - ло - му нет воз - вра - та.

Gersog va Jilda sahnasi sevgi dueti sifatida gavdalanadi. Avval Jilda cho'chiydi, biroq keyin uning muhabbat izhoriga quloq tutadi.

161-misol

Герпюр
Andantino

Верь мне лю-бовь да-ет жиз-ни от-ра-ду, а
без не-ё в ду-ше лишь сум-рак хлад-ный.

«Isming nima?» — so'raydi Jilda. «Mening ismim Gvaltyer Malde, — javob beradi Gersog — men bir qashshoq talabaman».

Yakka qolgan Jilda sevgi hissiyotiga to'lib, o'zining mashhur «Gvaltyer Malde» ariasini kuylaydi. Ariyaning oddiy qo'shiq ohanglarida Jildaning nafosati, muloyimligi va uning maftunkor tabiatining nazokati namoyon bo'ladi.

Sahna so'ngida — yangi qarama-qarshilik: Jildani Gersog xizmatkorlari tomonidan o'g'irlab ketish sahnasi tahlikali, sirli ohanglarda sadolanadi (jadal sur'at, uzluksiz stakkato, keskin ritm, xira pianissimo xordagi sirli «Sekin, sekin» shivirlash taasurotini yaratadi).

162-misol

Allegro

Хор

Ти-ше, ти-ше, уж бли-зок час
мше-нья, не-до-сто-ин он снис-хож-де-нья.

Ikkinchi sahna Gersog qabulxonasida o'tadi. Jilda uning huzurida ekanligidan bexabar Gersog uni o'g'irlab ketilganligiga achi-nib, qayg'uradi. Biroq, o'zining xizmatkorlaridan Jilda qo'shni xonada ekanligini bilgach, quvonchini yashira olmaydi. Xizmat-korlarning Jildani o'g'irlanishi to'g'risida hikoya qilish musiqasi yumor xarakteriga ega.

Keyingi ikki sahna — Rigolettoning xizmatkorlar bilan va Ri-golettoning Jilda bilan sahnalari operaning markaziy, kulmi-natsion (avj) lahzalaridir. Rigoletto masxaraboz qo'shig'ini so'zsiz kuylab, sahnada paydo bo'ladi.

Bu qo'shiq Verdining eng zo'r ixtirolaridan bo'lib, o'ta baxtsiz masxarabozning beg'amligi va qiliqlarini tasvirlaydi.

Ziddiyatli obrazni yaratilishida musiqiy ifodaviylikning ko'plab vositalari ishtirok etadi: minor ladi, har ikki ovozdan keyin pauza, pastga yo'nalgan intonatsiyalar.

Qo'shiq goh achinayotgan, goh mazax qiluvchi saroy xizmat-korlarining xitoblari bilan bo'linib turadi.

163-misol

Allegro assai moderato

Ла ра, ла ра, ла ра, ла ра, ла ра, ла
ра, ла ра, ла ра, ла ра, ла ра, ла ра, ла ра, ла ра.

O'z raqiblarini xushyorlik bilan kuzatib turgan Rigoletto qi-zining Gersog huzurida ekanligini tushunib yetgach, masxara-boz niqobini yechadi. O'zining «Yengiloyoq ayollar, do'zah ahli» ariasida Rigoletto g'azabga to'lgan, haqoratlangan, xo'rangan ota sifatida namoyon bo'ladi.

Katta dramatik ifodaviyligi bilan ajralib turuvchi ariyaning birinchi qismida u dag'dag'a va talab qiladi; ikkinchi qismida, o'zining zaifligini sezib, rahm so'rab, yolvoradi. Rigoletto ruhiy

holatining bunday almashinuvi ariya musiqasining xarakterida ham aks etadi — birinchi qismda deklamatsion va ikkinchi qismda kuychan-ohangdor.

164-misol

Риголетто

Andante mosso agitato

Кур-ти-за-ны, ис-чадь-с по-ро-ка. за по-

зор мой вы мно-го ли вля-ли?

Gersogning yotog'idan chiqqan Jildaning qayg'uli so'zlari, otasidan himoya va unga dalda qidirishlari — yangi dramatik ziddiyatdir.

Rigoletto o'z qizini ko'rgach, undan bor haqiqatni gapirib berishini so'raydi. Rigoletto va Jildaning katta sahnasi shunday boshlanadi. Verdi Jildaning o'zini qashshoq talaba deb atagan yigit bilan (ya'ni Gersog bilan) uchrashuvi haqidagi hikoyasini oddiy, ta'sirchan kuyga soladi. Agar Jildaning birinchi ariyasidan oldin fleytaning yorqin, orzu-umidli parvozlari kelgan bo'lsa, ikkinchi sahnadagi Jildaning hikoyasida goboyning ifodali solosi qayg'uli ruhiy kayfiyat yaratadi.

165-misol

Джильда

Andante

В храм я вош-ла сми-рен-но, бо-гу при-нести мо-лень-е

Shu yerning o'zida, Jilda o'zining to'satdan o'g'irlanishi to'g'risidagi hikoyaga o'tishida, musiqa bezovta xarakteri bilan ajralib turadi.

[Andante]

Вдруг о - ги из-вер-ги злоб - ны - е не-

ждан но на - па - да - ют и,

вои - лям не - ви - ма - я, вот сю -

-да вле - кут ме - ня!

Rigoletto va Jildaning ruhiy holatlarini aniq aks ettiruvchi turli lavhalarining almashinuvi bo'lgan, o'zining musiqasi bo'yicha rang-barang va katta sahna ularning dueti bilan yakunlanadi: Rigoletto qattiq o'ch olishga qasam ichadi, Jilda esa uni kechirishini so'raydi.

Suv yonidagi pastqam joyda bo'lib o'tadigan so'nggi uchinchi pardada Verdi drammatizmning cho'qqisiga erishadi, unda qaroqchi Sparafuchile yarim xarobaga aylangan uydan o'zining makoni sifatida foydalanadi. Rigoletto Gersogning xiyonat qilishiga ishon-tirish uchun Jildani Sparafuchile oldiga olib keladi. Rigoletto qasos tayyorlab qo'ygan: uning qizini xo'rlagan odam halok bo'lishi kerak. Uning singlisi Maddalena tomonidan aldab chaqirilgan Gersog vino ichadi va butun dunyoda mashhur bo'lib ketgan «Go'zallar qalbi» qo'shig'ini aytadi.

Bu valsqa o'xshash qo'shiq Gersogning yengiltak xarakterini ochib beradi. Maftunkor yigitcha qiyofasiga kira oluvchi, behayo Gersog tavsifini ushbu qo'shiq yanada chuqurlashtiradi. Qo'shiq mudhish tun va yollanma josus makonining zulmatli vaziyatiga qarama-qarshidir. Bunday ziddiyat V. Gyugoning (opera uning dramasi sujetiga yozilgan) o'ziga xos romantik uslublar ruhidagi ajoyib musiqiy-teatr usuli bo'lib xizmat qildi.

Dramatik ziddiyat sahna kulminatsiyasi bo'lgan kvartetni tayyorlaydi. Yaxlitlikni buzmaganda qahramonlarning turli ruhiy holatlarini — Gersogning beg'amligi va yengiltakligini, Maddalening sho'x, quvnoq kulgisini, Jildaning ruhiy iztiroblarini va Rigolettoning mudhish qarorini ifodalovchi yagona ansamblida to'rtta mutlaqo mustaqil kuy birlashib ketadi.

167-misol

Герцог

Andante

О, кра - са - ви - ца мла - да -

- я, я твой раб на все го - то - вый,

Gersog Maddalena yoqib qoladi. Pinakka ketgan yigitga achingan holda u akasini uning hayotiga rahm qilishga ko'ndiradi. Uning o'rniga kim birinchi eshik qoqsa, o'sha yo'lovchi o'ldiriladi.